

Суспільна географія Вінницької області

Частина I

**Вінниця
2015**

УДК 911.3 (075.8)

ББК – 65.04 я 73

Рекомендовано до друку Вінницьким відділом Укарїнського географічного товариства протокол № 6 від 18 грудня 2014 року

Рецензенти:

Браславська О. В., доктор педагогічних наук, професор. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Воловик В. М., доктор географічних наук, доцент. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського.

Бірюкова Н. В., Лисак А. Р. Суспільна географія Вінницької області: навчальний посібник. Частина I / Н. В. Бірюкова, А. Р. Лисак [Заг. ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця, 2015. – 205 с.

У навчальному посібнику представлені дослідження регіональних особливостей господарського комплексу та населення Вінницької області на прикладі Гайсинського, Бершадського, Жмеринського, Немирівського, Муровано-Куриловецького, Тульчинського, Тиврівського, Шаргородського районів.

З'ясовані зміни в галузевій, функціональній, територіальній структурі їх господарства, основні напрямки трансформації та вдосконалення регіонального розвитку. Виявлені негативні для суспільного розвитку тенденції, що мають місце в населенні районів області: процесах відтворення, міграціях, віковій та статевій структурі, розселення, трудовому потенціалі та зайнятості. Поглиблено досліджені структурні ланки господарського комплексу районів – промислове виробництво, агропромисловий комплекс, сферу послуг, інфраструктурні галузі, запропоновано завдання для самоконтролю, творчі завдання та тематику рефератів які сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу.

Рекомендовано географам учителям, студентам та учням, а також тим, хто хоче краще знати Вінниччину.

Передмова

Навчальний посібник «Суспільна географія Вінницької області» присвячений розгляду сучасного стану та вирішенню проблемних питань розвитку господарства та життєдіяльності населення однієї з цікавих та перспективних областей України. Ще у недалекому минулому Вінницьку область образно називали «цукровим регіоном», «квітучим садом», «краєм зелених дібров та золотих нив». За минулі двадцять років Вінничина не втратила свій потенціал, хоча він дещо й зменшився. Сучасний розвиток господарства у межах області та зміни кількості населення надзвичайно динамічні. Особливо це стосується окремих адміністративних районів. Викладачу, студенту та учню важко прослідкувати цю динаміку і зробити обґрунтовані висновки. У зв'язку з цим провідні науковці-географи Вінницької області підготували навчальний посібник «Суспільна географія Вінницької області», у якому детально розглянуто Барський, Гайсинський, Жмеринський, Муровано-Куриловецький, Немирівський, Тиврівський, Тульчинський Шаргородський райони; решта – у другій і третій частинах. Характеристика кожного району завершується відповідними запитаннями і завданнями того чи іншого району. Усе разом сформує цілісне уявлення про природу і господарство Вінницької області.

Авторський колектив навчального посібника «Суспільна географія Вінницької області» буде вдячний за конструктивні доповнення та цікаві зауваження щодо його змісту.

Адміністративно-територіальний поділ

Територію нинішньої Вінницької області людина заселяла здавна. М'який клімат та родючі землі сприяли інтенсивному збільшенню кількості поселень, жителі яких в основному займалися землеробством та скотарством.

Вінниччина входила до тих земель, де проживала велика група землеробсько-скотарських племен, які у II - на початку I тис. до н.е. утворили праслов'янське ядро.

З появою в Причорноморських степах кочівників-скіфів (VII - II ст. до н.е.) виникло перше державне утворення на Подністер'ї яке вони і очолили. Побужжя у цей час було заселене племенами, які Геродот називає скіфами-орачами.

З літописів відомо, що у період Київської Русі на Побужжя, зокрема на вінницькі землі, з Нижнього Подніпров'я переселилися слов'янські племена уличів. У цей час виникають великі слов'янські міста, а біля них утворюються сільські поселення.

У XII ст. північна частина області належала до так званої Болохівської землі.

У період феодальної роздробленості частина території Вінниччини (Придністер'я) разом із землями верхнього Побужжя відійшла до Галицько-Волинського князівства. Ця територія здобула назву Пониззя (від скорочення давнього найменування "Русь низшая" — на відміну від "Руси горней", що прилягала до Карпатських гір). Після загарбання краю монголо-татарами ця територія здобула назву Поділля.

На Галицько-Волинське князівство, ослаблене монголо-татарами, зазіхали угорські, литовські й польські феодали. Особливу активність проявляв великий князь литовський Ольгерд. Зібравши чимале військо у 1362 році в битві біля річки Сині Води він розгромив татарські орди братів Кутлубуга, Хачибєя і Дмитрія, яким належало Поділля. З цього часу Поділля потрапляє під зверхність Литовського князівства, як окрема адміністративна структура - Подільська земля. Тут почали створювати окремі намісництва, в яких управляли племінники князя — Юрій, Олександр і Костянтин Корятівичі.

У XV ст. Поділля входило до складу Київського князівства, а у першій половині XVI ст. - до Волинського. Лише у 1566 р. було створено Брацлавське воєводство, в якому виділили три окремі повіти: Брацлавський, Вінницький, Звенигородський. Західне Поділля, що перебувало під владою Польщі, теж було поділено на три повіти: Кам'янецький, Летичівський і Червоноградський.

У 1569 р. на Люблінському унійному сеймі прийнято рішення про передачу Брацлавського воєводства Польщі. У 1672 – 1699 рр. Брацлавщина входила до складу Руського князівства.

На початку визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі (1648-1654) на Поділлі створюють Брацлавський і Вінницький (Кальницький) козацькі полки.

У XVIII ст. територія сучасної Вінниччини входила до складу Брацлавського і частково Подільського воєводств Речі Посполитої, а в результаті другого поділу Польщі у 1793 р. землі Правобережної України були возз'єднані з Лівобережною у складі Російської імперії.

У квітні 1793 р. на новоприєднаних українських і білоруських землях утворено три намісництва (губернії) — Мінське, Ізяславське і Брацлавське. Ізяславське намісництво, до якого входили Волинь і частина Поділля, у 1795 р. було поділене на два намісництва — Волинське і Подільське.

У 1796 р. у м. Вінниця відбулися урочисті відкриття Брацлавського та Подільського намісництв.

12 грудня 1796 р. російський цар Павло I своїм указом повелів створити з "колишньої Польської України, Волині і Поділля" дві губернії - Волинську і Подільську, а також виділити частину територій для створення Київської губернії. Центром Подільської губернії стало місто Кам'янець-Подільський.

У 1797 та 1804 рр. проведені адміністративно-територіальні поділи Подільської губернії, згідно з якими до неї входило 12 повітів: Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Кам'янецький, Летичівський, Літинський, Могилівський, Ольгопільський, Проскурівський, Ушицький і Ямпільський. У такому складі Подільська губернія існувала до 1920 р.

На підставі "Положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності" від 19 лютого 1861 р. на Поділлі уведено адміністративно-територіальний поділ повітів на волості. У 1863 р. Подільська губернія мала 376 волостей, волость об'єднувала кілька сільських громад.

У XIX ст. зміни адміністративно-територіального поділу Подільської губернії були незначні. Вони зводились в основному до змін числа волостей.

Після революції 1917 року постало питання про перегляд старого адміністративного поділу, що не відповідав вимогам нового ладу. З цього року, центр Подільської губернії переміщується з Кам'янця-Подільського до Вінниці.

Виділення адміністративних районів, що було проведено в 1923 р., стало підготовкою до широкої реформи управління. На початку 1925 р. вважалося доцільним ліквідувати губернії і перейти на триступеневу систему управління. Гадалось, що така система сприятиме поліпшенню економічного стану округів та районів, забезпечуватиме здешевлення утримання державного апарату та наближення його до широких верств населення.

На підставі рішень IX Всеукраїнського з'їзду, який відбувався 3-10 травня у м. Харкові і постанови ВУЦВК у 1925 р. губернії були ліквідовані. Територія

**Рис. 1. Адміністративно-територіальний поділ
Вінницької області в 1925 р.**

України була поділена на 41 округ і 624 райони.

За постановами ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. та ВУЦВК і РНК УРСР від 2 вересня 1930 р. в Українській РСР був ліквідований адміністративно-територіальний поділ на округи і встановлено 503 окремі адміністративні структури. У колишньому Вінницькому окрузі створено 34 райони, у Проскурівському – 27.

У 1931 р. в Україні ліквідовано 119 районів, серед них 12 – на Вінниччині.

27 лютого 1932 р. була утворена Вінницька область, до якої увійшло 69 районів сучасних Хмельницької, Вінницької та частини Житомирської областей.

У червні 1933 р. відновлені Ситковецький і Шпиківський райони, а в лютому 1935 р. – Дашівський, Ободівський, Турбівський, Яришівський та Ольгопільський райони.

4 квітня 1934 р. ліквідовано Староміську сільську Раду, а Старе місто приєднано до міської смуги Вінниці.

У травні 1935 р. на території Вінницької області було утворено 4 округи: Кам'янець-Подільський в складі 9 районів, Могилів-Подільський – 6 районів, Проскурівський – 9 районів і Шепетівський – 10 районів.

У 1937 р., з утворенням Кам'янець-Подільської та Житомирської областей, до них відійшла значна частина районів Вінницької області; округи були ліквідовані. У складі Вінницької області залишились дві міськради обласного підпорядкування (Вінницька і Могилів-Подільська) та 42 райони:

1. Барський	22. Ольгопільський,
2. Бершадський	23. Оратівський
3. Брацлавський	24. Піщанський
4. Вінницький	25. Плисківський
5. Вороновицький	26. Погребищенський
6. Гайсинський	27. Ситковецький
7. Дашівський	28. Станіславчицький
8. Джулинський	29. Теплицький
9. Жмеринський	30. Тиврівський
10. Іллінецький	31. Томашпільський
11. Калинівський	32. Тростянецький
12. Козятинський,	33. Тульчинський
13. Комсомольський (колишній Махнівський)	34. Турбівський
14. Копайгородський	35. Уланівський
15. Крижопільський	36. Хмільницький
16. Липовецький	37. Чернівецький
17. Літинський	38. Чечельницький
18. Монастирищенський	39. Шаргородський
19. Муровано-Куриловецький	40. Шпиківський
20. Немирівський	41. Ямпільський
21. Ободівський	42. Яришівський

20 березня 1946 р. у складі Вінницької області був утворений Джуринський район. На кінець 1946 року область мала 45 районів.

У зв'язку з укрупненням колгоспів, з 1951 р. послідовно проводилось укрупнення сільських Рад та районів. У січні 1954 р. до складу новоутвореної Черкаської області передано Монастирищеський район Вінницької області.

28 листопада 1957 р. Ольгопільський район був об'єднаний з Чечельницьким, Самгородоцький — з Козятинським. Тоді ж був ліквідований Станіславчицький район з передачею його території до складу Жмеринського і Копайгородського районів.

20 січня 1959 р. ліквідовано Дашівський, Ободівський Ситковецький райони з віднесенням території Дашівського району до складу Гайсинського та Іллінецького районів, Ободівського – до Крижопільського, Тростянецького і Чечельницького, Ситковецького – до Брацлавського, Гайсинського і Іллінецького районів.

10 вересня 1959 р. з метою укрупнення районів були ліквідовані: Вороновицький район з передачею його території до складу Вінницького і Немирівського районів; Джуринський – до Шаргородського району; Джулинський – до Бершадського і Теплицького районів; Копайгородський – до Барського, Жмеринського і Муровано-Куриловецького районів, Турбівський – до Вінницького, Калинівського і Липовецького районів.

У 1960 р. Вінницька область в своєму складі мала 32 райони, два міста обласного підпорядкування (Вінниця і Могилів-Подільський), 6 міст районного підпорядкування (Бар, Гайсин, Жмеринка, Козятин, Тульчин, Хмільник), 24 селища міського типу та 712 сілрад. До 1962 р. Вінницьку область укрупнено до 13 районів. Протягом 1965-1966 рр. було відновлено 12 районів.

У 1979 утворений ще один район – Оратівський, який був у складі Черкаської області. У 1990 році створено Чернівецький район, територія якого входила до складу Могилів-Подільського району. Так поступово визначились сучасні межі Вінницької області.

Вінницька область розташована в центральній частині Правобережної України, на південному заході від столиці України – Києва. Адміністративний центр – місто Вінниця з населенням 369,8 тис. осіб (на 1.08.2013 р.) Площа області – 26,5 тис. км², тобто 4,4% території країни. Населення області – 1627038 тис. осіб (на 1.01.2014 р), що складає 3,6% від загальної кількості населення України і посідає 11 місце поміж інших областей.

Вінничина межує на півночі з Житомирською областю, на північному сході – з Київською, на сході – з Черкаською, на південному сході – з Кіровоградською, на півдні – з Одеською областями та Республікою Молдовою, на південному заході – з Чернівецькою, на заході та північному заході – з Хмельницькою.

Вінницька область єдина в Україні, що межує з такою великою кількістю областей та сусідньою державою. За розмірами території Вінничина поділяє з Донецькою областю 11 місце в країні. Площа її трохи менша за площі деяких держав Європи (Бельгія – 30,5 тис. км², Нідерланди – 33,7 тис. км², Албанія – 28,5 тис. км²), але більша за Ізраїль (20,7 тис. км²), Кувейт (18 тис. км²), Ліван (10,4 тис. км²), Кіпр (9,25 тис. км²), Люксембург (2,6 тис. км²).

Сьогодні в межах області розташовано 27 адміністративних районів (табл. 3), є 18 міст, зокрема 6 міст обласного підпорядкування: Вінниця, Могилів-Подільський, Жмеринка, Козятин, Хмільник, Ладижин; 29 селищ міського типу та 1466 сіл.

Вінницька область простягається на північ до 49°53' пн.ш. (початок невеличкої річки Настя біля села Кашперівки Козятинського району), на півдні обмежується р. Дністер (на південь від с. Велика Кісниця Ямпільського району – 48°04' пн.ш.).

Крайня західна точка області знаходиться в Муровано-Куриловецькому районі (місце впадіння р. Матерки в Дністерське водосховище – 27°35' сх.д.).

Крайня східна точка знаходиться в Бершадському районі на схід від села Тернівка (30°02' сх.д.).

Географічний центр області знаходиться у Немирівському районі між селами Никифоровці і Лука.

Область зручно розташована відносно великих промислових міст України. Так, відстань від Вінниці до Києва – 256 км, Одеси – 434 км, Львова – 365 км; межує з 4 суспільно-географічними районами України. Її територією проходять важливі залізничні та автомобільні магістралі. Це сприяє встановленню тісних господарських зв'язків, як із сусідами, так і з більш віддаленими виробничими і торговими партнерами та прискоренню інтенсивності грузо- та пасажиропотоку.

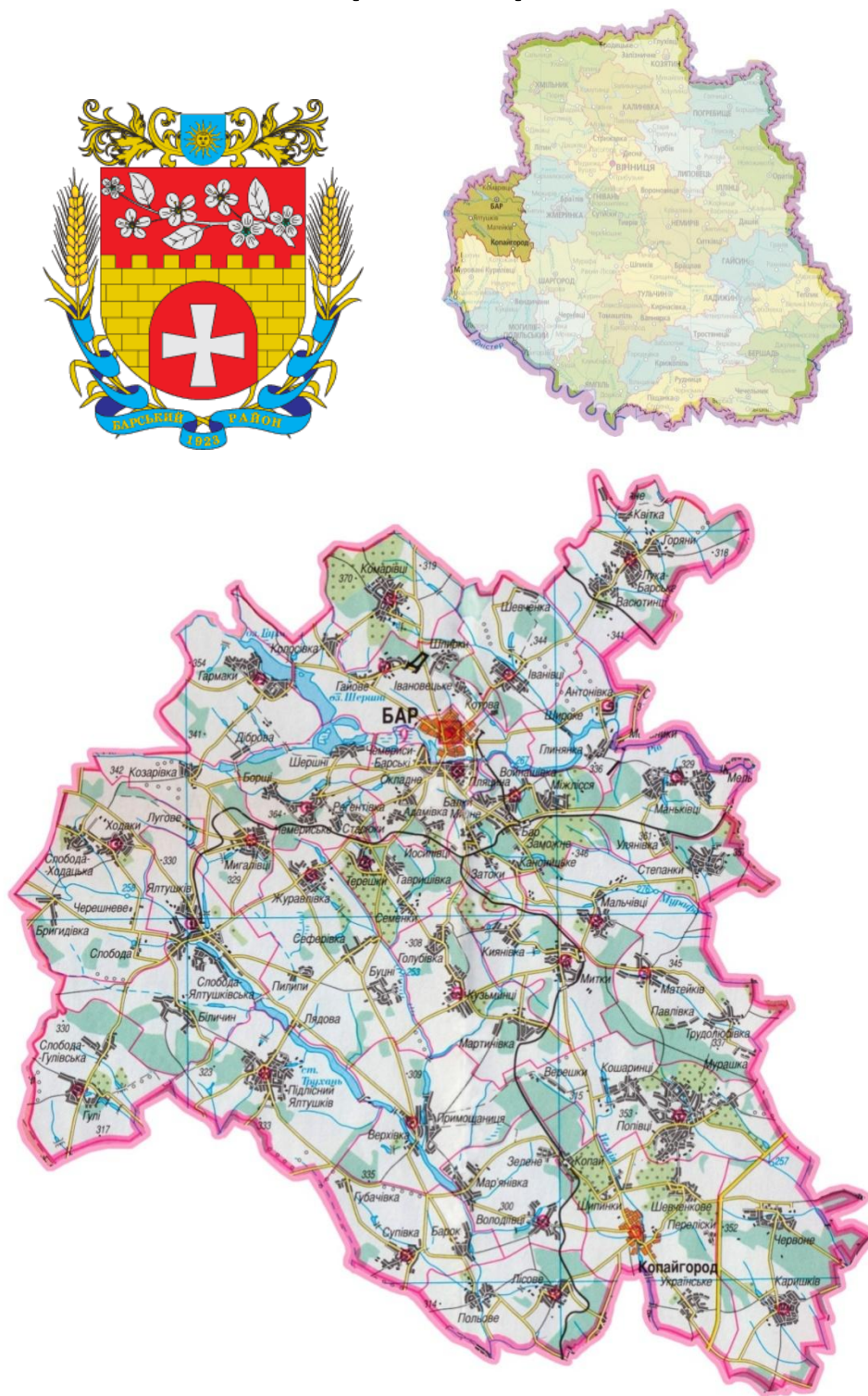
Таблиця 1

Адміністративні райони Вінницької області (на 1.01.2015 р.)

№ п/п	Назва району	Дата утвор.	Площа (тис.км ²)	Наявне населення (тис.осіб)	Районний центр
1.	Барський	1923 р.	1,1	54,8	м. Бар
2.	Бершадський	-"	1,3	63,7	м. Бершадь
3.	Вінницький	-"	0,9	75,5	м. Вінниця
4.	Гайсинський	-"	1,1	59,8	м. Гайсин
5.	Жмеринський	-"	1,2	36,7	м. Жмеринка
6.	Іллінецький	-"	0,9	40,0	м. Іллінці
7.	Калинівський	-"	1,1	60,9	м. Калинівка
8.	Козятинський	-"	1,1	67,6	м. Козятин
9.	Крижопільський	-"	0,9	36,7	смт. Крижопіль
10.	Липовецький	-"	1,0	40,7	смт. Липовець
11.	Літинський	-"	1,0	37,6	смт. Літин
12.	Могилів-Подільський	-"	0,9	35,2	м. Могилів-Подільський
13.	Муровано-Куриловецький	-"	0,9	28,5	смт. Муровані Курилівці
14.	Немирівський	-"	1,3	52,0	м. Немирів
15.	Оратівський	1979 р.	0,9	23,9	смт. Оратів
16.	Піщанський	1923 р.	0,6	22,3	смт. Піщанка
17.	Погребищенський	1924 р.	1,2	33,7	м. Погребище
18.	Теплицький	1923 р.	0,8	30,9	смт. Теплик
19.	Тиврівський	-"	0,9	44,4	смт. Тиврів
20.	Томашпільський	-"	0,8	36,9	смт. Томашпіль

21.	Тростянецький	-"	0,9	29,9	сmt. Тростянець
22.	Тульчинський	-"	1,1	60,0	м. Тульчин
23.	Хмільницький	-"	1,3	39,2	м. Хмільник
24.	Чернівецький	1990 р.	0,6	26,1	сmt. Чернівці
25.	Чечельницький	1923 р.	0,8	23,5	сmt. Чечельник
26.	Шаргородський	-"	1,1	61,6	м. Шаргород
27.	Ямпільський	1965 р.	0,8	43,05	м. Ямпіль

Барський район

Барський район утворений у 1932 р. У 1931 р. до нього було приєднано Ялтушківський район, а у 1951 р. – Копайгородський. Його площа становить 1,1 тис. км² (4,2% загальної площі області). Чисельність населення району – 53,9 тис. осіб (станом на 01.01.2013 р.). У адміністративному відношенні він поділяється на одну міську (Барську), одну селищну (Копайгородську) та 27

сільських Рад. Районний центр – місто районного підпорядкування з 1938 р. Бар (17,1 тис. осіб).

Історико - географічна довідка

Територію району людина почала заселяти з часів палеоліту. Основними заняттями мешканців з VII тис. до н.е. - були землеробство та скотарство. Цьому сприяли й природні умови. На східній околиці м. Бар виявлено трипільське поселення (III тис. до н.е.), а на західній – скіфське (сер. I тис. до н.е.) і черняхівське (IV ст. н.е.). Документальна згадка про місто Бар (під назвою Рів) відноситься до 1401 р. Історики-краєзнавці вважають, що місто виникло і будувалось в середині XIV ст., а можливо і раніше. Воно було розташоване на правому березі річки Рів, там, де тепер знаходиться село Чемериси – Барські. У другій половині XIV ст. місто переходить у власність литовських феодалів, а згодом, з 1449 р. Рів попадає під владу Польщі. 1537 р. відкрив новий період в історії краю. Польська королева Бона Сфорца викупила м. Рів у магнатів Одровонжів і перейменувала у Бар на честь італійського міста, в якому вона народилась. За часів Бони місто відбудовується і розвивається, йому надається Магдебургське право.

У 1538 р. м. Бар стає центром староства, яким залишається до кінця XVII ст. Протягом багатьох років населення Барщини веде героїчну боротьбу за своє визволення. З 1672 по 1699 рр. край перебував під владою Туреччини. В 1699 р. за Карловицьким договором Правобережна Україна з Поділлям (і в т.ч. Бар) переходять до Польщі. Протягом XVIII ст. Бар залишався опорним пунктом польськошляхетської реакції й католицизму. В 1768 р. в Барі виникло воєнно-політичне об'єднання польських магнатів – Барська конфедерація.

З приєднанням Правобережної України до Росії, Бар у 1793 р. увійшов до її складу, як повітове місто, а з 1797 р. – став заштатним містом Могилівського повіту Подільської губернії.

У другій половині XIX ст. в Подільській губернії відбуваються кардинальні зміни. Бар стає значним торгово-ремісничим містом Поділля, мав 14 промислових підприємств, з них 4 шкіряні, 2 чавуноливарні, 8 черепичних майстерень, 4 водяні млини та добре розвинений візничий промисел.

Розвиток промисловості й ремесла сприяв виникненню культурно-освітніх закладів. У місті було 2 училища – повітове, створене у 1803 р. і духовне, відкрите у 1837 р. Починаючи з 80-х рр. і до кінця XIX ст. майже у всіх великих селах діяли церковно-приходські школи, а в значній частині

малих сіл – школи грамоти. В Бару працювало дві лікарні. Закінчився період відносно мирного розвитку українського суспільства – XIX ст. Розпочиналась епоха великих потрясінь – XX ст.

В зв'язку з переходом на капіталістичні відносини і будівництвом залізниць розвивалася торгівля. Основним її центром був Бар. Помітні кроки здійснюються у розвитку освіти. Ще з 1868 р. діяло міське двокласне училище (нині будинок греко-католицької церкви). У 1907 р. до ладу стало реальне училище (тепер СШ № 4), у 1911 р. відкрито приватну гімназію для дівчат (тепер СШ № 2), яка згодом одержала право приватно-державної. При Барській міській управі в 1900 р. відкрилась перша бібліотека.

Перша світова війна 1914 р. завдала нових бідувань населенню району. Одразу після закінчення громадянської війни розпочалося відродження промисловості і сільського господарства. Реконструюються спиртовий та цукровий заводи, споруджується машинобудівний завод, відкриваються нові підприємства: цегельні заводи, хлібзавод, швейна фабрика, електростанція, машино-тракторна станція.

Місто було електрифіковано у 1936 р. У Бару будують районну лікарню, школи. Ще в 1925 р. був відкритий механічний технікум. 1 квітня 1931 р. почала виходити районна газета «Більшовицькими темпами» (тепер «Подільський край»).

Напад військ фашистської Німеччини перервав подальший розвиток району. З переходом до мирного життя відновлювали свою діяльність органи Радянської влади, відбудовувались підприємства міста. З часом в Бару розвивається освіта, культура, медицина. На розвиток господарського комплексу району вплинула макроекономічна криза 90-х рр. XX ст. В 2011 р. Бар відзначив 610-річчя з дня першої документальної згадки про нього [4].

Географічне положення

Барський район розташований в західній частині Вінницької області. На півночі та заході він межує з Хмельницькою областю, на сході – з Жмеринським, на південному сході – з Шаргородським та на півдні – Мурованокуриловецьким районами. Район має вигідне географічне положення. На розвиток території також позитивно впливає транспортно-географічне положення. Адже відстань від м. Бар до обласного центру становить 65 км. Також територію району перетинають важливі залізничні магістралі: Київ – Львів, Київ – Івано-Франківськ, Кишинів – Москва, Київ –

Могилів-Подільський, Могилів-Подільський – Жмеринка, автомагістралі обласних і міжрайонних сполучень та три магістральних газопроводи («Союз», Уренгой – Помари – Ужгород та «Прогрес») і нафтопровід «Одеса - Броди».

Природно-ресурсний потенціал

Рельєф. Барський район розміщений в межах Дністерсько-Дніпровської лісостепової провінції лісостепової зони, зокрема двох її височинних областей: Східноподільської та Середньобузької. В тектонічному відношенні район знаходиться у межах Українського кристалічного щита. Район лежить у межах Подільської височини, з максимальними висотами – 368,8 м (біля с. Митки) та 370 м (с. Комарівці) над рівнем моря. Поверхня району полого-хвиляста, у південно-західній частині розчленована на вузькі каньйоноподібні долини притокою Дністра річкою Лядовою. Загалом рельєф району сприятливий для ведення сільського господарства, будівельних робіт та прокладання транспортних шляхів [1].

Важливим чинником життєдіяльності населення району є **кліматичні умови**. Клімат району помірно-континентальний з вологою нестійкою зимою та теплим літом. Середньорічна температура - +6,7 °С. Середня кількість опадів – 500 мм на рік. Середня тривалість без морозного періоду 165 днів. Для району характерні вітри північно-західного і південного напрямку. Ця характеристика свідчить про достатньо сприятливі кліматичні умови району для ведення землеробства. Більш негативно на клімат району впливають континентальні повітряні маси, які надходять зі сходу. Взимку вони викликають морозну, малохмарну із слабким вітром погоду, а влітку – жарку і суху. Важливою характеристикою кліматичних умов холодного періоду є сніговий покрив. На території району стійкий сніговий покрив утворюється на півночі у другій декаді грудня, на півдні – наприкінці місяця. Таким чином, кліматичні характеристики району свідчать про те, що він належить до вологої помірно теплої агрокліматичної зони зі сприятливими умовами для сільськогосподарського виробництва [6].

Мінеральні ресурси¹. Район має невеликі запаси корисних копалин. З неогеновим періодом пов'язано утворення значних покладів різного типу вапняків (Антонівське родовище, запаси 981 тис. т. – на даний час не розробляється). У межах району виявлена сировина для цегли та цементу,

---

¹Розділ «Мінеральні ресурси» у кожному районі підготовлено к. геол. н. Корінним В. І.

родовища, що числяться на державному балансі: Гармакське, Комаровецьке, Лука – Барське, Попівське, загальні запаси становлять 2753 тис. м³. Серед зазначених родовищ розробляється Гармакське – КСП «Надія». Також на території району залягають граніти (Попівське родовище – запаси 2629 тис. м³, розробляється Попівським гранітним кар'єром ОМКШБ). Серед інших родовищ будівельного каменю на державному балансі слід назвати Каришківське, Маньківське, Червонянське, із загальними запасами сировини 271 тис. м³. На території району є родовище торфу – Рівське (2 ділянки), балансові запаси якого становлять 258 тис. т., на даний час не розробляється. Більшість корисних копалин, що видобуваються в районі мають переважно місцеве значення.

Найбільш поширеними типами **ґрунтів** у районі є ясно-сірі та сірі лісові, темно-сірі опідзолені. Вони утворились на найбільш високих, розчленованих ярами, балками та річковими долинами ділянках Подільської височини під грабово-дубовими лісами. Ясно-сірі та сірі лісові ґрунти мають добре помітний поділ профілю на горизонти. Їх верхній (гумусовий) горизонт сірого кольору, в ньому міститься 1,85 - 3,0 % гумусу. Темно-сірі опідзолені ґрунти багатші на поживні речовини, такі як азот, калій та вміст гумусу в них становить 3,0 – 4,5 %. Агрофізична якість таких ґрунтів, особливо перших, низька. Вони містять багато пилу, тому після оранки швидко втрачають пухкий стан, осідають та утворюють на поверхні кірку, що ускладнює доступ повітря. Агрохімічні властивості таких ґрунтів не найкращі. Також на території району у заплавах Рову зустрічаються болотні та торфово-болотні ґрунти. Болота займають близько 1965 га площі району. Загалом ґрунтовий покрив району сприятливий для розвитку сільського господарства[1].

Водні ресурси. Територією району протікає 17 річок, загальною довжиною близько 210 км. Найбільшими річками району є Рів, Немія та Лядова. За водним режимом річки району належать до типу рівнинних з переважанням дощового живлення. У середній та нижній течії річок Немія та Рів зустрічаються пороги. Також у районі наявні 205 ставків, загальною площею водного дзеркала 982 га, 7 водосховищ, площею дзеркала 795 га. Повний об'єм водосховищ району складає 14,55 млн. м³, з якого корисним є 11,65 млн. м³. Найбільшими водосховищами є Гармаки та Шершні. Останні у краєзнавчій літературі, а також на топографічних картах помилково називають озерами. Це сильно замулені та зарослі болотною рослинністю, а тому неглибокі (біля греблі 3-4 м) «рукотворні озера». Водосховище Шершні

почленоване греблями на окремі прямокутні водойми і використовується для промислового рибництва. Весь каскад водосховищ району потребує корінної реконструкції або поступового спуску з подальшим відновленням натурального русла річки. Водні ресурси району використовуються для водопостачання, судноплавства, видобування електроенергії та відпочинку населення.

Барський район багатий на **лісові ресурси**. Площа лісів району становить 17,8 тис. га (0,8 % від загальної площі по області). Лісова рослинність району розповсюджена порівняно невеликими масивами. Найбільш поширеними видами є: дуб звичайний, граб звичайний, клен гостролистий, береза бородавчаста, ясен звичайний, липа серцелиста, вільха чорна та ін. З диких тварин у лісах району водяться кабани, козулі, бобри, зайці, білки, лисиці, борсуки тощо. Деякі з них відносяться до цінних **фауністичних ресурсів** [1].

Заповідний фонд району презентують 12 об'єктів місцевого значення загальною площею 43,44 га. Серед них: два заказника (Урочище «Шиянецьке», «Заповідні модрини»), одне заповідне урочище (Жолоби), один парк - пам'ятка (Парк-садиба «Лугове») та 8 пам'яток природи, що становить 0,04 % від загальної площі області [2].

Рекреаційні ресурси. Барський район розташований у межах Західного оздоровчо-пізнавального рекреаційного району області. Коефіцієнт рекреаційної цінності району становить 1,3, при середньообласному значенні 1,4. В межах рекреаційного району є пізнавальний рекреаційний центр – м. Бар, лікувальний рекреаційний пункт с. Маньківці та оздоровчий - с. Митки [3]. Чудові краєвиди, сприятливі кліматичні умови, лісові масиви, наявність річок та водосховищ сприяють розвитку оздоровчо-лікувального та спортивного туризму. Серед архітектурних пам'яток району уваги туристів заслуговують залишки Барської фортеці, Успенський собор XVIII ст., костіол Святої Анни 1811 р. в м. Бар, садиба Михальських-Бібікових в с. Верхівка, церква Різдва Богородиці в смт Копайгород, Троїцька церква в с. Ялтушків, садиба адмірала Чихачова в с. Митки тощо. З Барським районом пов'язані імена багатьох видатних особистостей. В місті організований меморіальний музей М.М. Коцюбинського, який в 1875-1876 рр. вчився тут у народному училищі. Там же у 1804 р. народився видатний математик В.Я. Буняковський. Неподалік районного центру знаходиться с. Верхівка, де часто бував геніальний польський поет Юліуш Словацький [5].

Населення і трудові ресурси

Станом на 1.01.2013 р. **чисельність населення** Барського району складала 53,9 тис. осіб (табл. 2)[21].

Таблиця 2

Територія і кількість наявного населення Барського району станом на 1 січня 2013 р.

	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис. осіб	У тому числі		Відсоток міського населення	Загальна щільність населення осіб/км ²
			міське	сільське		
Барський район	1,1	53,9	17,7	36,2	32,8	49

У 60-70-х роках ХХ ст. чисельність населення району зростала. Пізніше з 1979 р. стали проявлятися депопуляційні процеси і чисельність населення почала скорочуватися. Скорочення чисельності населення відбувається за рахунок переважання смертності над народжуваністю, тобто несприятливого його **природного руху**. За кількістю народжених Барський район (серед 27 районів області) знаходиться на 7 місці, за кількістю померлих – на 15-му, а за рівнем природного скорочення населення – на 12-му (табл. 3).

Таблиця 3

Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту у Барському районі у 2011 р. (на 1000 наявного населення)

	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст		
	всього	у міських поселеннях	у сільських поселеннях	всього	у міських поселеннях	у сільських поселеннях	всього	у міських поселеннях	у сільських поселеннях
Барський район	11,5	11,2	11,6	17,0	12,0	19,4	-5,5	-0,8	-7,8

За рівнем дитячої смертності Барський район (4,8 дітей на 1000 народжених) має показники нижчі від середньообласного (2011 р.).

Основними причинами смерті у Барському районі є: хвороби системи кровообігу - 74,3 %, новоутворення – 8,9 %, хвороби зовнішніх причин захворюваності – 7,7 %, органів травлення – 2,7 % та ін. [20].

Найбільш складна демографічна ситуація спостерігається у сільській місцевості, де показник природного скорочення набагато вищий, ніж у м. Бар.

Певний вплив на загальну чисельність населення Барського району мають і **міграції**. Зокрема, вони впливають на його віковий склад, трудовий потенціал та інші характеристики. У 2011 р. основною була міжрегіональна міграція, щодо міжнародної міграції, то варто зазначити скорочення еміграції в країни СНД та Балтії в порівнянні з минулими роками (табл. 4)[20].

Таблиця 4

Міграція населення Барського району за 2011 р.

Осіб		
Зовнішня міграція	Число прибулих	386
	Число вибулих	363
	Приріст (скорочення)	23
У межах області	Число прибулих	581
	Число вибулих	592
	Приріст (скорочення)	-11
На 100 тис. наявного населення		
Зовнішня міграція	Число прибулих	709,4
	Число вибулих	667,1
	Приріст (скорочення)	42,3
У межах області	Число прибулих	1067,8
	Число вибулих	1088,0
	Приріст (скорочення)	-20,2

Для району характерні також маятникові міграції населення: з сіл до м. Бар автотранспортом.

У **статевій структурі** населення переважають жінки, вони складають 54,4% від загальної його кількості в районі. Переважання жінок пов'язане із деформацією статевої структури населення в роки Другої світової війни та більшою тривалістю життя жінок. У **віковій структурі** 15,7% населення є молодшим за працездатний вік, частка ж літніх людей становить 18,9%. Це свідчить про «постаріння» населення району.

Національний та релігійний склад населення. За *етнічним складом* населення Барського району багатонаціональне, але значно переважають українці – 96,6% від тих, що постійно проживають у районі. Серед інших національностей найбільш чисельними є росіяни (2,6%), поляки (0,3%), білоруси (0,1%), євреї (0,1)%, молдаване (0,1%). Строкатим є **релігійний склад** населення району. Це пояснюється тим, що тут діють 49 релігійних об'єднань, зокрема: 32 Української православної церкви, 9 Римо-католицької церкви, одна Греко-католицької церкви, дві церкви адвентистів сьомого дня, одна

російська православна старообрядницька церква, одна автокефальна, дві євангельських християн – баптистів та одна Християн віри Євангельської. З 1995 р. в місті Бар діє жіночий монастир (РКК) сестер Бенедиктинок. Зараз в монастирі 11 сестер, 2 послушниці. В основному це молоді жінки від 18 до 35 років. З 2003 р. в місті Бар діє чоловічий монастир Івана Хрестителя (УГК).

Зайнятість населення. В Барському районі на 2011 р. зайнятих в господарстві нараховувалось 12,0 тис. осіб, з яких 53% жінки. За галузями господарства зайняте населення розподілялося так: у сільському та лісовому господарстві – 24,1%, у промисловості – 26,4%, в освіті 20,1%, в охороні здоров'я та соціальній допомозі – 10,4%, у транспорті – 4,7%, у будівництві 1,6%. Перехід до ринкових відносин призвів до зростання різниці між попитом та пропозицією робочої сили на ринку праці району. На обліку в Барській районній службі зайнятості на 1 січня 2012 р. перебувало 1491 незайнятих громадян, потреба ж підприємств у працівниках складала 46, таким чином навантаження на одне вільне місце складало 32 особи [21].

Показник рівня зареєстрованого безробіття загалом у районі збільшився і наприкінці 2011 р. становив 4,8% від кількості населення працездатного віку. Навантаження незайнятого населення на 1 вакансію становило 154 особи. За категоріями робочих місць найбільше навантаження припадало на робочі місця, на які можуть претендувати робітники сільського господарства та особи без професій. Важливим напрямом роботи щодо підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці є професійна підготовка та підвищення кваліфікації.

Розселення населення. Густота населення у районі нижча середньообласного показника і складає 49 осіб/км². Більше половини населення району проживає в сільській місцевості (67,2%). Таким чином район характеризується невисоким **рівнемурбанізації**, що складає 32,8%. Міське розселення району представлене лише двома населеними пунктами – м. Бар та смт Копайгород (1,5 тис. жителів). Мережу сільського розселення району формує 92 сільських населених пункти. До найбільших сіл району відносяться Антонівка, Балки, Ялтушків, Гармаки, Каришків, Кузьминці, Матейків, Митки, Маньківці, Ходаки, Журалівка, Іванівці.

Населені пункти Барського та сусідніх – Шаргородського та Жмеринського - районів, завдяки виробничим, трудовим та культурно-побутовим зв'язкам між ними, утворюють єдину **міжрайонну систему розселення**(на неї припадає 9,2% населення області).

Характеристика господарства

Барський район за рівнем економічного розвитку відноситься до групи районів з рівнем розвитку нижчим за середньообласний. За обсягом промислової продукції на душу населення - 2782 грн. район займає 17 місце в області. В обсязі реалізації продукції добувної і переробної промисловості 60,6% займали товари широкого використання, 30,0% - інвестиційна продукція, 7,7% – сировинна продукція. Середньомісячна заробітна плата в 2011 р. по району склала 1871 грн.

У структурі видів економічної діяльності Барського району домінує обробна промисловість (100%). В галузевій структурі якої найбільша частка припадає на харчову промисловість та переробку сільськогосподарських продуктів (56,7%), на машинобудування та ремонт машин і устаткування – 32,9%, легка промисловість – 7,8% та металургія і обробка металу – 2,5%.

Промисловість

Важливою складовою господарства Барського району є промисловість. Основу промислового комплексу району складають 8 підприємств, що входять до основного кола звітності і представляють такі галузі як машинобудування, легка промисловість, металургія і обробка металу, харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів.

За даними промислових підприємств за 9 місяців 2013 р. 8 діючими підприємствами-виробниками району вироблено товарної продукції на суму більше 104 млн. грн., що на 52,1 млн. грн. менше минулорічного періоду. Щодо обсягу реалізованої промислової продукції у відпускних цінах, то за 9 місяців 2013 р. обсяг склав майже 121,6 млн. грн. при цьому обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу склав – 2247,6 грн.

Паливно-енергетичне господарство Барського району зорієнтоване на споживання привізного палива. Це пояснюється тим, що в районі не видобувають палива. Найбільше у районі споживається природний газ, дизельне паливо та кам'яне вугілля (табл.5) [20].

Основна частина електроенергії в район поступає від енергосистеми ВАТ «АК Вінницяобленерго» по ЛЕП 110 кВт. Теплову енергію у м. Бар виробляє Барське ДКП теплових мереж «Бартепломережа». Постачанням води та відводом стоків займається «Барводоканал»[20].

Таблиця 5

**Споживання окремих видів палива та паливно-мастильних матеріалів
у Барському районі у 2011 р.**

	Бензин моторний, т	Паливо дизельне, т	Мазути топкові важкі, т	Газ природний, тис. м ³	Вугілля кам'яне, т	Дрова для опалення, щільн. м ³
всього	762,1	3170,7	752,1	124599,2	1208,2	985,7
у % до області	2,1	1,9	9,4	19,5	0,07	2,5

З числа *галузей, що виробляють конструкційні матеріали* у районі є галузі лісопромислового комплексу та промисловість будівельних матеріалів.

Базовою галуззю *лісопромислового комплексу* району є лісове господарство, його основні функції – вирощування і збереження лісу. У районі воно представлене Барським держлісгоспом, який забезпечує рубки догляду та заготівлю деревини (табл. 6).

Таблиця 6

**Динаміка основних показників розвитку лісового господарства
Барського району**

	2000	2004	2005	2006	2009	2011
Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства, тис. грн.	67,3	9,0	2,5	30,0	439,6	-
Заготівля ліквідної деревини, щільн. м ³	6600	6195	7843	8178	5782	-
Рубки, пов'язані з веденням лісового господарства тощо, га	464	210	211	229	183	-
Лісовідновлення в лісовому фонді, га	10	24	23	-	-	-

Обсяг його продукції, робіт та послуг у 2009 р. становив 439,6 тис. грн. Загальний об'єм заготівлі деревини у цьому році склав 5,8 тис. щільних м³ (0,9% від обласного обсягу), у т. ч. круглих лісоматеріалів – 0,6, дров'яної деревини для технологічних потреб – 1,0 та дров для опалення – 4,1. В 2010-2011 рр. лісовідновні та заготівельні роботи не проводилися [20].

Поліграфічна промисловість у районі представлена колективним поліграфічним підприємством «Барська районна друкарня», яка займається

друком районної газети, бланків та іншої зображувальної продукції та ПП виробничо-друкарською фірмою «Захід-Принт».

Промисловість будівельних матеріалів представлена Кар'єроуправлінням (с. Польове), що займається добуванням щебеню, його видів та будівництвом доріг.

Металургія та обробка металу (2,5% в галузевій структурі промисловості) в районі представлена Барським УВП УТОС, яке займається виробництвом кроненпробок, кришок для консервації та мюзле для закупорювання пляшок з шампанськими винами. В кількісному виразі за 9 місяців 2013 р. підприємство випустило майже 25 млн. шт. закатувальних кришок.

Машинобудування розвинене у м. Бар. Провідним підприємством даної галузі є ВАТ «Барський машзавод», що випускає технологічне обладнання для харчової промисловості. Історія підприємства розпочалась у 1932 р., коли на базі майстерень Барського технікуму механізації сільського господарства був створений Барський ремонтно-механічний завод. Утворене підприємство випускало обладнання для цукрової промисловості. У 1937 р. завод отримує назву Барський машинобудівний завод. Зараз на заводі працює 840 осіб, з яких із вищою освітою 87, а з середньою – 253. Обсяг ринку збуту продукції заводу в Україні складає 2500 підприємств харчової промисловості. Обсяг експорту складає 20-30% від загального обсягу реалізації. Завод має зарубіжних партнерів в країнах Прибалтики, Середньої Азії, Росії, Молдові, Білорусі, США та інших країнах. Серед товарів народного споживання, які випускає машзавод на сьогодні, освоєно і виробництво побутових газових котлів потужністю від 7,5 до 20 кВт двох модифікацій: димохідних і стінових.

У 2011 р. на заводі відбулося збільшення товарної продукції до минулорічного періоду на суму 9083,1 тис. грн.(112,5%) і складає 81376,1 тис. грн. В порівнянні з 2010 р. всіх котлів випущено на 3148 штук більше, що складає 108,8%.

За 9 місяців 2013 р. підприємством було вироблено 23191 шт. газових котлів, твердопаливних -321 шт. та котлів електричних 789 шт. Тепер виготовляється понад 50 найменувань обладнання для різних галузей промисловості, також розробляється нове устаткування та модернізується наявне. Обсяг реалізації складає більше 50 млн. грн.[22].

Легка промисловість району є важливою галуззю виробництва товарів народного споживання. Вона представлена виробництвом одягу. Воно здійснюється на ВАТ «Барська швейна фабрика» - яка була заснована 1944 р. Розміщувалася фабрика у найманих примітивних приміщеннях в різних місцях міста, робітники працювали на примітивному обладнанні, на машинах з ножним приводом. Чисельність персоналу при організації фабрики складала 35 осіб, в основному майстри, закрійники та 10 учнів. На той час виробничим напрямом фабрики був пошив верхнього одягу і взуття. У 1946-1947 рр. підприємство називалося "Швейно-взуттєвий індопошив". У 1948 р. за рішенням Управління легкої промисловості підприємство перейменували на "Швейну фабрику".

Усі ці роки фабрика росла як по випуску валової продукції, так і чисельності. До 1993 р. фабрика спеціалізувалася на пошиві штанів чоловічих, шкільних, дитячих. Тепер фабрика має основні виробничі цехи: підготовчо-розкрійний, пошивочний, ремонтно-механічний. З 7 вересня 1996 р. «Барська швейна фабрика» являється акціонерним товариством відкритого типу, спеціалізується по пошиву верхнього одягу, штанів чоловічих і жіночих, курток спортивних і сорочок чоловічих. ВАТ "Барська швейна фабрика" працює по давальницькій схемі з Нідерландами та Великобританією. За 9 місяців 2013 р. фабрика випустила промислової продукції на суму 570,0 тис. грн. З 2010 року по теперішній час підприємство в основному працює на внутрішній ринок. Самостійно купує сировину, виготовляє одяг. Збутом фабрика не займається[22].

Сільське господарство

АПК району має добре розвинуті сировинну (сільське господарство) та переробну (харчова промисловість) ланки. Менш розвинутою є обслуговуюча ланка.

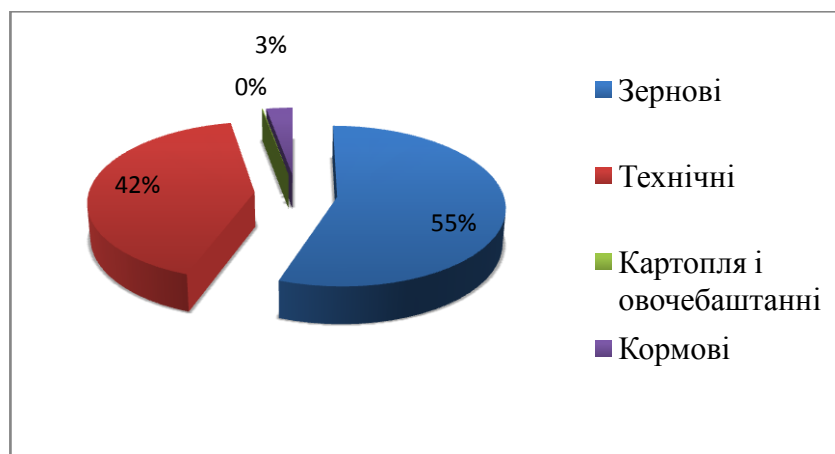
Сільське господарство. Провідною ланкою сільського господарства є **рослинництво**. На нього припадає 98,5% валової продукції, на тваринництво, відповідно, 1,5%.

Станом на 01.01.2011 р. на території району зареєстровано і займаються сільськогосподарським виробництвом 80 сільськогосподарських підприємств, з них 58 фермерських господарств та 16 господарських товариств, 4 приватних підприємства.

Площа земельних угідь Барського району – 110212 га, з них сільськогосподарські угіддя становлять 81202 (73,7%), у т.ч. орні землі –

66415 (81,8%), багаторічні насадження – 4318 (5,3%), сіножаті – 2401 (2,9%), пасовища – 8068 (9,9%), ліси - 17769 (21,9%).

У структурі посівних площ провідне місце займають зернові культури. У районі вирощують пшеницю, жито, озимий та ярий ячмінь, горох, сою, кукурудзу та просо. Зернові культури займають 59,7% від посівних площ. З технічних культур вирощують цукрові буряки, ярий та озимий ріпак (рис. 2)

Рис. 2 Структура посівних площ сільськогосподарських культур у Барському районі, 2011 р. (у %)

Розглядаючи динаміку валових зборів основних сільськогосподарських культур району варто зазначити, що в 2011 р. спостерігається їх збільшення. Збільшилися валові збори зернових, цукрових буряків, картоплі, насіння соняшника. Негативні тенденції намітились лише у валових зборах овочів (табл. 7) [20].

Урожайність зернових культур у 2013 р. склала 47,6 ц/га, цукрових буряків – 268,0, соняшника на зерно – 18,1, картоплі – 132,7, овочів – 155,92.

Таблиця 7

**Динаміка валових зборів у рослинництві
(у всіх категоріях господарств) Барського району**

		2005	2006	2007	2008	2009	2011
Зерна і зернобобових культур	тис. ц	549,5	558,7	471,4	825,2	549,9	945,6
Цукрових буряків (фабричних)	тис. ц	167,8	234,2	100,2	60,8	1,6	34,7

Насіння соняшника	тис. ц	14,6	19,9	25,0	66,1	32,4	94,1
Картоплі	тис. ц	0,4	-	8,5	8,7	2,9	3,9
Овочів	тис. ц	1,3	-	10,7	10,6	11,3	1,1

Барський район – один з основних центрів садівництва області, де за минулі три роки посаджено понад 400 га молодих садів, зокрема у 2007 р. – 176 га за інтенсивною технологією. Найбільше посаджено садів у ТОВ «Сади Поділля» с. Терешки – 46 га, ТОВ «Комарівці» с. Комарівці – 24га, СФГ «Садівник» м. Бар – 20 га.

Упродовж 2012 р. в районі, за всіма категоріями господарств, було посаджено понад 230 га багаторічних насаджень, із яких в агроформуваннях району - 139,3 га яблуневого саду та 3,7 га чорної смородини[21].

Господарства сіл Червоного та Каришкова спеціалізуються на вирощуванні насіння зернових культур, гібридної кукурудзи. Ялтушківська дослідна станція та ТОВ «Надія» с. Гармаки спеціалізуються на вирощуванні насіння кормових культур та насіння цукрових буряків. Господарства СВАТ «Вінниччина», «Мічуринець», «І травня», «Мир», «Поділля», «Подільське», ім. Фрунзе спеціалізуються на вирощуванні фруктів.

Господарства району співпрацюють з Молдавським інститутом кукурудзи «Порубейнь». Підтримують зв'язки з Миронівським інститутом пшениць та Одеським інститутом сільського господарства, Українським інститутом кормів, дослідним господарством НВО «Еліта» та Уладово-Люпинецькою дослідною станцією.

У тваринництві господарства району займаються розведенням великої рогатої худоби, свиней, коней та птахів. Станом на 1.01.2011 р. у всіх категоріях господарств, поголів'я ВРХ складає 10922 голів (3,5% від обласного показника. В тому числі поголів'я корів - 7492 (4,3%). Поголів'я свиней – 7709 голів (2,0%) та овець і кіз – 1192 голів (2,9%).

У 2011 р. в районі вироблялася (всіма категоріями господарств) така продукція тваринництва: м'ясо (в живій вазі) – 70 т., що складає 0,2% від обласного показника, молоко – 505 т. (0,3%), яйця 34 тис. штук (0,01%) тощо. В районі створено дві племінні ферми великої рогатої худоби по розведенню червоно-рябої породи в ТОВ «Надія» с. Гармаки та ПОК «Дружба»

с. Маньківці. Також в Гармаках діє племінна ферма по розведенню коней орловської рисистої породи.

АПК району стає осередком підвищеної економічної активності, зростає його інвестиційна привабливість як для зовнішніх, так і вітчизняних інвесторів. Інвестором «Пфаннер - Агро» з початку 2008 р. інвестовано в сільськогосподарське виробництво ТОВ «Комарівці» с. Комарівці 605,7 тис. дол. та ТОВ «Міжлісся» с. Міжлісся – 700 тис.дол. ТОВ «Краєвид Поділля» інвестував у сільськогосподарське виробництво району з початку 2008 р. понад 5 млн. грн.

У зв'язку із зміною структури виробництва, залученням інвестицій в сільськогосподарське виробництво в аграрній сфері району підвищується ефективність господарювання. Якщо у 2011 р. рівень рентабельності сільськогосподарської галузі району складав 10,4%, то у попередній 2010 р. він складав 27,6%. Тваринницька галузь залишається збитковою із рівнем рентабельності - 24%.

У харчовій промисловості району галузями спеціалізації виступають, м'ясна, плодоовочеконсервна, спиртова, цукрова промисловість.

М'ясна промисловість району представлена птахокомбінатом. Власне птахокомбінат це два підприємства, які займаються випуском та реалізацією м'ясної продукції. Це ВАТ «Барський птахокомбінат» та створене в червні 2007 р. ТОВ «Барський птахокомбінат». Перше товариство займається виробництвом та збутом м'яса, а друге – ковбасних виробів. Основними постачальниками підприємств є фізичні особи (населення Вінницької, Хмельницької, Житомирської областей). Виробнича потужність комбінату дозволяє переробляти 32 т м'яса за добу. Щоб не бути витісненими з ринку, на підприємстві розвивають мережу фірмової торгівлі. Зараз є 22 фірмових магазини в області, декілька із них працює і у Вінниці. Підприємство принципово не працює з великими торговельними мережами та супермаркетами. За рахунок фірмової торгівлі на 25% знижена ціна на м'ясні напівфабрикати і ковбасні вироби.

На підприємстві проводиться модернізація основних засобів виробництва. Реконструйовано ковбасний цех, впроваджено реалізацію безкісткових м'ясних напівфабрикатів, розширюється асортимент ковбасних та інших м'ясних і м'ясо-кісткових виробів. Продукція, яка виробляється є якісною, екологічно чистою і відповідає вимогам щодо показників якості та безпеки[21].

Спиртова промисловість. ДП «Барський спиртовий комбінат» заснований у 1865 р. Підприємство спеціалізується на випуску харчового й технічного спиртів, етанолу. Виробнича потужність комбінату становить 1,7 млн. дал спирту на рік. Спирткомбінат - державне підприємство, що входить до складу державного концерну спиртової й лікєро-горілочної промисловості "Укрспирт". В останні роки підприємство знизило випуск товарної продукції. Розроблено інвестиційний проект для реконструкції та перепрофілювання державного підприємства „Спиртовий комбінат” на виробництво біоетанолу на основі ВКД, а саме впровадження сучасного обладнання молекулярних сит. Для реалізації проекту потрібно 36,5 млн. грн.

Цукрова промисловість району була представлена ТОВ «Барський цукровий комбінат», який введений в експлуатацію у 1900 р. Виробнича потужність підприємства становить 2 тис. т. цукрового буряка за добу. У вересні 2008 р. підприємство не розпочало виробництво. Це пов'язано з відсутністю достатньої кількості сировини для переробки. З власних засіяних площ планувалося зібрати біля 15 тис. т. цукрового буряку. Для рентабельного запуску заводу необхідно не менше ніж 60 тис. т. Робота заводу припинена.

Флодоовочеконсервну промисловість району презентує ТОВ «Поповецький консервний завод», який займається випуском яблучних сокових концентратів і плодово-фруктових пюре під торговельною маркою "Панське застілля". У 2004 р. російська компанія "Аншелф" (Москва) викупила контрольний пакет акцій консервного заводу, зареєстрованого тоді у вигляді відкритого акціонерного товариства, інвестувала в нього понад 1 млн. доларів США в закупівлю виробничо-технологічного обладнання й перереєструвала підприємство в товариство з обмеженою відповідальністю. Спад відбувся за рахунок зниження врожайності яблук та падінням світових цін на продукцію переробки - концентрований сік, ціна на який в поточному році впала.

Виробництвом напоїв займається спільне підприємство «Пфаннер-Бар», яке було створено в 2002 р. на виробничій базі Барського консервного заводу, зареєстровано у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю й контролюється Hermann Pfanner Getranke GmbH (Австрія). "Пфаннер-Бар" спеціалізується на переробці плодово-ягідної сировини й виробництві сокових концентратів, соковмісних нектаров, холодних чаїв й безалкогольних

напоїв під торговельною маркою «Фруті Віта» і «Пфаннер». Потужності підприємства дають змогу переробляти до 2 тис. т. сировини за добу.

Щодо виробництва соку концентрованого, то за 2011 р. двома переробними підприємствами вироблено соку в кількісному виразі на 19,4 % менше проти 2010 р.

До *обслуговуючих галузей АПК* району відноситься виробництво готових кормів для тварин (ТОВ «Вітоблок»), ремонт сільськогосподарської техніки (ВАТ «Агромаш», ТОВ «Плазма», ТОВ фірма «Маяк» тощо)[21].

Будівництво та інвестиційна діяльність

До індустріально-будівельного комплексу району належить *будівництво*. Воно забезпечує вкладання інвестицій у об'єкти виробничого та невиробничого призначення за рахунок усіх джерел фінансування. В середині 90-х рр. ХХ ст. Барський район характеризувався значними інвестиціями у основний капітал – 997 млрд. крб., знаходячись за цим показником у першій десятці районів області. За період 2000 – 2011 рр. інвестиції зросли і у 2011 р. в розрахунку на 1 мешканця склали 4728,6 грн., проти 141,6 грн. у 2000 р. Інші показники, що характеризують інвестиційну діяльність у районі наведені в таблиці 8 [20].

Таблиця 8

Основні показники інвестиційної діяльності у Барському районі

	2000	2005	2007	2007	2008	2011	2012
Інвестиції в основний капітал, тис. грн.	9164	47096	62044	95379	127773	256762	
Інвестиції в житлове будівництво, тис. грн.	893	12487	21014	39263	52283	17230	
Введення в експлуатацію житла, м ² заг. площі.	4241	14099	14425	14804	-	8132	7681

Будівельні та ремонтно-будівельні роботи у районі проводять такі підприємства: ТОВ ВКП «Тирас - К», ТОВ ВКП «СНАП - ЛТД», ТОВ «ВІМ - КОНТАКТ», ТОВ виробничо-комерційна фірма «Сузір'я» тощо.

Транспорт та зв'язок

Найважливішим видом транспорту у Барському районі є *автомобільний*. Основою для його розвитку служить мережа автошляхів. Довжина автодоріг загального користування в районі становить 415,0 км (7 місце в області),

більша частина яких районного та сільського значення. Щільність автодоріг з твердим покриттям - 367 км на 1000 км². Пасажирськими перевезеннями в 2013 р. на території району займаються на сьогодні 2 юридичні особи: ВАТ «Барське АТП -10513» і ПП «Волюс» та одна приватна особа – ФОП Довгалюк В.С.

Немаловажним є те, що в районі збережена мережа пасажирських перевезень, майже всі населені пункти району мають автобусне сполучення, не дивлячись на значно більшу кількість населених пунктів в районі, порівняно з іншими районами області. Обсяги перевезень пасажирів автобусами скорочується, тому що розширюється парк автомобілів у приватній власності жителів району (забезпеченість населення легковими автомобілями – 4379 одиниць).

Автомобільним транспортом в 2008 р. перевезено 329,2 тис .т. вантажів (1,0% від обласного показника). Обсяги перевезення вантажів автотранспортом в районі теж скорочуються (н-д, в 2000 р. було перевезено вантажів 646,7 тис .т).

Залізничний транспорт має менше значення для життя району. На його території є три станції: Бар, Митки та Копай. Цей вид транспорту використовується переважно для вантажних перевезень. Через станцію Бар проходить лише пасажирський поїзд Київ - Могилів-Подільський.

Представлений у районі і *трубопровідний транспорт*, але він має переважно транзитне значення. Через територію району проходять магістральні газопроводи Уренгой – Помари – Ужгород та «Союз»[26].

Електрозв'язок Барського району об'єднує 29 сільських та 1 міську станції, на яких нараховується (на 01.01.2011 р.) 8355 основних телефонних апарати. Забезпеченість населення домашніми телефонними апаратами склала 33 апарати на 100 сімей (проти 44 у області), ще незадоволено 31 заяву на їх встановлення.

Місцеві засоби масової інформації представлені газетами «Барчани», «Подільський край», «Подільськ». Діяльність в сфері радіомовлення та телебачення здійснює КП «Барська районна редакція радіомовлення». Кабельне телебачення забезпечує ПП ПТ «Децебал» (м. Жмеринка).

Торгівля та ресторанне господарство

Оптова торгівля в районі розвинута недостатньо. У 2011 р. оптовий товарообіг склав 97167 тис. грн. (або 1,2 % від обласного обігу).

В зв'язку з переходом до ринкових відносин динамічно розвивається роздрібна торгівля та ресторанне господарство (табл.9)[20].

Таблиця 9

Розвиток торгівлі та ресторанного господарства у Барському районі

		2000	2004	2005	2006	2007	2011
Кількість підприємств роздрібною торгівлі	одиниць	166	121	127	119	113	106
	% до області	4,0	3,6	3,9	3,7	3,8	4,3
Торгова площа магазинів	м ² на кінець року	10317	7535	8479	8167	7704	6548
	% до області	4,2	3,7	3,9	3,6	3,4	2,7
Роздрібний товарообіг	тис. грн.	19635	43910	37088	41503	55613	95808
	% до області	2,5	2,6	1,6	1,4	1,4	1,3
Роздрібний товарообіг на 1 особу	грн.	309	737	633	721	984	1761
	% до області	70,1	76,3	48,2	41,3	42,1	39,3
	місце серед регіонів	12	10	17	21	16	21
Кількість підприємств ресторанного господарства	одиниць	44	60	62	60	53	50
	% до області	4,2	6,7	4,4	4,5	4,1	4,5
Кількість місць на об'єктах ресторанного господарства	одиниць	4067	3228	3318	3122	2813	2913
	% до області	6,2	5,5	3,4	3,4	3,1	3,7

Населення району у 2011 р. обслуговувало 106 підприємств роздрібною торгівлі із торговою площею 6548 м². В Барському районі функціонує 2 ринки, загальною площею 9000 м² розраховані на 547 торгових місць [20].

Послуги

В районі функціонує шість підприємств колективної форми власності та одне державне підприємство, які надають *побутові послуги* (КП «Мрія», КП «Лотос», ДП «Екран» тощо). Надаються послуги і приватними підприємцями, а саме: відкрито 9 сучасно облаштованих перукарень, майстерні з ремонту взуття (1), одягу (1), автомашин (6), побутової техніки (2) та по наданню фото послуг (3). Обсяг вироблених послуг у 2011 р. склав 36,5 млн. грн. (0,7% від обласного обсягу). У розрахунку на одного жителя реалізовано послуг на 210 грн.[20].

Розвиток малого підприємництва

У районі прийнята Програма розвитку малого та середнього підприємництва Барського району на 2013-2014 рр. За даними моніторингу протягом 9 місяців 2013 р. в районі започаткували діяльність 131 новостворений суб'єкт господарювання (12 – юридичних осіб, 119 – фізичних осіб – підприємців).

Одночасно припинили господарську діяльність 169 суб'єктів господарювання (19 – юридичних осіб, 150 – фізичних осіб – підприємців) (2012 рік – припинило 187 СПД), що на 10% менше в порівнянні з 2012 р. Кількість діючих малих підприємств на 10 тис. наявного населення становить 30 одиниць (за 2012 рік цей показник складав 29 одиниць)[21,22].

Середня кількість зайнятих в малому підприємстві біля 3.5 тис. осіб, або 36 % від чисельності зайнятих економічною діяльністю в районі.

Одним із дієвих шляхів відродження підприємницької діяльності в сільській місцевості є фермерство. В районі зареєстровано 88 фермерських господарств. На території Барського району функціонують підприємства з виробництва та реалізації мінеральної води: виробництво мінеральної води «Барчанка» здійснює ПОП «Україна» с. Матейків, а реалізацію – ТОВ «Альтаір», а ТОВ «Россінмар» виробництвом та реалізацією мінеральної води «Верхівська перлина». Крім того ТОВ «Альтаір» займається виготовленням пляшок ПЕТ різної ємкості (0,5 л., 1,5 л., 5 л., 10 л.). Також здійснюється виробництво твердих сирів в с. Мигалівці ФОП «Ковальчук»; с. Матейків ФОП «Федоренко»; с. Терешки ФОП «Степаненко»; м.Бар ФОП «Зозуля».

Соціальна інфраструктура

Житлово-комунальне господарство.

Житлово-комунальне господарство району зосереджує більшу частину основних фондів невиробничої сфери. Житловий фонд Барського району у 2011 р. складав 1539 тис. м². За показником забезпеченості житлом в розрахунку на одного жителя – 28,3 м². Загалом у районі на квартирному обліку перебуває 466 сімей та однаків. Проблема з житлом вирішується вкрай незадовільно. У 2011 р. одержали житло та поліпшили свої житлові умови лише одна сім'я (проти 17 у 2000 р.) [20].

Водопостачання у Барському районі в 2011 р. забезпечували 8 водопроводів, 31 свердловина, 56 вуличних водопроводів (колонок, кранів).

Всього нараховується 8337 абонентів водоспоживання, з яких 71,7% обладнано водолічильниками.

На території Барського району в 2013 р. працювали 6 підприємств, що спеціалізуються на наданні послуг у сфері житлово-комунального господарства, чисельність працюючих яких становить 181 ч., чотири з яких: «Барводоканал»; КП «Бар благоустрій», КП «Барське будинкоуправління», «Бартеплокомуненерго» є комунальними підприємствами Барської міської громади. Інші два: - Копайгородський комбінат комунальних підприємств є комунальною власністю селищної ради та приватне підприємств "Оберіг" (с. Войнашівка) надає послуги з водопостачання, водовідведення та житлово-комунальні послуги населенню Войнашівської сільської ради.

Дані підприємства надають послуги населенню з водовідведення і водопостачання, теплопостачання, експлуатації житлового фонду та благоустрою територій.

Охорона здоров'я. Первинна медико-санітарна допомога населенню району надається Барським центром ПМСД в складі якого знаходяться 13 амбулаторій ЗПСМ, 43 ФАПі. На даний час в районі працює 31 лікар ЗПСМ, 62 медичних сестри ЗПСМ, 3 лікарі - рентгенологи, лікар підліткового кабінету, лікар – лаборант, лікар-педіатр, лікар акушер - гінеколог.

На даний час (2013 р.) в районі розгорнуто 215 стаціонарних ліжок цілодобового перебування хворих (199 ліжка в КУ «Барська ЦРЛ» та 16 терапевтичних ліжок в філії КУ «Барська ЦРЛ» смт.Копайгород). Показник кількості ліжок на 10 тис. населення становить 40,0 при нормативному показнику 45-47 на 10 тис. населення.

Також у районі функціонує Маньковецький тубсанаторій «Зелений гай», де здійснюють лікування дітей з 7 років.

Розвиток *фізичної культури і спорту* базується на мережі спортивних споруд. У районі є стадіон в м. Бар, 39 спортмайданчиків, 9 футбольних полів, 26 спортивних залів. Фізкультурно-оздоровчою роботою охоплені переважно учні загальноосвітніх шкіл. Також у Бару функціонують дві спортивні школи. В районі проводиться робота з надання платних послуг населенню засобами фізичної культури та спорту.

Освіта. У 2012-2013 навчальному році мережа загальноосвітніх навчальних закладів складає 16 шкіл III ступеня (зокрема 1 «навчально-виховний комплекс школа-гімназія»), 16 шкіл II ступеня (зокрема 4 навчально-виховні комплекси «загальноосвітня школа – дошкільний

навчальний заклад»), 4 школи I ступеня (з них 3 школи-сад). У зазначених школах навчаються 5023 учні, з них 536 першокласників.

Дошкільною освітою в 24 дошкільних навчальних закладах охоплено 1722 дітей, що становить 79% (для дітей віком від 3-х до 6-ти років) та 100% дітей (віком від 5-ти до 6-ти років) [8]. Характерною ознакою дошкільної освіти району є відновлення роботи дошкільних навчальних закладів у сільській місцевості, створення додаткових місць, переведення сезонних закладів на постійний режим роботи. Спостерігається позитивна тенденція щодо охоплення дітей різними формами дошкільної освіти.

У 2 позашкільних навчальних закладах (Районний Центр позашкільної роботи з дітьми та підлітками та ДЮСШ) у 89 гуртках та групах розвивають свої творчі здібності й таланти 1306 дітей[22].

Усі навчально-виховні заклади району забезпечені педагогічними кадрами. Всього в закладах освіти працюють 1012 педагогів. В тому числі: в загальноосвітніх школах - 795 осіб, в Центрі позашкільної роботи з дітьми та підлітками -21 осіб, в дошкільних навчальних закладах - 196 осіб. Серед педагогів району - 353 спеціалісти вищої категорії, 221 спеціалістів I категорії, 107 спеціалістів II категорії, 330 спеціалістів з вищою повною та базовою освітою.

Серед інших закладів освіти варто зазначити: Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського, в якому навчається 920 студентів на стаціонарі та 200 на заочному відділенні, працюють консультпункти Сумського класичного та Глухівського педагогічного університетів. При коледжі відкрито обласний гуманітарний ліцей для обдарованих сільських дітей, в якому навчається 102 учні.

Барський автошляховий технікум був заснований у 1969 р. Йому належить просторий сучасний навчальний корпус, виробничі майстерні, 47 кабінетів і лабораторій тощо. Технікум готує фахівців за 5 спеціальностями, має заочне відділення та видає власну газету «Башта». В технікумі з 1999 р. відкрита філія Міжрегіональної академії управлінського персоналу.

Також в районі працюють два профтехучилища: міське – 460 учнів (Барське ПТУ № 8) та сільське - 310 учнів (Кузьминецьке СПТУ № 34), ДЮСШ – 660 учнів, Центр позашкільної роботи з дітьми та підлітками і 36 дитячих садків. При центрі працює близько 65 гуртків, в яких навчаються за напрямками: еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, технічний та художньої творчості.

Культура та мистецтво. Станом на 1 січня 2012 р. в районі функціонують 100 установ культури, в тому числі: районний центр дозвілля, дитяча музична школа, 43 бібліотеки, селищна та 52 сільських клубних установи, районний кінотеатр та Барський районний історичний музей [8]. Основним місцем проведення інформаційно-просвітницької роботи, організації культурного відпочинку є заклади культури клубного типу та публічні бібліотеки. Саме ця частина мережі культурної інфраструктури залишається нині єдиною інституційною базою культурного обслуговування майже 37900 мешканців сіл Барського району.

Для задоволення творчих запитів та духовних потреб громадян в районі працює 329 клубних формувань, з них 74 любительських об'єднань. Широкої популярності та високої професійної майстерності досягли 17 колективів, які носять високе звання "народні аматорські" та "зразкові дитячі". Діяльність цих колективів заснована на кращих традиціях української національної культури, а їх творчість далеко відома за межами області.

У м. Бар є музична школа, в якій навчається 175 учнів. У смт. Копайгород працює Центр дозвілля, до якого входить музична школа, будинок культури та бібліотека. Також в районі є кімережа, яка була заснована в 1949 р. У 1959 р. в Бару збудований кінотеатр ім. Т. Шевченка. На сучасному етапі в районі працюють 2 демонстратори фільмів, один з яких розміщений в сільській місцевості. Забезпеченість місцями для глядачів у залах для демонстрування фільмів становить 1 місце на 100 осіб населення.

Бібліотечна справа. Перші відомості про Барську бібліотеку відносяться до 1900 р. У 1922 р. в місті був відкритий клуб, а при ньому – міська бібліотека. У роки Другої світової війни бібліотечний фонд був частково втрачений. Основне ядро фонду бібліотеки м. Бара почало формуватися у 1946 р. Нині бібліотечна мережа району об'єднує 43 бібліотеки, книжковий фонд яких складає 1242 примірників на 100 осіб.

Музеї. Барський історико-краєзнавчий музей був відкритий у 1981 р. завдяки ентузіазмові і багаторічній праці краєзнавців І.Д. Барладина, Г.Р. Волкової, І.С. Гулеватого, М.П. Йолтуховського, М.І. Цикала. Фонд музею становить 9 тис. оригінальних експонатів, які представлено у 21 експозиції. Музей нагороджений дипломами. У 1990 р. Барському історико-краєзнавчому музею постановою Колегії Міністерства культури України присвоєно звання «Народний музей».

Зовнішньоекономічна діяльність

Барський район активно задіяний в зовнішньоекономічних зв'язках. Щодо зовнішньої торгівлі, то торговельний оборот району за січень – листопад 2011 р. становив 14415,2 тис. дол., зокрема експорт 11180,0 тис. дол., що становить до минулорічного періоду 104% та імпорт 3235,2 тис. дол., або 182,3% до аналогічного періоду 2010 року. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами склало 7944,8 тис. дол. Торговельними партнерами є Білорусь, Російська Федерація, Австрія, Польща, Іспанія, Швейцарія, Молдова, Словаччина, Грузія та ін.[20].

Впродовж 2006 - 2011 рр. район стабільно займає провідні місця в області по залученню прямих іноземних інвестицій. Прямі іноземні інвестиції станом на 31.12.2011 р. становлять 9925,2 тис. дол. Основними інвесторами в районі є такі підприємства з сукупним залученим капіталом: ТОВ «Пфаннер-Бар» - 4293,9 тис. євро та ТОВ „Пфаннер-Агро” - 831,85 тис. євро (Австрія). Ці підприємства щороку збільшують обсяги прямих іноземних інвестицій в виробничу сферу району.

Проблеми та перспективи розвитку

Проблеми розвитку. У ринкових умовах господарювання загострилися основні проблеми розвитку Барського району, зокрема підвищення якості продукції та зниження її собівартості. Оцінюючи можливості промислових та сільськогосподарських підприємств, варто зазначити, що на території району є підприємства, які працюють в режимі неповного використання виробничого потенціалу (молочний завод, спиртовий комбінат), що обумовлює скорочення випуску продукції, звільнення працівників та багато інших соціально-економічних наслідків. Середньомісячна заробітна плата у 2011 р. становила 1871 грн., за цим показником район займає 16 місце в області. Рівень зареєстрованого безробіття в останні роки зростає і на сьогодні становить 4,8%.

Досить актуальними для району є і *екологічні проблеми*. Тут в атмосферне повітря у 2011 р. було викинуто 4846,4 т. шкідливих речовин або 4397,8 кг на 1 км² (в середньому по області 6416,0). Основним забруднювачем повітря є автотранспорт, який викидає оксид вуглецю, метан, діоксид азоту та інші шкідливі речовини (2413,5 т). У районі в сховищах організовано складування 0,1 т. промислових токсичних відходів I-III класів небезпеки.

На території Барського району розташовані 23 сміттєзвалища та один полігон твердих побутових відходів, загальною площею 27,77 га. За рахунок виділених коштів з обласного фонду охорони навколишнього середовища в 2008 р. була вирішена одна з нагальних екологічних проблем міста і району - придбання сортувального обладнання для полігону твердих побутових відходів на суму 1 млн. грн.

Перспективи розвитку. Зростання товарного виробництва на підприємствах району можна досягти тільки за рахунок покращення конкурентноздатності продукції, що випускається, розширення ринків збуту, залучення в район інвестицій з метою створення нових сучасних виробництв та модернізації наявних.

В промисловості району поступово відновлює роботу молокопереробне підприємство і планує запустити виробництво молочної продукції. Спиртовим комбінатом розроблений інвестиційний проект, який передбачає реконструкцію і перепрофілювання підприємства.

Також в районі планується реалізувати ряд інвестиційних проектів: виробництво кубоподібного щебеню у Полівському гранітному кар'єрі з обсягом інвестицій 1 млн.дол. США. Вивчаються можливості щодо розробки корисних копалин в с. Гармаки, ПП «Фундамент» почало розробляти родовище суглинків для виготовлення цегли керамічної. Вартість цього інвестиційного проекту 2 млн.грн. Також планується запустити «Антонівський завод напоїв та прісних вод» «ВОДАЛАНДИЯ» з обсягом інвестицій 5 млн. євро та обсягом продукції 25 млн. грн. в рік.

Приватним підприємством “RosInMar”, яке було засноване у 2007 р., заплановано видобувати та розливати мінеральну природну столову воду з обсягом інвестицій 900 тис. грн. Розлив газованої і негазованої води буде здійснюватись у ПЕТ тару ємністю 1,5 літри. Для забезпечення підприємства тарою закуплено лінію з роздуву ПЕТ тари.

Також активно пропонуються для інвестування і освоєння виробничі площі бувшого Ялтушківського цукрового заводу площею 6,4 га та раніше діючого підприємства ВАТ „Бармехмаш” ст. Бар, площею 5,7 га.

Активно ведеться робота по залученню інвесторів у сільськогосподарські підприємства району. Основною вимогою до інвесторів є необхідність створення нових робочих місць з розрахунку 15 чол. на 10 тис. га. орної площі, з метою вирощування енергоємних культур та подальшого будівництва відповідного переробного заводу. ТОВ “Барський цукровий

комбінат” для покращення власної сировинної бази та зменшення транспортних затрат з доставки сировини на місце переробки надаються землі в оренду, які придатні для вирощування цукрових буряків з урахуванням сівозміни у кількості 6 тис. га. Триватиме і надалі газифікація населених пунктів і об’єктів соціальної сфери району та зміцнення їх матеріально-технічної бази.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Визначте основні риси економіко-географічного положення Барського району.
2. Дайте господарську оцінку природних умов та ресурсів Барського району.
3. Які мінеральні ресурси представлені у районі і яким чином це вплинуло на спеціалізацію галузей промисловості.
4. Проаналізуйте сучасну демографічну ситуацію у районі, визначте невирішені проблеми у цій сфері.
5. Охарактеризуйте особливості розміщення промисловості району.
6. Назвіть найбільш вагомі фактори, що вплинули на розвиток економіки Барського району.
7. Вкажіть на існуючі проблеми транспортної системи району.

Творчі завдання

1. Зіграйте роль турагентів та підготуйте презентацію туристичного маршруту по Барському району.
2. Підготуйте індивідуальне повідомлення про діяльність навчального закладу м. Бар та окресліть перспективи його функціонування в умовах реформування освітньої сфери.
3. Складіть анкету "Наше здоров'я" та проведіть опитування (мінімум 100 респондентів). Згідно результатів опитування складіть характеристику сучасного стану здоров'я населення району.
4. Дослідіть розвиток сільського зеленого туризму на території району.
5. Визначте місце району в області за рівнем економічного розвитку. Спробуйте встановити, які чинники гальмують, а які прискорюють його економічний розвиток.
6. Зберіть матеріали про традиції та звичаї у вашій родині, результати роботи оформіть у вигляді презентації.

Тематика рефератів

1. Природно-заповідні об'єкти Барського району.
2. Рекреаційні ресурси Барського району.
3. Релігійна структура населення Барського району.
4. Ринок праці Барського району та його тенденції розвитку.
5. Барський машинобудівний завод як провідне підприємство району.
6. Зернове господарство Барського району.

7. Спиртова промисловість Барського району: проблеми та шляхи розвитку.
8. "Пфаннер Бар" як приклад співпраці з іноземними інвесторами.
9. Проблеми пасажироперевезення на території району та за його межами.
10. Сучасний стан розвитку малого підприємництва району.

Гайсинський район

Гайсинський район утворений у складі Гайсинського округу Подільської губернії в 1923 р., який був ліквідований у 1925 р.; з 1932 р. він виділяється у складі Вінницької області. За площею, що становить 1100 км², район займає 5 місце в області (4,2% її території). Чисельність наявного населення району – 58,5 тис. осіб (станом на 1.01.2013 р.). У адміністративному відношенні він поділяється на одну міську (Гайсинську) та 26 сільських Рад. Районний центр м. Гайсин (26,5 тис. осіб).

Історико - географічна довідка

Перші відомості про Гайсин належать до 1600 р., коли він входив до складу Брацлавського воєводства. В 40-х рр. XVII ст. Гайсин був однією з фортець, що прикривали Брацлавщину від вторгнення ворогів. У 1569 р. після Люблінської унії, територію Брацлавщини приєднали до Речі Посполитої. Через 11 років після утворення Брацлавського воєводства землі, розташовані в середній течії р. Соб, даровані польським королем Тромчинському. Територію цю називали Гальщиною. З цього часу і починається історія міста Гайсина, який ще називали Гальшин або Айсин.

У 1600 р. Гальшин став центром місцевого староства (до цього був Кисляк) і включається в перепис населених пунктів Брацлавського воєводства. 1600 р. можна вважати датою офіційного заснування міста.

На початку XVII ст. в Україну прибув француз Боплан, який склав детальний опис і карту країни. На карту Гальшин занесений вже як місто.

Мешканці міста виконували панщину на користь замку. Поневолення селян призводило до повстань. Сотні жителів Гайсинщини прийняли участь в повстаннях К. Косинського (1591 –1593), Северина Наливайка (1534 –1596). Місцеве населення вело мужню боротьбу проти феодальної залежності, що гальмувала розвиток міста.

У 1671 р. на територію краю вдерлось військо Яна Собеського. Практично, всі поселення на берегах Пд. Бугу були знищені. 1672 р. Гайсин в числі інших подільських міст зазнав навали військ турецького султана Магомета IV. У 1699 р., згідно Карловицького мирного договору, Туреччина залишила землі Польщі.

З середини 40-х років XVIII ст. Король Август III відновлює надання магдебурзького права і гербів подільським містам, 22 листопада 1744 р. за королівським привілеєм Гайсин отримує магдебурзьке право і герб.

В 1730—1750 рр. населення Гайсина і навколишніх сіл брало активну участь у гайдамацьких повстаннях, а в 1768 р. — у Коліївщині, яка охопила всю Правобережну Україну.

Наприкінці XVIII ст. в Речі Посполитій наступає економічне зростання. Це сприяло розвитку міст. У цей час Гайсин набуває рис торгівельного містечка. 22 травня 1795 р. був затверджений штат Брацлавського намісництва, до складу якого входили округи. Гайсин став центром гайсинської округи.

У 1804 р. до складу подільської Губернії входило 12 повітів, зокрема Гайсин став центром Гайсинського повіту. Друга половина XIX ст. для Гайсина

була періодом швидкого зростання, змін в розвитку промисловості, структурі населення. Реформи 60-80 років XIX ст. докорінно змінили економіку краю. З 1865 р. в Гайсині починає розвиватись промисловість. Значною подією для краю стало будівництво залізниці Гайворон - Вінниця. З початком Першої світової війни (1914—1918 рр.) на Гайсинщині починається економічний спад.

Після революції та громадянської війни розпочалась відбудова народного господарства міста, переборюючи великі труднощі. Рішенням Президії ВУЦВК від 3 червня 1925 р. Гайсинський округ було ліквідовано. Гайсин став районним центром Тульчинського округу, місто продовжувало розвиватись. Тут жило 18,2 тис. осіб, діяло більше десятка промислових підприємств. У 1937 р. було споруджено новий родильний будинок та дитячі ясла. Бюджет міста в 1940 р. у порівнянні з 1937 р. зріс у два з лишнім рази. Гайсин став одним із значних економічних і культурних центрів Вінниччини, подальшому його розквіту перешкодила війна.

25 липня 1941 р. фашисти вдерлися до Гайсина та впровадили у місті «новий порядок». За період окупації населення міста зменшилось на 9,4 тис. чол. Гітлерівці спустошили місто. Спалили цілі квартали, знищили 286 житлових будинків, педагогічний технікум, Будинок культури, клуби. Лише стіни залишились від промислових підприємств.

14 березня 1944 р. Радянська Армія принесла визволення місту. Зусиллями мешканців в Гайсині почали відновлювати роботу промислові підприємства та торговельні організації. Зростає і впорядковується місто Гайсин. У 60-х рр. XX ст. зведено будинок культури на 780 місць, школу – інтернат, кінотеатр, аеровокзал, готель, автобусна станція тощо [4].

У 2013 р. Гайсинський район відзначав 90-ту річницю свого існування.

Географічне положення

Гайсинський район знаходиться у східній частині Вінницької області, на західних схилах Придніпровської височини. Район має сприятливе сусідське положення, він межує з Тростянецьким, Іллінецьким, Немирівським, Теплицьким, Тульчинським районами та Черкаською областю. Високий ступінь сусідства району сприяє розширенню зв'язків з регіонами. Господарському розвитку району сприяє його транспортно-географічне положення. Відстань до м. Вінниця становить 96 км, до м. Києва: залізницею – 497 км, автомобілем – 270 км. Залізниця має невелике значення для життя району. Через його територію проходить лише маршрут міжрегіонального

значення Вінниця – Христинівка (Черкаська область). Проте Гайсинський район активно задіяний в автобусному сполученні регіонів України, через його територію проходять такі автобусні маршрути: Житомир-Одеса, Хмельницький – Вознесенськ, Чернівці – Севастопіль, Вінниця – Умань, Вінниця – Генічеськ, Вінниця – Кривий Ріг, Скадовськ – Хмільник тощо.

Природно-ресурсний потенціал

Рельєф Гайсинського району визначається його розташуванням в межах Українського кристалічного щита та Придніпровської височини. Максимальна висота якої в межах району складає 246 м (с.Носівці) над рівнем моря. Рельєф є переважно слабкохвилястим, розчленованим річковими долинами, балками і ярами. Загалом територія району сприятлива для ведення сільського господарства, будівельних робіт та прокладання транспортних шляхів [1].

Важливим фактором життєдіяльності населення району є **кліматичні умови**. Клімат району є помірно-континентальним з такими сезонними характеристиками: м'якою зимою (середня температура січня - 4,8°C; середня висота снігового покриву - 9-14 см, глибина промерзання ґрунту - 0,4 м); нежарким літом (середня температура липня - +19,4°C). Середньорічна температура повітря становить +7,6 °C. Середня кількість опадів – 570 мм на рік [6].

Таким чином, кліматичні характеристики району свідчать про те, що він належить до недостатньо вологої, теплої агрокліматичної зони зі сприятливими умовами для сільськогосподарського виробництва.

Мінеральні ресурси. Серед паливних мінеральних ресурсів на території району виявлено Краснопілківське родовище бурого вугілля, яке належить до відомого Дніпровського буровугільного басейну. Середня потужність розкривних порід якого 445,6 м. Відсутність значного інтересу до цього родовища перш за все пов'язана з наявністю в Україні великих запасів бурого вугілля та значної кількості родовищ з кращими показниками. В Гайсинському районі вивчені прояви первинних каолінів, досить високої якості. Поблизу с. Райгородок виявлено проявлення вермикуліту - слюди, яка при нагріванні збільшується в об'ємі в десятки разів і застосовується як ефективний теплоізоляційний матеріал, для покращення якості ґрунтів в тепличному господарстві та для інших потреб. Поблизу с. Бубнівка Гайсинського району виявлено граніти, які за кольором близькі до

знаменитих капустинських гранітів Кіровоградщини, що впевнено займають перше місце в Україні як за рівнем цін на блочну продукцію, так і за обсягами експорту (табл.10).

Таблиця 10

**Родовища будівельного каменю Гайсинського району,
що числяться на державному балансі**

Родовище	Сировина	Запаси, тис. м ³	Ким розробляється і чи розроблялося раніше
Бубнівське	граніт	148	не розроблялося
Губницьке - 2	-/-	1301	розроблялося КСП «Південний Буг»
Кузьминецьке	-/-	14915	не розроблялося
Мар'янівське	-/-	533	розроблялося МД ПМК - 42
Шуровецьке	-/-	5363	Розроблялося КСП «Відродження»

Також на території району є 13 родовищ цегельної сировини (Бондурівське, Гранівське, Губницьке, Жерденівське, Карбівське, Рахнівське та ін.), найбільше з них - Гайсинське родовище, запаси якого становлять 2852 тис. м³. Перспективними на території району є родовища будівельних пісків (Гунчанське та Мар'янівське), розвідані запаси яких становлять 1027 тис. м³. Отже, в районі залягають переважно нерудні мінеральні ресурси, які мають місцеве значення[1].

На території району переважають темно-сірі опідзолені, сірі та ясно-сірі лісові ***грунти*** чорноземи опідзолені (80% площі району), зустрічаються чорноземи типові, дерново-підзолисті та лучні ґрунти. Ясно-сірі та сірі лісові ґрунти мають добре помітний поділ профілю на горизонти. Їх верхній гумусовий горизонт сірого кольору, в ньому міститься 2,5-3,0 % гумусу. Темно-сірі опідзолені, на відміну від сірих лісових, мають потужніший гумусовий горизонт, під яким простежується білуватий прошарок. Вміст гумусу становить 3,5-4,5%, вони багатші на поживні речовини. Чорноземи опідзолені мають добрі агрономічні властивості, є родючими, вміст гумусу в них складає 3,5-5,5%. Загалом ґрунтовий покрив району сприятливий для розвитку сільського господарства[1].

Водні ресурси. На території району протікають 14 річок, загальною довжиною близько 192 км, 12 з яких є малими. Найбільшими річками району є Південний Буг, Соб, Собок, Сорока, Кислячок. За водним режимом річки району належать до типу рівнинних з переважанням дощового

живлення. Також у районі наявні 243 ставки, загальною площею водного дзеркала 898 га та одне водосховище – Дмитренківське, площею дзеркала 362 га. Повний об'єм водосховища складає 11,1 млн. м³, з якого корисним є 7,1 млн. м³. Водні ресурси району використовуються для водопостачання, судноплавства, виробництва електроенергії та відпочинку населення.

Гайсинський район багатий на **лісові ресурси**. Загальна площа земель лісового фонду становить 19,4 тис. га., з них вкриті лісовою рослинністю - 18,3 тис. га. В лісах Гайсинщини переважають твердолисті породи дерев (дуб, бук, граб, ясен, клен, акація). Лісистість району становить 17,6%. Загальний запас деревостанів району - 4348,50 тис. м³, зокрема стиглих і перестиглих - 515.02 тис. м³[1].

З диких тварин у лісах району водяться лисиці, куниці, білки, зайці, бобри тощо. Деякі з них відносяться до цінних *фауністичних ресурсів*.

На території Гайсинського району є об'єкти **природно-заповідного фонду** загальною площею 425,62 га, з них один об'єкт державного значення – Коростовецький ландшафтний заказник. Це ділянка рідкісного ландшафту з мальовничою долиною р. Південний Буг і оригінальними утвореннями природи на кам'янистих схилах. Об'єкти місцевого значення займають 55,62 га території району і представлені ботанічними, гідрологічними пам'ятками природи та Басаличівським заповідним урочищем [2].

Рекреаційні ресурси. Гайсинський район розташований у межах Центрального рекреаційного району області. Коефіцієнт рекреаційної цінності району становить 1,4 при такому ж середньообласному значенні. В межах рекреаційного району є лікувально-оздоровчий рекреаційний центр – с. Степашки, пізнавальні рекреаційні пункти м. Гайсин та с. Новоселівка [3]. Чудові краєвиди, сприятливі кліматичні умови, лісові масиви, наявність річок та Дмитренківського водосховища сприяють розвитку оздоровчо-лікувального та спортивного туризму. В Гайсинському районі представлені 77 пам'яток історії та монументального мистецтва, 120 пам'яток археології. Серед архітектурних пам'яток району уваги туристів заслуговує пам'ятка національного значення Собор Гранівського монастиря 1867 р. в с. Тишківська Слобода, також «Гранд-отель» 1905 р. в м. Гайсин. В районі багато пам'яток сакрального мистецтва: Троїцька церква в с. Бубнівка 1891-1893 рр., Успенська церква в с. Кисляк 1709 р., Миколаївська церква в с. Гранів 1845 р., Покровська церква в с. Михайлівка XIX ст. тощо. З Гайсинщиною пов'язані імена багатьох видатних особистостей. В с. Рахнівка

народився та жив український письменник і правозахисник В.С. Стус. Село Зятківці є батьківщиною видатного українського фольклориста Г. Танцюри та багато інших [3].

Населення і трудові ресурси

Станом на 1 січня 2013 р. чисельність населення Гайсинського району складала 58,5 тис. осіб (3,6 % населення Вінницької області) (табл. 11).

Таблиця 11

Територія і кількість наявного населення Гайсинського району станом на 1 січня 2013 р.

	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис. осіб	У тому числі		Відсоток міського населення	Загальна щільність населення, осіб/км ²
			міське	сільське		
Гайсинський район	1,1	58,5	25,8	32,7	44	53

Серед адміністративних районів Вінницької області (включаючи і міста обласного підпорядкування, окрім Вінниці) район посідає 4 місце[22].

Чисельність населення району продовжує скорочуватися, особливо в сільській місцевості. Скорочення чисельності населення району відбувається за рахунок переважання смертності над народжуваністю, тобто несприятливого його **природного руху**. Коефіцієнт народжених в районі на 2011 р. становив 10,5‰, за цим показником район займає 23 місце в області, смертність - 17,6‰ (13 місце). Відповідно в районі спостерігається природне скорочення - -7,1‰ (табл.12) [21].

Таблиця 12

Динаміка змін у демографічній ситуації Гайсинського району

	2000	2005	2007	2008	2011
Коефіцієнт народжених, на 1 тис. осіб	8,3	7,7	9,2	9,7	10,5
Коефіцієнт померлих, на 1 тис. осіб	18,2	19,1	19,4	19,0	17,6
Коефіцієнт дитячої смертності, на 1 тис. осіб	7,3	16,4	10,7	6,8	13,2
Природне скорочення, на 1 тис. осіб	-9,9	-11,4	-10,2	-9,3	-7,1

За рівнем дитячої смертності Гайсинський район (13,2 дітей на 1000 народжених) має показник вищий за середньообласний (12,3).

Основними причинами смерті в районі є: хвороби органів кровообігу – 74,5%, новоутворення – 10,4%, , від нещасних випадків, отруєнь і травм – 8,2%, хвороб органів травлення – 2,0% та ін.

Певний вплив на загальну чисельність населення Гайсинського району справляють **міграції**. Окрім того, вони впливають на його віковий і професійно-освітній склад, трудовий потенціал тощо. Основною залишається міжрегіональна міграція (табл. 13). Для району характерні також і маятникові міграції населення: з сіл до м. Гайсин автотранспортом.

Таблиця 13

Міграція населення Гайсинського району за 2011 р.

Осіб		
Зовнішня міграція	Число прибулих	397
	Число вибулих	400
	Приріст (скорочення)	-3
У межах області	Число прибулих	825
	Число вибулих	866
	Приріст (скорочення)	-41
На 100 тис. наявного населення		
Зовнішня міграція	Число прибулих	672,0
	Число вибулих	677,1
	Приріст (скорочення)	-5,1
У межах області	Число прибулих	1396,5
	Число вибулих	1465,9
	Приріст (скорочення)	-69,4

У **статевій структурі** населення переважають жінки, вони складають 53,9% від загальної його кількості в районі. Переважання жінок пов'язане із деформацією статевої структури населення в роки Другої світової війни та більшою тривалістю життя жінок. У **віковій структурі** 14,4% населення є молодшим за працездатний вік, частка ж літніх людей становить 19,2%. Це свідчить про «постаріння» населення району [21].

Національний та релігійний склад. За **етнічним складом** населення Гайсинського району багатонаціональне, але значно переважають українці – 95,8% від тих, що постійно проживають у районі. Серед інших національностей найбільш чисельними є росіяни (3,3%), білоруси (0,2%), інші національності (0,7%).

Строкатим є і **релігійний склад** населення району. Це пояснюється тим, що тут діють релігійні громади різних конфесій, зокрема: Української православної церкви (40), Римо-католицької церкви (3), Адвентистів сьомого

дня (1), Євангельських християн баптистів (11), Християн Віри Євангельської («Благодать») (2), Церкви воскреслого Христа (1), Церкви «Преображеніє» (3), Прогресивного іудаїзму (1) та Свідків Єгови.

Зайнятість населення. За галузями господарства зайняте населення району розподілялося так: у сільському та лісовому господарстві – 31,5%, у промисловості – 11,1%, в інших галузях – 57,4%.

З переходом до ринкових відносин поглибився дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили на ринку праці району. Кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю на 1 січня 2011 р. складала в Гайсинському районі 903 особи, а потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць – лише 34. Отже, рівень навантаження на одне вакантне робоче місце складав 27 осіб (це вдвічі менше, ніж у середньому по області). В останні роки рівень безробіття в районі знижувався і на 1 січня 2011 р. складав 2,4%.

Розселення населення. Густота населення у районі нижча середньообласного показника і складає 54 особи/км². Більше половини населення району проживає в сільській місцевості (56,3%). Таким чином район характеризується невисоким **рівнемурбанізації**, що складає 43,7%. Міське розселення району представлене лише одним населеним пунктом – м. Гайсин. Мережу сільського розселення району формує 62 сільських населених пункти. До найбільших сіл району відносяться Гранів, Губник, Зятківці, Кузьминці, Митків, Носівці тощо.

Населені пункти Гайсинського та сусідніх – Іллінецького, Теплицького, Тростянецького та Тульчинського районів, завдяки виробничим, трудовим та культурно-побутовим зв'язкам між ними, утворюють єдину Гайсинсько-Ладизинську **міжрайонну систему розселення** (на неї припадає 15,2% населення області).

Характеристика господарства

Гайсинський район за рівнем соціально-економічного розвитку відноситься до групи районів з рівнем розвитку нижчим за середньообласний. Про це свідчить показник обсягу промислової продукції на душу населення, який становить 3242,2 грн. (16 місце в області). В обсязі реалізованої продукції промисловості 85,9% становлять товари широкого використання, 14,0% - сировинна та 0,1% інвестиційна продукція.

Середньомісячна заробітна плата в районі на 2011 р. складала 1989 грн., за цим показником район займає 11 місце в області.

Основними галузями промислового виробництва є переробна промисловість, на яку припадає 100% усієї виробленої продукції. В загальному обсязі за підсумками 2012 р. частка виробництва харчових продуктів складає 88,5%, металургії та обробка металу – 8,4%, легкої промисловості - 0,4%, машинобудування - 2,7 %.

Агропромисловий комплекс

АПК району має добре розвинуті сировинну (сільське господарство) та переробну (харчову промисловість) ланки. Менш розвинутою є обслуговуюча ланка.

Сільське господарство. У структурі сільського господарства переважає рослинництво. На нього припадає 92% валової продукції, на тваринництво, відповідно, 8%.

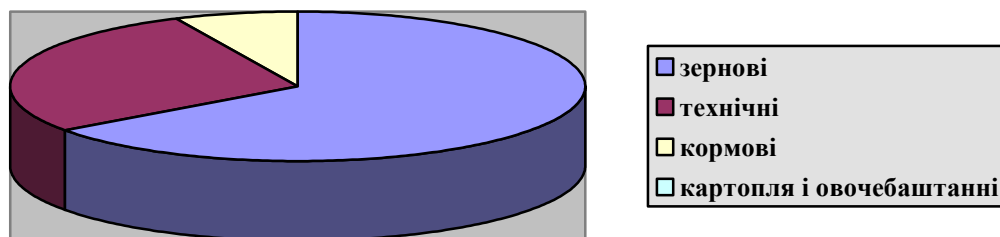
Галузями спеціалізації у рослинництві є вирощування зернових культур, цукрових буряків, картоплі, овочів та фруктів, а у тваринництві – молочне скотарство, свинарство та птахівництво.

Внаслідок реформування колективних сільськогосподарських підприємств у районі створено і здійснюють виробничу діяльність 68 агропромислових формувань різних форм власності, зокрема 9 господарських товариств, 5 приватних підприємств, 3 виробничих кооперативів, 49 фермерських господарств.

Площі земельних угідь Гайсинського району – 110247 га, з них сільськогосподарські угіддя становлять 81010 (73,5%), зокрема орні землі – 71824 (88,7%), багаторічні насадження - 1092 (1,3%), сіножаті – 1523 (1,9%), пасовища – 6570 (8,1%).

У рослинництві провідна роль належить зерновому господарству (вирощуванню пшениці, жита, ячменю, вівса та проса). Зернові культури займають 65% від посівних площ. Решта площ під кормовими та технічними культурами, картоплею та овоче-баштанними культурами (рис. 3).

Рис. 3. Структура посівних площ сільськогосподарських культур у Гайсинському районі, у 2011 р. (у %)

Аналізуючи динаміку валових зборів основних сільськогосподарських культур району ваарто зазначити, що у порівнянні з 90-ми роками валові збори зернових та зернобобових культур, цукрових буряків, картоплі, овочів зменшились. У 2011 р. позитивні тенденції намітились у валових зборах цукрових буряків та зернових культур (табл. 14).

Таблиця 14

Динаміка валових зборів у рослинництві Гайсинського району (усі категорії господарств)

		2000	2005	2007	2008	2009	2011
Зерна і зернобобових культур	тис. ц	726,0	717,9	688,2	1309,9	1501,8	1998,7
Цукрових буряків (фабричних)	тис. ц	680,5	129,5	3405,2	2306,7	2244,6	3118,4
Насіння соняшника	тис. ц	43,7	35,5	50,6	91,0	147,8	77,9
Картоплі	тис. ц	1,0	0,1	0,0	0,3	0,0	0,1
Овочів	тис. ц	19,0	2,3	0,5	3,4	0,3	0,4

Урожайність зернових культур у 2011 р. склала 59,2 ц/га, цукрових буряків – 519,1, соняшника на зерно – 16,8, картоплі – 100,0, овочів – 51,0 [7].

У тваринництві району добре розвинутими галузями є молочно-м'ясне скотарство, свинарство та птахівництво. Станом на 1.01.2011 р. у всіх категоріях господарств, поголів'я ВРХ складало 13931 голів (4,4% від

обласного показника), за цим показником район займає 10 місце в області. Поголів'я свиней – 14591 голів (3,9%), овець і кіз – 1446 голів (3,6%). Необхідно зазначити, що поголів'я худоби в порівнянні з попередніми роками зменшилося, особливо це стосується поголів'я свиней.

В 2011 р. в районі була вироблена така продукція тваринництва: м'ясо (в живій вазі) – 609 т., що складає 1,6% від обласного показника, молоко – 9875 т. (6,9%).

У харчовій промисловості району галузями спеціалізації виступають цукрова, м'ясна, молочна, плодоовочеконсервна, спиртова та хлібопекарська. У невеликих обсягах у районі випускається олія, кондитерські вироби, борошно та крупи.

Цукрова промисловість представлена заводом у м. Гайсин (ТОВ «Продовольча компанія «Зоря Поділля»). Ця компанія розпочала свою діяльність у 2006 р., взявши в оренду 27 тис. га у Гайсинському, Теплицькому районах та Христинівському районі Черкаської області. Підприємство займається вирощуванням цукрових буряків, зернових та інших сільськогосподарських культур з використанням новітніх технологій землеробства. У 2007 р. після чотирьохрічного простою почав діяти Гайсинський цукровий завод, який за добу переробляє до 6 тис. т. буряків.

Варто зазначити, що завод має власну потужну сировинну базу. «Зоря Поділля» використовує 8160 га цукрових буряків. В минулі роки було споруджено новий мийний комплекс, реконструйовано комплекс бурякопереробки. На заводі встановлено і вітчизняне обладнання, і апаратура з Німеччини та Голандії, а усі процеси на підприємстві комп'ютеризовані[21].

У районі добре розвинута *молочна промисловість*. Підприємство ВАТ «Гайсинський молокозавод» створене в березні 1933 р. Тепер на підприємстві працює близько 230 осіб у чотирьох основних цехах: маслоробному; по виробництву цільномолочної продукції; сироробному; по дозріванню сирів.

Основними видами продукції ВАТ "Гайсинський молокозавод" є масло тваринне, сири жирні, цільномолочна продукція, казеїн технічний, фірмова торгівля молочними продуктами. Крім основної діяльності, підприємство виконує операції з купівлі-продажу газу. Діяльність підприємства носить сезонний характер, значний обсяг заготівель сировини припадає на літній період при низькому попиті на готову продукцію в даний час. Молоко

закупається у населення та сільськогосподарських товариств Гайсинського, Немирівського районів та Черкаської області.

З метою розширення ринку збуту своєї продукції підприємство налагодило виробництво нових сортів сирів, що дає змогу транспортувати їх на далекі відстані й збільшувати термін реалізації. У останні роки спостерігається спад виробництва цільномолочної продукції в зв'язку зі зниженням попиту на продукцію.

М'ясну промисловість району представляє ПП «Жемчужина - М» Гайсинський м'ясокомбінат, яке розпочало свою діяльність ще у 1944 р. з невеличкого пункту по переробці тваринницької продукції. Підприємство виробляє понад 30 найменувань ковбасних виробів, м'ясо, субпродукти, жири харчові, шкірсировину, напівфабрикати, м'ясо заморожене в блоках. Сезонність не впливає на діяльність підприємства, 80% сировини поступає від населення Гайсинського, Теплицького та Іллінецького районів Вінницької області та інших областей. Висока якість продукції дає можливість реалізовувати її, як в межах України, так і в державах ближнього зарубіжжя.

Хлібопекарську та кондитерську промисловість району презентує ВАТ «Концерн Хлібпром» ВП «Гайсинхліб» - підприємство створено у 1945 р. як державне підприємство по виробництву хлібобулочних виробів, 20 березня 1996 р. державне підприємство "Гайсинхліб" було перетворено в процесі приватизації у ВАТ "Гайсинхліб". У структуру підприємства входять: склад зберігання сировини і матеріалів; хлібобулочний цех; кондитерський цех, бараночний цех.

ВАТ "Гайсинхліб" виробляє хлібобулочні вироби та реалізує їх через торгову мережу приватних підприємців. Особливості стану розвитку галузі обумовлені демонополізацією підприємств галузі, конкуренції з боку утворених невеликих приватних пекарень та залежністю місцевого ринку від ВАТ "Вінницяхліб". Для повного забезпечення міста та району хлібобулочними, бараночними та кондитерськими виробами підприємство має усі необхідні потужності. Продукція підприємства конкурентоспроможна і за своїми смаковими властивостями не поступається аналогічним виробам вітчизняного виробництва.

Також дана галузь представлена і ТОВ «Гайсинський завод продтоварів», який заснований у 1922 р., основними видами продукції якого є: сухарі, печива та тістечка з тривалим терміном зберігання, какао, шоколад

та інші кондитерські вироби. Кількість працівників заводу становить близько 40 осіб.

Плодоовочеконсервну промисловість району презентує ВАТ «Гайсинський консервний завод». Основна адміністративна споруда заводу побудована ще в 1895 р., у ті часи завод спеціалізувався на виробництві плодоягідних вин. У 1929 р. на базі існуючого підприємства був створений плодоконсервний завод, який зайняв провідне місце в системі підприємств харчової промисловості країни. Він займався виробництвом повидла та варення, а також іншою плодово-ягідною консервацією в масштабі всієї держави. У 1995 р. завод виходить на якісно новий рівень, зокрема розпочинається впровадження новітніх технологій, комбінат одним з перших переходить на випуск продукції у євротарі, деяким видам якої на було аналогів в Україні.

Продукція заводу, що випускається під ТМ «Гайсин» виходить на європейський рівень: вона відповідає світовим стандартам якості та є конкурентоздатною не лише на ринку України, але й за її межами. Багатий, ретельно розроблений асортимент здатний задовольнити запити найвимогливіших покупців.

Спиртова промисловість району представлена ДП «Гайсинський спиртовий завод», основним видами продукції якого є дріжджі та закваски для харчової промисловості та індустрії напоїв, етиловий спирт. У минулі роки завод практично не працював. Проблеми розпочалися ще в 2006 р., колектив працював за скороченим графіком - 2 год на тиждень, заробітна плата складала 40-60 грн. в місяць, змінювалося керівництво. В 2007 р. на заводі була наявна готова продукція вартістю 4 млн. грн. та 800 т. меляси. Пропрацювавши 3 тижні, завод зупинився. В 2009 - 2011 рр. завод працював не на повну потужність[21].

У 2007 р. розпочало свою діяльність нове підприємство Гайсинська філія ДП ЗАТ «Теувес Холдінг Тетра Україна ЛТД». Це найпотужніше підприємство в Україні, що використовує метод переробки сої без екстракції (понад 50 тис. т. сої на рік). За допомогою найсучасніших технологій підприємство виготовляє соєву макуху і соєву олію. У колективі підприємства працює близько 80 осіб.

До обслуговуючих галузей АПК району відноситься виробництво кормів (ТОВ «Гайсинський комбікормовий завод», ПП «Нове життя») та ремонт сільськогосподарської техніки (Гайсинське районне об'єднання

«Сільгосптехніка», «Райагрохім», Гайсинська СПМК - 58 та ряд приватних підприємців).

Промисловість

Промисловий сектор економіки представляють 15 підприємств, якими у 2012 р. реалізовано промислової продукції на суму 944,4 млн.грн. (проти 670,15 млн. грн 2011р.). Основними галузями промислового виробництва є переробна промисловість, на яку припадає 100% усієї виробленої продукції.

Паливно-енергетичне господарство Гайсинського району переважно зорієнтоване на споживання привізного палива. У районі більше використовується природного газу та дизельного пального, досить високою залишається і частка вугілля (табл.15) [20].

Таблиця 15

Споживання окремих видів палива та паливно-мастильних матеріалів у Гайсинському районі у 2011 р.

	Бензин моторний, т	Паливо дизельне, т	Мазути топкові важкі, т	Газ природний, тис. м ³	Вугілля кам'яне, т	Дрова для опалення, щільн. м ³
всього	1884,5	7231,1	-	73368,4	2976,1	986,7
у % до області	5,3	4,3	-	11,5	0,2	2,5

Основна частина електроенергії в район поступає від енергосистеми ВАТ «АК Вінницяобленерго» оп ЛЕП 110 кВт. Теплову енергію в місті виробляє Гайсинське КП теплових мереж.

З числа **галузей, що виробляють конструкційні матеріали** у районі є галузі лісопромислового комплексу (ЛПК) та промисловість будівельних матеріалів.

Базовою галуззю лісопромислового комплексу району є лісове господарство, його основні функції – вирощування та збереження лісу. У районі воно представлено Гайсинським держлісгоспом, яке забезпечує рубки догляду та заготівлю деревини (табл. 16).

Обсяг його продукції у 2011 р. становив 24168,7 тис. грн. Загальний об'єм заготівлі деревини у цьому році склав 74,7 тис. м³ (11,2% від обласного обсягу) [20].

**Динаміка основних показників розвитку лісового господарства
Гайсинського району**

	1997	2000	2004	2005	2007	2011
Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства, тис. грн.	1261,1	2407,5	4830,7	8196,9	12758,6	24168,7
Заготівля ліквідної деревини, щільн. м ³	40,0	36,0	54,8	56,5	69,0	74,7
Рубки, пов'язані з веденням лісового господарства тощо, га	-	1691	2257	2301	2290	2214
Лісозахисні роботи, га	460	466	460	500	460	-
Лісовідновлення в лісовому фонді, га	-	98	108	112	245	245

Промисловість будівельних матеріалів у районі представлена ПП «Губницький завод будівельних матеріалів». Історія підприємства починається з 1931 р., коли на базі с. Губник була створена артіль ім. Леніна. У 1974 - 1975 рр. на її базі був збудований та запущений у експлуатацію цегельний завод. У 2006-2007 рр. проводилась повна реконструкція технологічного обладнання заводу, закуплено нове обладнання, налагоджена тісна співпраця з будівельними підприємствами та фірмами Кіровоградської, Черкаської, Житомирської, Хмельницької, Київської та Донецької областей. Підприємство випускає високоякісну, екологічно чисту цеглу марки 100. Комбінація екологічно чистої сировини, а також знань фахівців високої кваліфікації, дає можливість одержувати керамічну цеглу відносно недорогою і високої якості, що вигідно відрізняє продукцію від аналогів інших заводів які виготовляють будівельні матеріали. Дана галузь представлена також і ПП «Гранівський цегельний завод».

Поліграфічна промисловість у районі представлена ДКП «Гайсинська районна друкарня», яка друкає газети та випускає різноманітну друковану продукцію.

Машинобудування та металообробка району представлено ВАТ «Гайсинмаш», яке створено у 1979 р. У організаційній структурі підприємства виділяють такі дільниці: ремонтно-інструментальну, що займається ремонтом обладнання, інструментів та оснастки; енергетичну, що слідкує за експлуатацією електрообладнання і займається його ремонтом; заготівельну, що займається виготовленням заготовок; зварювальну, що займається

зварюванням виробів та автотранспортну, яка займається перевезенням вантажів по території області та за її межами.

Основними видами продукції, які виготовляє ВАТ "Гайсимаш" є легкі металеві конструкції павільйону ТП-416, споруди модуля "Гайсин", гаражні та присадибні брами, загорожі та інші вироби з металу. Також у Гайсині функціонує ТОВ «Авеста» засноване в 2002 р., підприємство спеціалізується на виробництві оцинкованого посуду, а також металевих консервних банок, кришок, городнього знаряддя тощо. Загальна кількість працівників становить близько 200 осіб.

Легка промисловість району є важливою галуззю виробництва товарів народного споживання. Стабільно працюють підприємства легкої промисловості КП Гайсинська швейна фабрика «Віта» та ТОВ «Швейна фабрика «Подоланка», частка яких у загальному обсязі виробництва складає 2,5%. ТОВ «Швейна фабрика «Подоланка» засноване 1997 р., основним видами продукції якого є одяг для дітей та немовлят, побутове постільне і домашнє приладдя, спеціальний та форменний одяг. На підприємстві працює 50 осіб. КП Гайсинська швейна фабрика «Віта» заснована у 1944 р., у цей час на підприємстві працює 200 осіб, фабрика виробляє дамську білизну, одяг для дітей, жінок, чоловіків та спецодяг.

Будівництво та інвестиційна діяльність

До індустріально-будівельного комплексу району належить будівництво. Воно забезпечує вкладання інвестицій у об'єкти виробничого та невиробничого призначення за рахунок усіх джерел фінансування. За період 1997 – 2011 рр. інвестиції в основний капітал значно зросли і у 2011 р. в розрахунку на 1 мешканця склали 2683,4 грн. Інші показники, що характеризують інвестиційну діяльність у районі наведені в таблиці 17 [20].

Таблиця 17

Основні показники інвестиційної діяльності у Гайсинському районі

	2000	2005	2006	2007	2008	2011
Інвестиції в основний капітал, тис. грн.	8894	40878	81137	138930	70074	158321
Інвестиції в житлове будівництво, тис. грн.	4654	14206	18884	12549	31644	280429
Введення в експлуатацію житла, м² заг. площі.	5364	8661	11609	14451	-	6936
Обсяг будівельних робіт, тис. грн.	11564	5830	12094	16101	10936	-

Будівельні та ремонтно-будівельні роботи у районі проводять такі підприємства: ТОВ «Гайсинрембуд», ВАТ «Гайсиснька спеціалізована ПМК № 58», ПП «Архітектор» тощо.

Транспорт і зв'язок

Район має розвинутий транспортний комплекс. Важливе значення у житті району має *автомобільний транспорт*. У районі станом на 2012 р. працювали 5 автотранспортних підприємств, з яких 2 вантажних: ВАТ СТП «Агромаш», ВАТ «Гайсинське АТП 10562» та 3 пасажирські: ВАТ «Гайсинське АТП 10506», ТОВ «АТП „Плюс», ТОВ «АТП „Люкс». Безпосередньо в м. Гайсині перевезенням пасажирів займається приватний підприємець Чайковський Л.І.

Крім того, послуги по перевезенню пасажирів надаються таксомоторами, яких працює в межах району 70 одиниць. Протяжність автомобільних доріг у районі становить 341,3 км, зокрема: загальнодержавного значення – 102,0 км; місцевого значення – 291,9 км. Через район проходить траса державного значення Львів - Кіровоград – Знам'янка, якою можна доїхати до м. Києва - відстань 270 км, та м. Одеси - відстань 320 км. Відстань до обласного центру м. Вінниці 94 км. Частка доріг району у залежності від покриття: - цементно-бетон 0,4 км (що складає 0,1% від загальної довжини доріг); - асфальто-бетон 55,8 км (19,1%); - чорно-щебенева 90,2 км (30,9%); - біле шосе 52,6 км (18,0%); - каменні мостові 86,4 км (29,7%); - ґрунтові 6,5 км (2,2%).

Підприємствами автомобільного транспорту усіх форм власності, які виконували вантажні перевезення на комерційній основі, за 2011 р. перевезено 1459,5 тис. т. вантажів та виконано 40,8 млн. ткм. Частка перевезень пасажирів приватними підприємцями становить 8,2%. Обсяг пасажирських перевезень, виконаних суб'єктами малого бізнесу – фізичними особами, зріс у 3,9 рази в порівнянні з попереднім роком, пасажирооборот – у 4,3 рази[20].

Згідно реалізації обласної програми „Сільський автобус”, усі населені пункти району забезпечені автобусним сполученням.

Залізничний транспорт розвинений не достатньо. В межах району розміщені три залізничні станції: Гайсин, Губник та Зятківці. Через територію району проходить лише один залізничний міжрегіональний маршрут - Вінниця – Христинівка (Черкаська область). Також у районі розвинений

трубопровідний транспорт, через його територію проходять магістральні газопроводи Уренгой – Помари – Ужгород та «Союз».

У роки ринкових перетворень у районі прискореними темпами розвивається **зв'язок**. Основними операторами зв'язку Гайсинського району є: центр електрозв'язку №1 Вінницької філії ВАТ „Укртелеком” та Гайсинський районний вузол поштового зв'язку Вінницької дирекції УДППЗ України. В районі нараховується 12,3 тис. абонентів, яких обслуговують 7 телефонних станцій загальною ємністю 1302 номера. Кількість телефонів на 100 сімей району складає 46 одиниць.

Впродовж останніх років спостерігається збільшення кількості встановлених телефонів мешканцям району. У 2011 р. кількість населення забезпеченого домашнім телефонним зв'язком становило 10997. В районі працює 17 міжміських таксофонів. Розвивається в районі цифрова мережа мобільного зв'язку, розширюється доступ споживачів до мережі Інтернет[20].

Місцеві засоби масової інформації в районі представлені телерадіокомпаніями ПП «ВДВ», ПП «Іннуся», кабельним телебаченням, газетами «Гайсинський вісник», що заснований у березні 2002 р., загальнотижневий тираж якого складає 2,5 тис. примірників та «Трибуна праці», заснована в липні 1920 р., щотижневий тираж якої - 12 тис. примірників. Також в районі діє ефірне радіомовлення на базі КП «Гайсинське районне радіомовлення».

Торгівля та ресторанне господарство

Оптова торгівля в Гайсинському районі розвинута недостатньо. У 2011 р. оптовий товарообіг району складав 64713 тис. грн. Перехід до ринкових відносин дав нові стимули для розвитку роздрібної торгівлі та ресторанного господарства (табл. 18).

Таблиця 18

Розвиток торгівлі та ресторанного господарства у Гайсинському районі

		2000	2004	2005	2006	2007	2011
Кількість підприємств роздрібної торгівлі	одиниць	143	121	133	132	131	110
	% до області	3,4	3,6	4,0	4,1	4,4	4,4
Торгова площа магазинів	м ² на кінець року	8654	6444	6622	8398	8219	5478
	% до області	3,5	3,2	3,0	3,7	3,7	2,3

Роздрібний товарообіг	тис. грн.	20713	40252	57893	76734	89018	261933
	% до області	2,6	2,4	2,6	2,6	2,3	3,6
Роздрібний товарообіг на 1 особу	грн.	315	637	926	1242	1455	4432
	% до області	71,4	65,9	70,5	71,1	62,3	99
	місце серед регіонів	11	13	9	6	8	4
Кількість підприємств ресторанного господарства	одиниць	50	45	43	45	41	50
	% до області	4,8	5,0	3,0	3,3	3,2	4,5
Кількість місць на об'єктах ресторанного господарства	одиниць	2540	2549	2357	2410	2303	3017
	% до області	3,8	4,3	2,4	2,6	2,5	3,8

Населення району у 2011 р. обслуговувало 110 підприємств роздрібною торгівлі. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств торгівлі та ресторанного господарства в 2011 р. становив 261,9 млн. грн (3,6% в обласному обсязі). За обсягом роздрібною торгівлі на 1 особу район займає 4 місце в області (4432 грн.) [20].

В Гайсинському районі обслуговують населення два ринки (Колгоспний та Центральний), загальною площею 28562 м², загальна кількість торгових місць на ринках становить 1155.

Послуги

Побутове обслуговування населення забезпечують здебільшого підприємства, що розміщені в м. Гайсин (КП «Гайсинпобут», МП «Славутич - Сервіс», ТОВ «Скіф», ТОВ «Віртуал» тощо). Обсяг послуг, реалізованих населенню у 2011 р. склав 14,9 млн.грн. (2,6% від обласного обсягу). У розрахунку на одного жителя реалізовано послуг на 389 грн.[20].

Розвиток малого підприємництва

Кількість малих підприємств Гайсинського району в 2012 р. становила 181, їх кількість зросла в порівнянні з 2011 р. на 35 од. Середньооблікова чисельність працюючих на малих підприємствах району становила 1340 осіб. Питома вага надходжень до місцевого бюджету від підприємств малого бізнесу в 2012 р. становила 23%. Від загального обсягу виробленої продукції

району малі підприємства дають 18,7%, цей показник є майже стабільним з 2008 р.

Соціальна інфраструктура

Житлово-комунальне господарство району зосереджує більшу частину основних фондів невиробничої сфери. Житловий фонд Гайсинського району у 2011 р. складав 1851 тис. м². Показник забезпеченості житлом в розрахунку на одного жителя – 31,4 м². Загалом у районі на квартирному обліку перебуває 333 сімей та однаків. Проблема з житлом вирішується вкрай незадовільно. У 2011 р. одержали житло та поліпшили свої житлові умови лише 3 сім'ї та однаків (проти 14 у 2010 р.)

Водопостачання у Гайсинському районі забезпечують 4 водопроводи, 27 свердловин, 63 вуличних водопроводів (колонок, кранів). Усього нараховується 10030 абонентів водоспоживання, з яких 8874 обладнано водолічильниками.

Охорона здоров'я. Медичне обслуговування населення району здійснюють Центральна районна лікарня, дитяча міська лікарня та інші лікувальні заклади, поліклініки на 151 ліжок, 10 амбулаторії, 25 фельдшерсько-акушерських пунктів, 14 фельдшерських пунктів.

В медичних закладах району працюють близько 229 медиків, в тому числі 36 – лікарів та 193 - середнього медичного персоналу. Забезпеченість стаціонарними ліжками в районі складає 25 на 10 тис. осіб. Гострою проблемою для закладів охорони здоров'я залишається недостатність фінансового забезпечення. Для вирішення ситуації проводиться пошук шляхів більш ефективного використання наявних коштів та залучення позабюджетних надходжень[20].

Розвиток *фізичної культури і спорту* в районі базується на мережі спортивних споруд. Спортивна інфраструктура району включає стадіон з трибунами на 5000 місць, 19 футбольних полів, 17 спортивних залів площею не менше 162 м², 18 майданчиків з тренажерним обладнанням, 28 приміщень для фізкультурно-оздоровчих занять та 58 спортивних майданчиків. Функціонує мережа фізкультурно-спортивних закладів, працює 1 дитячо-юнацька спортивна школа, яка була відкрита у 1961 р. Загалом у районі розвивається більше 11 видів спорту, спортом займається понад 4,5 тис. чол. В дитячо-юнацькій спортивній школі, в якій культивується 6 видів спорту, в 33 групах займається 511 дітей. Заняття проводять 15 тренерів.

Освіта. Освіта району спирається на добре розвинуту мережу дошкільних і шкільних закладів. У Гайсинському районі (станом на 2012 р.) нараховується 37 загальноосвітніх шкіл, у яких навчається 5487 учнів та працює 919 педагогів. Більшість учнів шкіл навчається українською мовою (99,2%). Дошкільних закладів на території району 27, у яких виховуються 1763 дітей, з них 2 заклади знаходяться у приватній власності. Серед позашкільних закладів слід назвати Будинок школярів та Станцію юних натуралістів, де займається 1135 дітей у 66 гуртках та секціях. Також у районі функціонує Кисляцька спецшкола – інтернат для дітей із вадами слуху, де навчається 82 дітей[21].

З 1998 р. у Гайсині розпочав свою роботу Центр курсової підготовки «Віртуал» в напрямку навчання новітніх інформаційних технологій. За період існування Центру отримали спеціальність «Оператор комп'ютерного набору» понад тисячу осіб.

У м. Гайсин розташований медичний коледж – вищий навчальний заклад I рівня акредитації, що є спільною власністю територіальних громад області, управління яким здійснює Вінницька обласна рада. Коледж був заснований у 1928 р. з метою підготовки середніх медичних кадрів для південно-східного регіону Поділля. Спочатку він існував як медпрофшкола, а у 1930 р. реорганізований у медичний технікум. З 1954 р. відповідно до наказу МОЗ УРСР навчальний заклад отримав назву медичного училища, з липня 2005 р. – медичний коледж.

Підготовка фахівців закладу проводиться на основі базової та повної загальної середньої освіти. На даний час в коледжі навчається 545 студентів. Підготовка фахівців проводиться з трьох спеціальностей: «Сестринська справа», «Лікувальна справа» та «Акушерська справа». В коледжі сформувався кваліфікований педагогічний колектив, який нараховує 47 штатних викладачів, з яких 43% мають вищу кваліфікаційну категорію.

Культура та мистецтво. Культурно-мистецьку інфраструктуру району, станом на 1.01.2013 р. складають 55 закладів культури клубного типу, 35 бібліотек, школа естетичного виховання, парк культури і відпочинку ім. Б.Хмельницького, 16 демонстраторів фільмів, 2 державних та 7 на громадських засадах музеїв.

При закладах культури працює 392 клубних формування, з них 17 носять звання «народний-аматорський». Район багатий на творчі, насамперед пісенні колективи, зокрема: 159 вокально-хорових колективи, 29

інструментальних ансамблів, 27 хореографічних колективи, 27 театральних, 71 гурток художнього читання та концертних бригад, 75 любительських об'єднань[21].

Книжковий фонд бібліотек складає 971 примірник на 100 осіб. Бібліотеки постійно здійснюють інформаційне і довідково-бібліографічне обслуговування читачів, забезпечують задоволення їх запитів, використовуючи при цьому внутрісистемний обмін та МБА.

Серед традиційних культурно-мистецьких акцій району – фестиваль української пісні на приз Г.Т.Танцюри, етнографа-фольклориста, який є візитною карткою Гайсинщини.

Гайсинська школа естетичного виховання заснована у червні 1959 р., у початковому музичному закладі працює 34 викладача, які професійно навчають 300 учнів у різноманітних відділах. Творчі здобутки Гайсинщини постійно примножуються, а заклад є одним з найкращих в області.

В районі діє 9 музеїв та музейних кімнат. Завідуючі музеями докладають чималі зусилля для поповнення музеїв новими експонатами. На базі музею фольклору Гната Танцюри проводяться свята української мови, літературно-мистецькі вечори, фольклорні свята. Музей гончарства братів Герасименків активізує свою роботу не тільки проведенням екскурсій, а й виставковою діяльністю. Щорічно, традиційно на базі літературного музею Василя Стуса проводяться урочистості з нагоди дня народження поета та у день його смерті.

Зовнішньоекономічна діяльність

Гайсинський район досить слабо втягнутий у зовнішньоекономічні зв'язки. Баланс зовнішньої торгівлі Гайсинського району у 2011 р. мав позитивне сальдо, частка експорту району від загальнообласного становила 0,6%, відповідно імпорту – 0,5%.

Обсяг прямих іноземних інвестицій на 2011 р. становив 2738,8 тис. дол. США (1,2% від обласного обсягу). Найбільшим інвестором в районі є THEEUWES GROUP (Нідерланди), за участю якої в Гайсині було відкрито дочірнє підприємство по переробці сої. Theeuwes Group є одним з найбільших постачальників зернових та олійних культур у Європі[20].

Проблеми та перспективи розвитку

Проблеми розвитку. У ринкових умовах господарювання загострилися основні проблеми розвитку Гайсинського району, зокрема підвищення якості

продукції та зниження її собівартості. Оцінюючи можливості промислових та сільськогосподарських підприємств, варто зазначити, що на території району є підприємства, які працюють в режимі неповного використання виробничого потенціалу (спиртовий завод), що обумовлює скорочення випуску продукції, звільнення працівників та багато інших соціально-економічних наслідків. Середньомісячна заробітна плата в 2011 р. становила 1989 грн., за цим показником район займає 11 місце в області. Рівень зареєстрованого безробіття в останні роки знижувався і на сьогодні становить 2,4%.

Досить актуальними для району є і *екологічні проблеми*. Тут в атмосферне повітря у 2011 р. було викинуто 4960,1 т. шкідливих речовин або 4501,0 кг на 1 км² (в середньому по області 6416,0). Основним забруднювачем повітря є автотранспорт, який викидає оксид вуглецю, діоксид сірки та азоту та інші шкідливі речовини (3240 т). У районі в сховищах організовано складування 4,5 т. промислових токсичних відходів I-III класів небезпеки. На території Гайсинського району розташовані 36 сміттєзвалищ та один полігон твердих побутових відходів, загальною площею 33,59 га.

Перспективи розвитку. У Гайсинському районі вони пов'язані з розвитком підприємництва, структурною перебудовою виробництва та підвищенням продуктивності праці в усіх галузях господарського комплексу.

У промисловості району планується завершення реконструкції виробничих приміщень ВАТ «Сільгосптехніка» з освоєнням виробництва високотехнологічних будівельних матеріалів (2,5 млн. дол.). В перспективі на території району передбачено будівництво заводу залізобетонних конструкцій в рамках проекту розвитку ТОВ «Зерно продукт», вартість цього інвестиційного проекту становить 10 млн. грн.

У соціальному комплексі району завершується будівництво школи в с. Михайлівка. Здійснюється будівництво об'їзного автошляху навколо міста Гайсина та підводящих газопроводів до сіл Митків та Грузьке. Для покращення водопостачання гайсинчан планується будівництво додаткової артсвердловини та її облаштування. У районі продовжується робота щодо накопичення та утримання резервів і матеріально-технічних ресурсів на випадок виникнення надзвичайних ситуацій.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Визначте особливості географічного положення Гайсинського району.
2. Оцініть мінерально-сировинну базу Гайсинського району.

3. Чим зумовлені успіхи Гайсинського району у трансформації економіки в останні роки?
4. Назвіть фактори, що визначають привабливість району для іноземних інвесторів.
5. Охарактеризуйте розвиток сільського господарства району, визначте його галузі спеціалізації.
6. Дайте оцінку конкурентоспроможності молочної промисловості Гайсинського району.
7. Які форми економічного співробітництва району з іншими країнами є найбільш перспективними?

Творчі завдання

1. Дослідіть особливості розвитку "субкультур" на території району.
2. Ознайомтеся зі статистичними показниками, що характеризують мережу закладів охорони здоров'я. Простежте зміни, що відбулися упродовж 1990-2013 рр. Поясніть причини основних тенденцій розвитку даної галузі.
3. Підготуйте цікаву вікторину про Гайсин (мінімум 10 запитань).
4. Використовуючи літературні джерела та мережу Інтернет, дослідіть походження назв найбільших сіл району.
5. Складіть фотозвіт по найвидатнішим пам'яткам Гайсину та рекомендації туристам щодо їх відвідування.
6. Проаналізуйте основні статистичні показники щодо екологічної ситуації району, запропонуйте свої шляхи вирішення головних проблем.

Тематика рефератів

1. Проблеми водопостачання жителів Гайсинського району та шляхи їх подолання.
2. Розвиток роздрібної торгівлі Гайсинського району в умовах ринкової економіки.
3. Міграції Гайсинського району та їх вплив на віковий та професійно-освітній склад населення.
4. Готельне господарство Гайсинського району та проблеми його розвитку.
5. Структура освітнього комплексу Гайсинського району: сучасні тенденції та реалії.
6. Розвиток плодоовочеконсервної промисловості Гайсинського району.
7. ДП ЗАТ «Теувес Холдінг Тегра Україна ЛТД» - одне з найпотужніших підприємств України з переробки сої.
8. Стус В.С. - видатний український письменник та правозахисник.
9. Перлина природно-заповідного фонду району - Коростовецький ландшафтний заказник.
10. Використання енергозберігаючих технологій на території району.

Жмеринський район

Жмеринський район утворений у 1923 р. у складі Вінницького округу, який був ліквідований у 1930 р.; з 1932 р. район входить до складу Вінницької області. Площа району – 1174 км², що складає 4,4% території

області. Чисельність наявного населення району – 35,7 тис. осіб (станом на 1.01.2013 р.). У адміністративному складі району одна міська (Жмеринська), одна селищна (Браїлівська) та 28 сільських Рад. Жмеринка - (35,4 тис. осіб) – місто обласного підпорядкування

Історико-географічна довідка

Історія заселення і освоєння території району має давнє минуле. Вона почала заселятися ще з часів середнього *палеоліту*. Найдавніше поселення, розташоване за 1 кілометр на південно-захід від с. Тарасівки в урочищі “Попів ставок”, датується XVIII - поч.XVII ст. до н.е.

У період *неоліту* (VII – IV ст. до н.е.) відбувається перехід до мотичного землеробства і тваринництва. У цей час інтенсивно освоюється басейн р. Рів. У період *бронзи* (III – початок I ст. до н.е.) територію району заселяли автохтонні землеробсько-скотарські племена, а з початку I ст. до н.е. – скіфи-землероби. Біля с. Северинівка збереглися вали Скіфського городища, що охороняється законом як пам’ятка історії. На місці сучасного с. Межирів за однією з легенд існувало грецьке місто-поліс.

Слов’янський період залишив найбільше пам’яток біля сіл Северинівка, Чернятин, Межирів та смт Браїлів. Слов’яни вели не мотичне, а орне землеробство, займалися тваринництвом. Територія району до X ст. була заселена в основному уличами і частково – тиверцями. У X-XII ст. вона входила до складу Київської Русі і була досить щільно заселена. Городище того часу збереглося за 4 км від с. Носківці. У період феодальної роздробленості Русі ця територія увійшла до Галицько-Волинського князівства.

У XIII ст. монголо-татарські завойовники захопили сучасні землі району. З 60-х років XIV ст. землі району потрапляють під панування Литовського князівства. На цей час припадають перші письмові згадки про населені пункти району. Після 1569 р. землі району опинилися під *польською владою*. До кінця XVI ст. багатолюдним поселенням став Межирів. У 1591 р. за клопотанням жителів та барського старости Станіслава Гольського воно було названо містечком і йому надано Магдебурзьке право (на самоврядування). У документах за 1613 р. з’являються відомості про села Сербинівці та Стодुльці.

За часів *визвольної війни 1648-1654 рр.* територія району у складі Брацлавського полку входила до Гетьманської держави. Але після Андрусівського перемир’я між Росією і Польщею (1667 р.) землі району знову повернулися під польську корону, щоправда впродовж 1672-1699 рр. вони були під турецьким пануванням.

Після другого та третього поділів Польщі (1792 та 1795 рр.) землі району відійшли до *Росії*. Певне пожвавлення соціально-економічного життя стало помітним після *реформи 1861 р.* Будуються невеликі винокурні, Браїлівську цукроварню, а також залізницю Київ - Одеса. У зв'язку з початком будівництва залізниці (1865 р.) між двома селами – Великою і Малою Жмеринкою, було побудовано невелику станцію Жмеринка, біля якої утворилося робітниче селище. Воно швидко зростало і перетворилася на вузлову станцію, а згодом стало містом.

У 1890 р. було побудоване міністерське двокласне залізничне училище (нині школа № 4), 1891 р. – нове паровозне депо, 1896 р. – залізнична лікарня, 1898 р. – вагоноремонтні майстерні (сучасний вагоноремонтний завод “Експрес”). За 1899-1904 рр. було побудовано Жмеринський залізничний вокзал. У 1903 р. Жмеринка отримала офіційний статус міста.

У роки *Першої світової та громадянської воєн* територія району зазнала великих людських і матеріальних втрат. З березня 1918 р. територію захопили австро-німецькі загарбники, у 1919 р. – польські інтервенти. У *міжвоєнний період* відновлення господарства та нове будівництво відбувалося досить повільно. 1921 р. Жмеринка стала повітовим містом. 1923 р. була відкрита Жмеринська залізнична школа, 1924 р. – перша у районі гідроелектростанція в с. Демидівка, 1925 р. – Браїлівська електростанція, а 1929 р. там же – цегельний завод.

У 30-х роках було пущено в дію Браїлівський сокоморсовий завод, реконструйовано Браїлівський цукровий, Чернятинський пивоварний, Межирівський (Мартинівський) спиртовий заводи. 16 грудня 1932 р. у Жмеринці вперше було продемонстровано звуковий кінофільм, почалася радіофікація міста і населених пунктів. З 1933 р. почав діяти Жмеринський вагоноремонтний завод, що утворився на базі реконструйованих вагонних майстерень.

Після війни до 1952 р. у м. Жмеринці було відновлено і реконструйовано вагоноремонтний завод (при ньому споруджена ТЕЦ потужністю 4000 кВт), паровозне депо. У 1957 р. територія району розширилась за рахунок населених пунктів ліквідованого Станіславчицького району. У 1960 р. збудований молокозавод, в 1961 р. – бітумний завод, в 1969 р. – завод “Сектор”. Були також побудовані приміщення районної та залізничної лікарень, стадіон “Локомотив”, школа № 6 та школа-інтернат, житлові масиви тощо.

З березня 1975 р. м. Жмеринка віднесене до категорії міст обласного підпорядкування [4].

Географічне положення

Географічне положення району є сприятливим. Він знаходиться у західній частині Вінницької області, у межах Подільської височини, у центрі

Правобережної України. Межує з Літинським, Вінницьким, Тиврівським, Шаргородським, Барським та Деражнянським (Хмельницька область) районами. Господарському розвитку сприяє його зручне транспортно-географічне положення, (щодо обласного центру (відстань від Жмеринки до Вінниці залізницею – 47 км, автомобільним шляхом – 50 км); в межах України (він знаходиться всередині трикутника, що його утворюють великі міста – Київ, Одеса та Львів), і макроположення (тут схрещуються залізничні магістралі міжнародного значення: Москва – Київ – Кишинів; Москва – Київ – Львів – Чоп – Прага, Київ – Будапешт, Київ – Вроцлав, Санкт-Петербург – Одеса). Район перетинають важливі автомагістралі (Львів – Вінниця – Умань – Одеса, Могилів-Подільський – Любар – Ємільчино) та газопроводи (Уренгой – Помари – Ужгород і “Союз”).

Природно-ресурсний потенціал

Рельєф Район розташований в межах Українського кристалічного щита та Подільської височини; він має незначний нахил на схід та південний схід. Більша частини його території представлена водно-ерозійними формами рельєфу – хвилястими структурно-денудаційними рівнинами, які порізані численними долинами, ярами та балками. Територія району здавна освоєна, є сприятливою для ведення сільського господарства, будівельних робіт, прокладання транспортних шляхів, розселення населення [1].

Кліматичні умови району формуються під впливом атлантико-континентального переносу повітряних мас. Він формує помірний клімат з такими сезонними характеристиками: м'якою зимою (середня температура січня – $-6,9^{\circ}$; висота снігового покриву, який утворюється у третій декаді листопаду і зникає у першій декаді квітня – 14-20 см; глибина промерзання ґрунту – 0,8 м); нежарким літом (середня температура липня – $+18,7^{\circ}$); затяжною весною і осінню.

Середньорічна температура повітря складає $+6,8^{\circ}$. Переважають північно-західні та південно-східні вітри з середньою швидкістю 5,1 м/сек. Опадів випадає 480 мм на рік, з них у червні – майже 70%. Вегетаційний період (з температурою понад 10°) триває 162 дні. Кліматичні характеристики району свідчать про те, що він належить до достатньо зволоженої, теплої агрокліматичної зони зі сприятливими умовами для сільськогосподарського виробництва [6].

Мінеральні ресурси. На північному сході району (у гирлі р. Рів), є родовища гранітів і вапняків так званого Бердичівського комплексу. На півночі і сході району поширені лесовидні суглинки, які є сировиною для виробництва цегли і черепиці. У центрі, на півдні і заході району є каолін.

Загалом у районі переважають нерудні мінеральні ресурси (з паливних ресурсів є місцевого значення запаси торфу). Усього в районі нараховується 30 родовищ мінеральної сировини (табл. 19)[1].

Таблиця 19

Найбільші родовища мінеральних ресурсів Жмеринського району

Назва родовища	Місцезнаходження	Тип мінеральних ресурсів	Запаси, тис. м ³	Підприємство, що розробляє ресурси
Браїлівське	на пн.-сх. околиці смт Браїлів, лівому березі р. Рів	граніт, суглинки	3392	Браїлівський цегельний завод (дочірнє підприємство АТБТ “Кристал”)
Демидівське	за 5,5 км на зх. від зал. ст. Гнівань, на правому березі р. Рів	граніт	18789	ЗАТ “Демидівський гранкар’єр”
Могилівське	за 4 км на пд.-зх. від зал. ст. Гнівань	граніт	3409	-
Северинівське	на околиці с. Северинівна	лесовидні суглинки	4291	ТОВ “Конкорд”
Станіславчицьке	за 15 км на пд. від зал. ст. Жмеринка	лесовидні суглинки	154	-
Тартакське	між селами Тартак і Рів	вапняк	56360	“Райагрохім”

Жмеринський район займає перше місце в області за запасами будівельного каменю – 69,7 млн. м³ (15% від загальних); причому перспективні для його видобування ділянки (площею 73 га і запасами понад 57 млн. м³) знаходяться на малопридатних для сільськогосподарського використання землях.

Найбільш поширеними типами **ґрунтів** є сірі та світло-сірі лісові (опідзолені). Ґрунти характеризуються слабким гумусовим шаром, товщина якого не перевищує 30 см. Вміст гумусу у світло-сірих лісових ґрунтах становить 1,5-2%, у сірих – 2-2,5%.

Водні ресурси району складаються із поверхневих та підземних вод. Поверхневі води утворюють численні річки та близько 100 ставків загальною площею 1,6 тис. га. На півночі району протікають праві притоки Південного Бугу – річки Рів, Згар, Баран, Душка. На півдні течуть ліві притоки Дністра – річки Мурафа та Мурашка. Щільність річкової мережі в районі близько 0,55 км/км². Русла більшості річок повноводні, звивисті, нерозгалужені, на окремих ділянках спостерігаються виходи скельних порід.

Схили річкових долин переважно пологі, але у місцях виходу корінних порід – круті. Течія річок переважно спокійна.

За водним режимом річки району належать до типу рівнинних з переважанням снігового живлення. Річки нерідко утворюють плеса ставків. Найбільші штучні водоймища знаходяться у смт Браїлів та селах Чернятин, Межирів, Северинівка, Станіславчик і Тарасівка[1].

Жмеринський районі багатий на **лісові ресурси**. Площа лісів становить майже 21 тис. га, ще 412 га зелених насаджень є у м. Жмеринці. Лісопокрита площа району складає 20% від загального земельного фонду.

Ліси району складаються (з 23 входять до Жмеринського держлісгоспу; у складі якого виділяють лісництва Людавське – (4202 га), Жмеринське – (3697), Гніваньське – (1661) та Ярошенське – (1427 га).

За функціональним призначенням ліси району поділяються на ліси зелених зон (1989 га); ліси уздовж залізничних шляхів (385 га); полезахисні ліси (1154 га); насадження по ярами і пісками (1518га).

Основною лісоутворюючою породою є дуб, який займає 67% лісопокритої площі, ще 19% припадає на граб, решта – на інші породи (сосна, ялина, модрина, ясен, клен, берест, акація та береза). Деревина цих порід представляє значну цінність для деревообробної промисловості. Однак середній вік лісових насаджень району незначний – 36 років, тому експлуатаційних лісів мало.

З диких тварин у лісах району водяться лосі, козулі, кабани, бобри, зайці, білки, лисиці, куниці, борсуки тощо. Деякі з них відносяться до цінних **фауністичних ресурсів**.

Заповідний фонд району презентують 20 об'єктів, зокрема: ландшафтний заказник республіканського значення Володимирська Дубина та 6 пам'яток природи місцевого значення. Їх загальна площа – 489 га або 0,4% території району [2].

У структурі **природно-ресурсного потенціалу** району провідне місце належить земельним ресурсам (73,4%), далі йдуть водні (11,4), мінеральні і лісові (по 5,4), природні рекреаційні (4,1) та фауністичні (0,3%) ресурси [7].

Населення і трудові ресурси

Станомна 1 січня 2013 р. **чисельність населення** Жмеринського району складала 35,7 тис. осіб (2,2% населення Вінницької області), м. Жмеринки – 35,4 (2,2%) (табл. 20).

Серед адміністративних районів Вінницької області за наявним населенням Жмеринський район посідає – 18-місце.

Таблиця 20

**Територія і кількість наявного населення Жмеринського району
та м. Жмеринки станом на 1 січня 2013 р.**

	Територія, тис. км ²	Кількість насе- лення, тис. осіб	У тому числі		Відсоток міського населення	Загальна щільність населення, осіб/км ²
			місь- ке	сіль- ське		
Жмеринський район	1,1	35,7	4,8	30,9	13,4	33
м. Жмеринка	0,01	35,4	35,4	-	100	1775

У 70-х роках ХХ ст. чисельність населення району досить стрімко зростала. Потім стали домінувати депопуляційні процеси, особливо у сільській місцевості, і чисельність населення почала скорочуватися (табл. 21) [22].

Таблиця 21

Динаміка чисельності населення Жмеринського району та м. Жмеринки

Роки	Жмеринський район			м.Жмеринка
	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	
1979	60,8	6,3	54,5	38,4
1989	51,4	5,8	45,6	41,1
2001	44,1	5,1	39,0	37,3
2010	36,7	4,7	32,0	35,5
2013	35,7	4,8	30,9	35,4

Скорочення чисельності населення району відбувається не скільки за рахунок міграційного відтоку, скільки за рахунок переважання смертності над народжуваністю, тобто несприятливого **природного руху**. Про це свідчить одночасне погіршення, особливо з початку 90-х років, показників як народжуваності, так і смертності населення (табл. 22).

За коефіцієнтом народжених Жмеринський район знаходиться на 7-му місці, за кількістю померлих – на 31-му, а за рівнем природного скорочення населення – на 24-му. Місто Жмеринка має найвищий рівень народжуваності серед міст обласного підпорядкування області.

За коефіцієнтом дитячої смертності Жмеринський район посідає 27 місце, а м. Жмеринка 2 місце [20].

Основними причинами смерті у Жмеринському районі та м. Жмеринці є, хвороби органів кровообігу, новоутворення, від нещасних випадків, отруєнь і травм, хвороби органів дихання.

**Природний рух населення Жмеринського району та м. Жмеринки у 2011 р.
(на 1000 осіб наявного населення)**

	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Жмеринський район	11,5	15,3	11,0	20,4	16,4	21,0	-8,9	-1,1	-10,0
м. Жмеринка	13,7	13,7	-	14,0	14,0	-	-0,3	-0,3	-

Найбільш складна демографічна ситуація сформувалась у сільській місцевості. Тут показник природного скорочення населення більше у 4 рази вищий, ніж у м. Жмеринці.

Складна демографічна ситуація в у районі (зменшенні кількості шлюбів та збільшення кількості розлучень, скорочення кількості народжених) формується під впливом комплексу соціально-економічних та екологічних чинників. Серед них визначальними є низький рівень реальних доходів населення репродуктивного віку, високий рівень безробіття, низька забезпеченість молодих сімей житлом, невпевненість у поліпшенні соціально-економічної ситуації в країні.

Певний вплив на загальну чисельність населення району справляють **міграції**. Вони впливають також на віковий і професійно-освітній склад, трудовий потенціал та інші характеристики населення.

На демографічному потенціалі району найбільш істотно позначився масовий відплив молоді з сільських населених пунктів, починаючи з 60-х років. Максимальні значення від'ємного міграційного сальдо населення у Жмеринському районі припадають на другу половину 70-х років. З цього часу жителі з сільських населених пунктів та смт Браїлів інтенсивно мігрували до Жмеринки та інших міст, а жителі м. Жмеринка – до Вінниці та інших міст. У 90-х роках намітилась тенденція до скорочення механічного відтоку населення, але зросла трудова міграція за межі району, області і країни. У міждержавній міграції переважає еміграція в країни СНД (табл. 23) [20].

Для району характерні також інтенсивні маятникові міграції населення: з сіл та смт Браїлів (автотранспортом) – до Жмеринки та з Жмеринки (залізничним транспортом) – до Вінниці.

Природний і механічний рух населення району суттєво позначається на його **статеві-віковій структурі**. Тенденція до зниження рівня народжуваності та від'їзд осіб молодого й середнього віку обумовлюють

процес старіння населення, внаслідок чого зростає демографічне навантаження на працездатне населення.

Таблиця 23

Міграція населення Жмеринського району та м. Жмеринка у 2011 р.

		Жмеринський район	м. Жмеринка
Осіб			
Зовнішня міграція	Число прибулих	118	161
	Число вибулих	160	171
	Приріст (скорочення)	-42	-10
У межах області	Число прибулих	421	352
	Число вибулих	426	309
	Приріст (скорочення)	-5	43
На 100 тис наявного населення			
Зовнішня міграція	Число прибулих	326,5	454,3
	Число вибулих	442,7	482,5
	Приріст (скорочення)	-116,2	-28,2
У межах області	Число прибулих	1164,8	993,2
	Число вибулих	1178,6	871,9
	Приріст (скорочення)	-13,8	121,3

У статевій структурі населення переважають жінки, вони складають 55,3% від загальної його кількості у районі та 54,9% у м. Жмеринка. Переважають жінки у всіх селах району, причому не лише у старших вікових групах, але і у віці 20-25 років, коли переважно створюються сім'ї.

За **етнічним складом** населення Жмеринського району багатонаціональне, але переважають українці (97,4% від тих, що постійно проживають у районі). Друга за чисельністю національність району – росіяни (2%). Далі йдуть: молдаване – 0,2% та поляки і білоруси – по 0,1%.

Подібним до етнічного є і **мовний склад** населення району. За даними перепису 2001 р. у Жмеринському районі українську мову вважали рідною 99,8% українців, 9,5% росіян, 72,4% поляків, 30,8% білорусів та 55,9% молдаван. У м. Жмеринка рідною українська мова є для 98% українців, 1,7% росіян, 69,2% поляків, 20,4% білорусів, 47,3% євреїв та 26,2% молдаван.

Строкатим є **релігійний склад** населення району. Тут діють 75 релігійних громад різних конфесій, зокрема: Української православної церкви Московського та Київського патріархату, Української православної автокефальної церкви, Римо-католицької церкви, Російсько-старообрядницької церкви, Адвентистів сьомого дня, Євангельських християн баптистів та Християн віти Євангельської. У смт Браїлів функціонує Свято-

Троїцький жіночий монастир, у м. Жмеринці – церкви Святого Олександра Невського, Свято-Михайлівська та інші церкви.

Густота населення у районі складає 33 особи на 1 км², що майже вдвічі менше, ніж в середньому по області (62 особи/км²). Більше половини населення району, включаючи м. Жмеринку, зосереджено у міських поселеннях (57%). Загалом же район (без м. Жмеринки) характеризується невисоким рівнем **урбанізації**, що складає 15,3%.

Міське розселення району представлене двома населеними пунктами – м. Жмеринкою та смт Браїлів (4,7 тис. жителів). Мережу **сільського розселення** району формує 68 сільських населених пунктів. До найбільших сіл району відносяться Станіславчик, Чернятин, Семаки, Могилівка, Жуківці, Кацмазів, Александрівка, Кудіївці, Мала Жмеринка, Носківці, Северинівка та Сербинівці.

Великі (понад 1 тис. жителів) і середні (500-1000 жителів) села розміщені у районі рівномірно. Цьому сприяли рівнинний рельєф, зручні річкові балки та великі масиви земель, придатних для обробітку. Людність сільських поселень району близька до середньообласних значень. Однак усі вони втрачають населення, тому посилюється процес подрібнення сіл.

У залежності від адміністративно-господарських та обслуговуючих функцій, які виконують населені пункти району, їх можна об'єднати в чотири **функціональні типи**:

1. **Районний центр** – м. Жмеринка – є адміністративно-господарським, промисловим, культурним центром району, який забезпечує населення району послугами повсякденного та епізодичного попиту.

2. **Кущові центри**, роль яких виконують смт Браїлів та с. Станіславчик. Вони обслуговують населення своєї зони культурно-побутовими послугами періодичного попиту.

3. **Місцеві центри** – Кацмазів, Кармалюково, Могилівка та ін., у яких знаходяться головні відділення та органи управління великого сільськогосподарського підприємства; вони надають послуги повсякденного та періодичного попиту своєму населенню та населенню прилеглих сіл.

4. **Інші населені пункти** – Демково, Петрівка, Мельники, Настасівка, Хатки тощо; які не мають достатньої економічної бази для самостійного розвитку і обслуговування населення.

Усі населені пункти Жмеринського та сусідніх – Барського і Щаргородського – районів, завдяки виробничим, трудовим та культурно-побутовим зв'язкам між ними, утворюють єдину міжрайонну **систему розселення** (на неї припадає 12% населення області). У ній ще виділяються районні, кущові (зокрема у Жмеринському районі – Брацлавська і Станіславчицька) та первинні (на основі сільських Рад) системи розселення.

Зайнятість населення та ринок праці. Під впливом соціально-економічних процесів зазнав змін ринок праці Жмеринського району. За

2012 р. до послуг Жмеринського міськрайонного центру зайнятості звернулось 1273 осіб, що на 35 осіб менше, ніж в 2011 р. Серед осіб, які звернулись до центру 587 є молоддю віком до 35 років.

Загалом впродовж 2012 р. працевлаштовані 526 осіб, що більше від показника попереднього року на 2,7%. Рівень працевлаштування склав 41,3% від загальної чисельності незайнятого населення на обліку в центрі зайнятості. Отримали одноразову допомогу по безробіттю для відкриття підприємницької діяльності 7 осіб, працевлаштовані на дотаційні робочі місця 12 осіб, охоплено професійним навчанням 173 особи.

В умовах, які склались на ринку праці все більшого значення набуває профорієнтаційна робота. Станом на 01.01.2013 р. отримали профінформаційні послуги 1246 осіб району, що складає 97,9% від загального ринку праці. Найчисельнішою категорією осіб, охоплених профорієнтаційними послугами залишаються жінки.

Один із факторів, який значно впливає на ситуацію на ринку праці району - це створення нових робочих місць. На 2012 р. заплановано створити 330 нових робочих місць, фактично створено 331 нове робоче місце, з них 101 юридичними особами та 230 фізичними особами підприємцями[21,22].

Характеристика господарства

Жмеринський район за рівнем соціально-економічного розвитку відноситься до групи регіонів з рівнем розвитку нижчим за середньообласний. Про це свідчать показники валової доданої вартості та обсягу промислової продукції на душу населення.

Промисловість

У районі працює 9 промислових підприємств. Протягом 2012 р. значно змінилася структура промисловості, збільшилася питома вага добувної галузі до 43,8% (для порівняння в 2011 році частка добувної галузі становила 11%).

За 2012 р. промисловими підприємствами району вироблено продукції (у фактичних цінах) на суму 80,7 млн. грн., що менше в порівнянні з 2011 р. на 50,1 млн. грн., або на 38,3%. Спад виробництва у 2012 р. пояснюється нестабільною роботою двох основних промислових підприємств харчової галузі району [21].

У структурі видів економічної діяльності району домінує обробна промисловість. У Харчовій галузі працюють такі підприємства: Мартинівське МПД (спирт етиловий ректифікований з харчової сировини), ТОВ«Кристал» (цукор) ПрАТ «Чернятинське пиво» (пиво, солод), Комбінат кооперативної промисловості (хлібобулочні, макаронні та кондитерські вироби). Добувна галузь представлена ТОВ «Гранітний кар'єр» (щебінь, відсів, просів), в галузі

виробництва інших неметалевих мінеральних виробів працює ТОВ «Конкорд» (цегла), в легкій галузі ПрАТ «Швейна фабрика «Браїлівчанка» (сорочки формені), в металообробній ДП «Поллукс» ВАТ «Агромаш» (ливарна продукція для с/г техніки) та виробництво деревини та виробів з неї здійснює ДП «Жмеринське лісове господарство».

Легка промисловість району є важливою галуззю виробництва товарів народного споживання. Вона представлена Браїлівським ПрАТ «Швейна фабрика «Браїлівчанка», де випускають чоловічі сорочки (потужність – 40 тис. шт. в рік). Фабрика здебільшого працює на давальницькій сировині і по короткотерміновим угодам. За 2012 р. вироблено швейних виробів у фактичних цінах виробника на суму 1,7 млн. грн., що на 28,8% більше ніж в попередньому році. В останні роки, аби адаптуватися до вимог вибагливого ринкового попиту, тут встановлене високоефективне обладнання фірм «ПФАФФ», «Дюркопп», «Адлер», «Текстима» та «Джуки». Це дало змогу освоїти випуск нових видів продукції – камуфляжних костюмів (для військовослужбовців), жіночих костюмів (для державних службовців), постільної білизни та карнавальних костюмів[21].

Основна частина електроенергії в район та райцентр надходить від енергосистеми «Вінницяенерго» по ЛЕП 110 кВт. Теплову енергію у м. Жмеринці централізовано виробляють ТЕЦ підприємства «Експрес» (встановлена потужність 90 Гкал/год) та 8 котелень комунального підприємства «Жмеринкатепломережа» (загальна потужність – 24 Гкал/год). Протяжність магістральних тепломереж складає 25,6 км.

Постачанням води та відводом стоків займається Жмеринське водопровідно-каналізаційне підприємство «Вінницяводоканал».

З числа галузей, що виробляють конструкційні матеріалиу районі функціонують галузі промисловості будівельних матеріалів.

Базовою галуззю лісопромислового комплексу району є лісове господарство, його основні функції – вирощування і збереження лісу. У районі воно представлене Жмеринським держлісгоспом, який забезпечує рубки догляду та заготівлю деревини. Стабільно працює державне підприємство «Жмеринське лісове господарство», за 2012 рік вироблено продукції на 305,0 тис. грн. Загальний обсяг заготівлі деревини склав 51,7 тис. щільних м³ (0,9% від обласного обсягу), у т.ч. круглих лісоматеріалів – 16,3, дров'яної деревини для технологічних потреб – 26,0 та дров для опалення – 8,2 тис. м³.

З лісовим господарством тісно пов'язане мисливство. З диких тварин предметом мисливства в лісах району є лосі, косулі, кабани, бобри, зайці.

Промисловість будівельних матеріалів представлена двома підприємствами двох виробництв. Розробленням кам'яних кар'єрів займається ЗАТ «Демидівський гранкар'єр». Основним видом діяльності є виробництво щебеневої продукції (щебінь, відсів, просів).

Підприємство є одним із основних надрокористувачів району. На сьогоднішній день працює старий завод. За 2012 р. вироблено 573,9 тис. м³. щебеневої продукції на суму 35,4 млн. грн., що в 2,4 рази більше у порівнянні з 2011 р.

Виробництвом цегли займається ТОВ “Конкорд” із с. Северинівка. За 2012 р. підприємством було вироблено 8500 тис. шт. цегли на суму 7,0 млн. грн. (у фактичних цінах виробника), темп приросту до відповідного періоду минулого року становлять 20,5%. Цехом по виробництву цегли керамічної ТОВ «Кристал» за 2012 р. вироблено 5667,9 тис. шт. цегли на суму 4,1 млн. грн.[21]

Машинобудування і металообробка району представлене ДП “Поллукс” ВАТ “Жмеринське РП “Агромаш”, які здійснюють виробництво ливарної продукції для агротехніки. Підприємством за 2012 р. вироблено продукції у фактичних цінах виробника на загальну суму 1,6 млн. грн., що на 13,5% більше, ніж за 2011 р.

Сільське господарство

Агропромисловий комплекс є одним із найбільших і важливих секторів економіки району. Від ефективності роботи даного комплексу залежить соціально-економічна ситуація в районі, робота переробних підприємств та інших галузей, рівень і якість життя населення.

Основу агропромислового комплексу району складають 66 сільськогосподарських підприємства різних організаційно-правових форм господарювання та господарства населення, з них: ПАТ- 2 од., ПП-11од., ТОВ-9од., ФГ-43 од. та Чернятинський аграрний коледж.

Підприємства мають в обробітку площу в розмірі 43,9 тис. га ріллі, з них 52,8% ріллі обробляється ТОВ «Курланд» та ПАТ «Браїлівське», 36% сільськогосподарськими товариствами, 11% фермерами. Крім того в районі працюють 19165 особистих селянських господарств, які обробляють 7,8 тис. га ріллі або 13% від площі усієї ріллі.

Загалом в 2012 р. посівна площа сільськогосподарських культур по Жмеринському району по всіх категоріях господарств становить 60,7 тис. га, що більше на 3,3 тис. га ніж в 2011 р.

У галузевій структурі сільського господарства провідне місце належить рослинництву, валова продукція даної галузі в середньому за останні роки займає 93%. Перевага надається вирощуванню зернових культур, а саме озимої пшениці, ячменю озимого та ярого, кукурудзи, гороху та проса, з технічних культур вирощують ріпак озимий та ярий, сою, соняшник.

Валове виробництво зернових та зернобобових культур по всіх категоріях господарств району у 2012 р. становило 126,4 тис. т., що менше на 4,5 тис. т. ніж у 2011 р., проте більше майже у двічі показника 2010 р. Урожайність зернових 2012 р. склала 43,1 ц/га, що менше на 4,6 ц/га ніж за

попередній рік, але більше показника 2010 р. у півтора рази.

У структурі посівних площ на зернові культури припадає 51,4%, технічні культури – 26%, кормові культури – 10,4%, картоплю та овочі – 10,4%. По всіх категоріях господарств району проведено посів озимих зернових культур під урожай 2013 р. на площі 15 545 га, або 100% від запланованого. Посіяно озимої пшениці 13540 га, жита – 130 га, озимого ячменю – 1875 га та 4501 га озимого ріпаку [20, 21].

У тваринництві району розвивається молочно-м'ясне скотарство, свинарство та птахівництво. Станом на 1 січня 2013 р. в усіх категоріях господарств району налічується 7519 голів великої рогатої худоби, в тому числі 5188 корів та 6411 голів свиней. В порівнянні з 1 січнем 2012 р. зросла загальна чисельність: великої рогатої худоби на 18% (1129 голів); корів на 2% (114 голів); свиней на 5% (305 голів).

У 2013 році ПП «УкрТерраПлюс» с.Токарівка завезено 226 голів племінного поголів'я великої рогатої худоби, ТОВ «Фірмовий смак» - 600 голів відгодівельного молодняку свиней німецької селекції.

За 2012 р. по сільгосппідприємствах зросло виробництво молока на 139 т., м'яса в живій вазі на 42 т. та реалізація на забій - на 15 т. Середньодобові прирости великої рогатої худоби склали 400 грамів (менше минулорічних на 29 гр.) та свиней – 358 грамів (більше минулорічного на 149 гр.).

Продуктивність корів в 2012 р. зросла на 43 кг і становить 2313 кг в розрахунку на середнє поголів'я корів. Низький показник пояснюється тим, що ПП «УкрТерраПлюс» виробництво молока проводило лише з червня і надій по підприємству складає 1932 кг за 7 міс. 2012 р. завершено позитивними показниками по відтворенню поголів'я. В розрахунку на 100 маток отримано: телят – 117 голів (більше на 27 голів), поросят – 968 голів (більше на 613 голів), ягнят та козенят – 37 голів (більше на 1 голову) [20, 21].

Рибне господарство є у більшості сіл району, але промислового характеру воно не має. У 2011 р. було виловлено лише 12 т риби (0,6% від обласного обсягу).

У харчовій промисловості району галузями спеціалізації виступають цукрова, м'ясна, молочна та спиртова. Підприємства м. Жмеринка випікають хліб для реалізації його не лише у місті, але і в селах району. У незначних обсягах у районі виробляється олія, кондитерські вироби, консерви, борошно та крупи.

Цукрова промисловість району була представлена заводом у смт. Браїлів (ТОВ «Кристал») потужністю 15700 т. цукру в рік. В 2012 р. ТОВ «Кристал» припинило виробництво цукру. Питома вага підприємства, в загальному обсязі виробництва минулих років становила в середньому 42-46% (для порівняння за сезон 2011 р. підприємством вироблено продукції на суму 59,7 млн. грн.). Причиною припинення виробництва цукру є значні збитки отримані підприємством від його реалізації в 2012 р.

Спад виробництва у харчовій галузі промисловості в 2012 р. спричинений ще тим, що Мартинівське МПД за 2012 р. працювало лише неповних чотири місяці, протягом яких вироблено 230,3 тис. дал спирту на суму 27,2 млн. грн., що на 40,3% менше ніж за 2011 р.

ПрАТ „Чернятинське пиво” за 2012 р. вироблено 706,3 т. солоду на загальну суму 2,4 млн. грн. (у фактичних цінах виробника), що на 63,3% більше в порівнянні з 2011 р. Виробництва пива в 2012 р. не було. Підприємство працює в основному на давальницькій сировині.

Виробництвом харчових продуктів широкого асортименту (ковбасних, макаронних і кондитерських виробів та хліба) займається комбінат кооперативної промисловості Жмеринської райспоживспілки. Підприємством за 2012 р. вироблено продукції у фактичних цінах виробника на загальну суму 981,1 тис. грн., що більше показника минулого року на 6,6% [20, 21].

Дообслуговуючих галузей АПК району відносяться виробництво готових кормів для тварин (на Браїловському комбикормовому заводі), ремонт сільськогосподарської техніки та хімічне обслуговування сільгоспвиробників (Жмеринські районні підприємствах “Агромаш” та “Райагрохім”).

Будівництво та інвестиційна діяльність

За оперативними даними, обсяг капітальних інвестицій в матеріальні активи, освоєних підприємствами та організаціями району за 2012 р., складає 29487 тис. грн. Частка інвестицій, освоєних за рахунок власних коштів підприємств досягла 2012 р. 55,2%, у той же час кошти, виділені з державного та місцевих бюджетів, склали 13%, кредити банків – 5% у загальному обсязі капіталовкладень. Решта – 26,8% інвестовано індивідуальними забудовниками [20].

Найбільше інвестовано коштів у придбання машин, обладнання, транспортних засобів, нежитлових приміщень, електричного та електронного устаткування такими підприємствами району, як: ТОВ «Агро-Кряж 1», ТОВ «Курланд», ТОВ «Біоенерджі-Вінниця», ДП «Жмеринське лісове господарство», ДП «Поллукс», ТОВ «Конкорд» тощо.

Спостерігаються позитивні зрушення в будівельній галузі району. За 2012 р. виконано будівельних робіт на суму 3678 тис. грн., що більше у порівнянні з відповідним періодом минулого року на 1,8%. За 2012 р. введено в експлуатацію 2806 м² загальної площі житла, що на 5,7% менше ніж у 2011 р. Обсяг інвестицій в житлове будівництво становить 7,9 млн. грн.[21].

Транспорт і зв'язок

Район має розвинутий транспортний комплекс. Найважливішими видами транспорту у районі є залізничний і автомобільний. Розвиток залізничного транспорту пов'язаний передусім зі знаходженням на території

району вузлової станції Жмеринка Південно-Західної залізниці з великим транзитом пасажирів та вантажних перевезень в напрямках на Київ, Москву, Мінськ, Санкт-Петербург, Львів, Чоп та країни Заходу, Одесу, Унгени і Могилів-Подільський. Експлуатаційна протяжність Жмеринської дистанції становить 1500 км, у т.ч. електрифікованої – 400 км. На території вузлової станції знаходиться дирекція залізничних перевезень, механізована дистанція вантажно-розвантажувальних робіт, вокзал, локомотивне депо, майстерні, об'єкти сфери послуг. До станції відносяться і стаціонарні під'їзні шляхи вузької колії довжиною 10,5 км. На території району знаходяться також залізничні станції Браїлів, Матейкове і Сербинівці.

Основою для розвитку автомобільного транспорту у районі служить мережав автошляхів. Всього у районі пролягає 282,3 км автомобільних шляхів, у т.ч. з твердим покриттям – 274,2 км. Найбільше значення мають шляхи державного та обласного значення, протяжність яких, відповідно, 13,4 та 60,2 км. Крім того є шляхи районного та сільського значення загальною протяжністю 322,4 км. Щільність автошляхової мережі складає 34,6 км/100 км² території, в т.ч. з твердим покриттям – 23,4 км/100 км² території.

Транспортним сполученням забезпечено всі населені пункти району.

На території району пасажирські перевезення забезпечують перевізники - приватні підприємці Дарморос В.Є, Зварич В.П., Волос С.А та ВАТ «АТП 10512». Автомобільним транспортом району в 2012 р. здійснювались вантажні та пасажирські перевезення. За 2012 р. перевезено пасажирів 1303,3 тис. чол., пасажирооборот складає 35451,9 тис. пас. км., що становить 115,3% до показника 2011 р. Перевезено вантажів 27,8 тис. тон, вантажооборот становить 11798,2 тис. т.км, що складає 134,1% до 2011 р.[21].

Розвинутим у районі є і трубопровідний транспорт, але він має переважно транзитне значення. Через територію району проходять магістральні газопроводи Уренгой – Помари – Ужгород та “Союз”. На район “працюють” 100,3 км газорозподільчих мереж.

У роки ринкових перетворень у районі і райцентрі прискореними темпами розвивається зв'язок. Загальна довжина телефонних ліній складала майже 2 тис. км, кількість телефонних станцій – 29 (в т.ч. 4 у Жмеринці), телефонних апаратів загального користування у міських поселеннях – 11612, сільських – 2332, домашніх телефонних апаратів – 2093, міжміських таксофонів – 11. Забезпеченість населення домашніми телефонними апаратами склала 39 апаратів на 100 сімей (проти 44 у області). Конкурентом зв'язку системи Укртелеком є активне поширення мобільного зв'язку [21].

Місцеві засоби масової інформації представлені телерадіокомпанією “Жмеринка”, кабельним телебаченням, газетами “Жмеринський меридіан” та “Наша газета”. На території району діє радіотрансляційний вузол та мережа ліній радіомовлення,

Торгівля і ресторанне господарство

Оптова торгівля у районі розвинута недостатньо. У 2011 р. оптовий товарооборот склав 22,4 млн. грн. (або 0,3% від обласного обсягу), а м. Жмеринки – 15,4 млн. грн. (0,2%) [20].

Перехід до ринкових відносин дав нові стимули для розвитку роздрібно́ї торгівлі та ресторанного господарства.

Населення району у 2011 р. обслуговувало 53 підприємства роздрібно́ї торгівлі, м. Жмеринки – 45 із торговою площею, відповідно, 2776 та 5074 м². В умовах ринку спостерігається тенденція до скорочення забезпеченості населення торговою площею у сільській місцевості. Роздрібний товарообіг на 1 особу у районі складає 1593 грн., що у 2 рази менше, ніж у райцентрі. Це пояснюється, по-перше, нижчим рівнем доходів населення сільської місцевості, а по-друге, тим, що торговельною мережею райцентру користуються усі жителі району. Щоправда, це створює певні незручності для жителів сільської місцевості, особливо при купівлі товарів періодичного попиту.

З метою підтримки місцевого товаровиробника розширюється мережа фірмових магазинів. У м. Жмеринка та у с. Слобода Чернятинська відкриті фірмові магазини з реалізації товарів Северинівського хлібозаводу, у с. Станіславчик – ковбасного цеху Браїлівського комбінату громадського харчування, у м. Вінниці – ЗАТ “Чернятинське пиво”. Для задоволення потреб населення продуктами дитячого харчування у смт. Браїлів та у с. Станіславчик при продовольчих магазинах створено відділи товарів дитячого харчування.

Поліпшенням торговельного обслуговування сільського населення найбільше займаються підприємства системи райспоживспілки; їх частка у загальному товарообороті складає 54,3%. На базі магазинів сільських споживчих товариств були створені філії на основі приватної власності. Розвивається також мережа магазинів з функціями заготівлі сільськогосподарської продукції.

У райцентрі функціонує центральний колгоспний ринок та 8 міських ринків; є також ринки у смт. Браїлів та у с. Мовчани, їх загальна площа – 22 га. Щороку в районі проводяться шкільні ярмарки, а також ярмарки з продажу населенню сільгосппродукції.

На об'єктах ресторанного господарства у 2011 р. нараховувалось 1990 місць у Жмеринському районі. У м. Жмеринці функціонують три готелі – “Поділля, “Гостинний двір” та «Залізничний».

Послуги

Побутове обслуговування населення забезпечують підприємства, розміщені у м. Жмеринці (ВТТОВ “Побутсервіс”, ДП “Побутсервіс”, ТТКП “Славутич-сервіс”), смт. Браїлів (СВАТ “Браїлівське”) та с. Мартинівка (пункт побутових послуг Мартинівського спиртзаводу). Обсяг вироблених послуг у 2011 р. склав 10,1 млн. грн., а в м. Жмеринка – 405,2 млн. грн. У розрахунку на одного жителя реалізовано послуг на 136 грн., у м. Жмеринка – 1008 грн.[20].

Розвиток малого підприємництва

Діяльність малого і середнього бізнесу продовжує відігравати важливу роль в економіці району. Усього в сфері малого і середнього підприємництва району станом на 01.01.2013 р. діє 1010 суб'єктів господарювання, з яких 68 одиниць – малі підприємства – юридичні особи, 5 одиниць – середні підприємства, 895 приватних підприємців – фізичних осіб та 42 діючих фермерських господарства [22].

У малому і середньому бізнесі району працює 38% усього зайнятого населення, або понад 1800 осіб. За 2011-2012 рр. зареєстровано 24 юридичних особи, в тому числі 5 фермерських господарств, та 158 фізичних осіб-підприємців. Активність реєстрації суб'єктів підприємництва уповільнилась. Спостерігається припинення підприємницької діяльності фізичними особами – за два останніх роки скасували державну реєстрацію 205 осіб, з них 107 у 2012 році (52,2%). Зазначена тенденція проявилася і продовжується після прийняття змін до законодавства і свідчить про необхідність перегляду ставок єдиного соціального внеску для суб'єктів малого підприємництва, або диференціювання його за ставками єдиного податку.

Малий і середній бізнес відіграє важливу роль у формуванні доходів бюджетів усіх рівнів. Загальна сума надходжень від діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва у 2011 р. становила 15,2 млн. грн., або 57% від загальних обсягів надходжень.

Соціальна інфраструктура

Житлово-комунальне господарство району зосереджує більшу частину основних фондів невиробничої сфери. Житловий фонд Жмеринського району у 2011 р. складав 1153 тис. м², м. Жмеринки – 752 тис. м². За показниками забезпеченості житлом з розрахунку на 1 жителя 32,0 м² загальної площі район посідає 10 місце в області, а м. Жмеринка (20,6 м²) – 4 - 5 місце серед міст обласного підпорядкування. Проблема з житлом вирішується вкрай незадовільно. У 2011 р. не одержали житло та не поліпшили житлові умови жодна з сімей району. Державний житловий фонд району є приватизованим.

Рівень благоустрою житла у сільській місцевості значно поступається благоустрою житла у м. Жмеринці, де тривалий час здійснюється газифікація. Всього з моменту її проведення газифіковано 90,0% житлового фонду, прокладено по місту майже 70 км газових мереж. З газифіковані будинки у населених пунктах району, у смт Браїлів, у с. Мартинівка, с. Лелеки та у с. Рів. У 2002 р. побудовано 33,3 км газопроводу до сіл Рів, Курилівці та Коростівці. Виділено кошти на будівництво газопроводу Станіславчик – Северинівка. Централізоване газопостачання району здійснюється від системи магістральних газопроводів Дашава – Київ[20].

Водозабезпечення населення Жмеринського району здійснюється із 21 водогону, джерелами водогонів є 28 артезіанських свердловин, 3 каптажні колодязі та 441 криниці громадського користування.

Незначні за об'ємами послуги з водопостачання та водовідведення в смт. Браїлів надає комунальне підприємство «Браїлівкомунсервіс», розташоване в смт. Браїлів. Основним видом діяльності підприємства є збір, очищення та розподілення води, прибирання сміття, очищення територій та інша діяльність. На території району у сфері надання комунальних послуг працюють: КП «Северинівське», в с. Северинівка, КП «Світанок» в с. Станіславчик, КП «Жмеринський комунгосп», с. Кудіївці.

Охорона здоров'я

В умовах адаптації галузі охорони здоров'я України до нових економічних відносин первинній медико-санітарній допомозі відведена провідна роль у медичному забезпеченні населення. Створений Жмеринський районний центр первинної медико-санітарної допомоги надав пріоритетного розвитку сімейної медицини, що покращило надання медичної допомоги на первинному рівні.

Медичну допомогу в районі здійснюють центральна районна лікарня з госпітальною базою на 300 ліжок цілодобового перебування хворих, районна стоматологічна поліклініка з мережею кабінетів в сільській місцевості, 10 амбулаторій загальної практики сімейної медицини, 42 фельдшерсько-акушерських та фельдшерських пункти.

Протягом 2012 р. не допущено материнських втрат. На предмет виявлення туберкульозу обстежено флюорографічно 16,3 тис. чол., в тому числі 2,0 тис. чол. оглянуто виїзним флюорографом обласного протитуберкульозного диспансеру, виявлено 36 нових випадків туберкульозу, з них 50% у занедбаному стані.

За 2012 р. лікарями загальної практики сімейної медицини прийнято 140,1 тис. громадян, медичними працівниками зроблено 32,9 тис. відвідувань на дому. Число хворих, які перебувають під диспансерним наглядом, становить 72,7 тис. осіб. Виконано 679 операцій в амбулаторних умовах[21].

Продовжувалась робота по покращенню матеріально-технічної бази лікувально-профілактичних закладів первинного рівня.

Розвиток фізичної культури і спорту в районі базується на мережі спортивних споруд. В 2012 році до занять фізичного культурою, спортом залучено понад 7 тис. жителів району. В районі працює 58 фізкультурних працівників, 11 з них тренери районної ДЮСШ, де займаються 337 дітей, що складає понад 11% від загальної кількості учнівської молоді.

В районі нараховується 22 спортивних зали, 16 футбольних полів, 85 спортивних майданчиків, 20 приміщень для фізкультурно-оздоровчих змагань. Найбільші з них знаходяться у Жмеринці – це стадіон “Локомотив” та спортивно-оздоровчий комплекс “Юність”.

Відділом у справах молоді та спорту, протягом 2012 р. проведено 129 спортивно-масових заходів, у яких прийняли участь біля 7,5 тис. фізкультурників, в тому числі в сільських спортивних іграх понад 4 тис. спортсменів із 25 сільських рад.

Туризм у районі розвивається переважно на основі визначних архітектурних пам'яток [5]. “Золоте кільце” району складають Браїлів, Носківці, Чернятин, Северинівна, Кармалюкове, Станіславчик та Жмеринка [3].

Одним з видів проведення активного відпочинку є зелений туризм або агротуризм. Перший досвід з цього питання набуто Северинівською територіальною громадою. Там створено два туристичних маршрути: історичний та любительський.

Освіта району спирається на добре розвинуту мережу дошкільних і загальноосвітніх позашкільних навчальних закладів. У районі забезпечено належне функціонування 33 загальноосвітніх навчальних закладів, в тому числі: 11 шкіл – I-III ступенів, 21 школа – I-II ступенів, 1 НВК I ст. -ДНЗ, 19 дошкільних та 1 позашкільного навчального закладу [20].

Із загальної кількості – 4 школи з наповнюваністю до 40 учнів (Біликовецька, Людавська, Сл. Межирівська, Телелинецька ЗОШ I-II ст.); 17 шкіл з наповнюваністю від 40 до 100 учнів; решта 11 шкіл з наповнюваністю понад 100 учнів.

Протягом 2011-2012 навчального року жодного навчального закладу не було закрито та жоден не призупинив своєї діяльності. З 1 липня 2012 року реорганізовано Дубівську ЗОШ I-II ст. в НВК I ст. – ДНЗ.

У Жмеринському районі належно функціонує 19 дошкільних навчальних закладів, розрахованих на 30 різновікових груп. Суспільним дошкільним вихованням охоплено 713 дітей, що складає 37% від загальної кількості дітей віком від 0 до 6 років та 63% із кількості дітей віком від 3 до 6 років.

Стовідсотково забезпечено підвіз учнів та вчителів до місця навчання та місця роботи й у зворотному напрямку 332 учні, в тому числі: 214 дітей підвіз здійснюють сім шкільних автобуси. Решта – 118 учнів доїздять найманим

транспорт, про що з перевізниками щороку укладаються договори. У 2012 р. Могилівська ЗОШ I-III ст. отримала шкільний автобус за Державною цільовою програмою «Шкільний автобус».

У районі діють два професійно-технічні училища (у м. Жмеринка залізничного профілю та у смт Браїлів широкого профілю). У с. Чернятин діє аграрний технікум, філія Вінницького державного аграрного університету, у якому навчається більше 500 студентів за спеціальностями бухгалтерський облік, зоотехнік бджільництва, механік сільського господарства, агроном-плодоовочівник. Працює 62 педагогічних працівників. У м. Жмеринці молодь навчається у вищому залізничному училищі, набуваючи спеціальності: провідники пасажирських вагонів, бригадир по ремонту колії, оглядач-ремонтник вагонів, столяр-будівельник, помічник машиніста електровоза, штукатур-облицювальник-плиточник, електромонтер контактної мережі, кухар.

У Жмеринці функціонує філія Харківської державної академії міського господарства, де студенти одержують вищу освіту за спеціальностями: менеджмент міського господарства, економіка підприємств міського господарства, облік і аудит. Середню спеціальну освіту набувають за спеціальностями бухгалтерський облік, товарознавство, комерційна діяльність.

Культура у районі розвивається диференційовано, в залежності від людності і економічних можливостей населених пунктів. У 2012 р. у районі функціонували 3 музеї (Державний музей П.І. Чайковського та Н.Ф. Фон-Мекк у Браїлові, народні музеї – У. Кармалюка у с. Кармалюкове та історії с. Олександрівка), 42 бібліотек, 1 демонстратор фільмів, 55 клубів[20].

Частка району в області з бібліотек 4,2%, закладів культури клубного типу – 4,8%. Бібліотечні фонди району нараховують 1213 книг на 100 осіб. На базі центральної бібліотеки створено центр регіональної інформації. На 100 осіб населення у районі припадає 37 місць у закладах культури клубного типу. Крім того, у м. Жмеринка обслуговують жителів міста і району районний будинок культури, кінотеатр “Супутник”, музична школа (на 300 учнів), парк культури ім. М. Горького, краєзнавчий музей тощо. Музична школа є також у с. Станіславчик. Більшість бібліотек працює при будинках культури.

В клубних закладах району працює 251 колектив художньої самодіяльності, з них 102 дитячих колективи. За жанрами – переважають фольклорні, вокальні та хореографічні колективи.

В роботі аматорських колективів є творчі колективи, що носять звання «народний» - 11 та «зразковий» - один, з них 7 народних аматорських фольклорних колективи, які працюють на селі.

З метою виявлення обдарованої молоді в районі стало традицією проведення конкурсів та фестивалів, які розвивають і популяризують

аматорське мистецтво: міськрайонний конкурс читців «Кобзар і Україна», районний конкурс солістів-вокалістів «Тобі співає молодь, Україно!», фестиваль народного танцю пам'яті В.Г. Сокирка «Жмеринський калейдоскоп», конкурс «Жмеринщина має таланти» та інші.

Зовнішньоекономічна діяльність

Жмеринський район та м. Жмеринка недостатньо долучені у зовнішньоекономічні зв'язки. Зовнішньоторговельний оборот району за 2012 р. становив 1,2 млн. дол. США, зокрема, обсяг експорту складає 1,4 млн. дол. США, а обсяг імпорту – 142,5 тис. дол. США, в порівнянні з 2011 р. зовнішньоторговельний оборот скоротився 40%. В галузі зовнішньої торгівлі товарами працюють такі підприємства району [21].

Здійснюють експортні поставки: ТОВ «Гранітний кар'єр» (щебінь); ДП «Жмеринське лісове господарство» (пиловники, дерево в круглому вигляді, дров'яна деревина для технологічних потреб); ПП «Монтажсервіс» (установки для виробництва соєвого молока); ПрАТ «Чернятинське пиво» (солод); ТОВ «Курланд» (зернові).

Імпортують товари: ТОВ «Біоенерджі – Вінниця», ТОВ «Фірмовий смак» с. Сідаво, ПП «Азелфі» смт. Браїлів. Товарна структура імпорту – живі тварини, машини, обладнання та механізми.

Підприємства Жмеринського району співпрацюють із країнами Європи (Польща, Литва, Болгарія, Туреччина, Італія, Велика Британія), СНД (Російська федерація, Молдова) та з Грузією.

Прямі іноземні інвестиції на початок 2012 р. становили 519,1 тис. дол. З 2001 р. у районі працює українсько-датське СП «ДАН-ФАРМ Україна», яке займається сільськогосподарським виробництвом. У 2002 р. було зареєстроване українсько-німецьке СП «Еннс-Інвест».

Розширенню зовнішньоекономічних зв'язків сприятиме Угода про партнерство між містами-побратимами Жмеринка та Скарижсько-Каменна (Республіка Польща), що була підписана 2001 р.

Проблеми та перспективи розвитку

Стратегічним завданням району є підвищення якості життя населення, активізація економічної діяльності, вирішення соціальних проблем.

У ринкових умовах господарювання різко загострилися основні проблеми розвитку району, зокрема необхідність підвищення якості продукції та зниження її собівартості. Об'єктивно оцінюючи можливості промислових і сільськогосподарських підприємств району слід зауважити, що більшість із них не мала, та й нині не має, передумов для швидкого їх вирішення. Тому багато підприємств працює в режимі неповного використання виробничого потенціалу, що обумовлює скорочення випуску

продукції, вивільнення багатьох працівників та інші негативні соціально-економічні наслідки.

Актуальними для району є і екологічні проблеми. Особливо складні вони у м. Жмеринці. Тут на в атмосферне повітря у 2011 р. було викинуто 3951,8 т. шкідливих речовин або 220 т на 1 км² (в середньому по області – 6,4). У районі ці показники складають, відповідно, 2118,9 т. та 1,9 т/км². Основним забруднювачем повітря є автотранспорт, який викидає оксид вуглецю, оксид сірки та інші шкідливі речовини. У районі ним викинуто 1651 т шкідливих речовин, у райцентрі – 2501 т.; у розрахунку на 1 км² відповідно 1,5 та 139 т/км². У районі у сховищах організовано складування 3 т промислових токсичних відходів III класу небезпеки, а у м. Жмеринці – 131 т II класу небезпеки. Гострими є екологічні проблеми і у смт. Браїлів

Перспективи розвитку Жмеринського району пов'язані передусім з інституційними змінами, розвитком підприємництва, зі структурною перебудовою виробництва та підвищенням продуктивності праці у всіх ланках господарського комплексу.

Розвиток основних сфер господарства району пов'язується з глибокими структурними змінами в них, що супроводжуватиметься зростанням продуктивності праці. У промисловості району в перспективі відіграватиме харчова промисловість, яка виступає складовою АПК району і спирається на розвиток сільського господарства.

Подальшого вдосконалення потребує сфера послуг, в тому числі медичне обслуговування населення, система торгівлі та готельного господарства, соціальної допомоги, активізація туристичної діяльності, вирішення проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Визначте значення залізниці для положення Жмеринського району.
2. Складіть ОІС «Природні умови та ресурси Жмеринського району». Зробіть висновки щодо впливу природно - ресурсного потенціалу на його розвиток.
3. Дайте характеристику національної та релігійної структури населення району.
4. Які галузі господарського комплексу району є найбільш привабливими для іноземних інвесторів. Які фактори цьому сприяли?
5. Складіть «демографічний портрет» свого району, використовуючи навчальні посібники та статистичні довідники. Зверніть увагу на проблеми безробіття.
6. Охарактеризуйте провідні галузі рослинництва району та їх місце в АПК області.
7. Визначте, який вид транспорту є основним у вашому районі і чому?

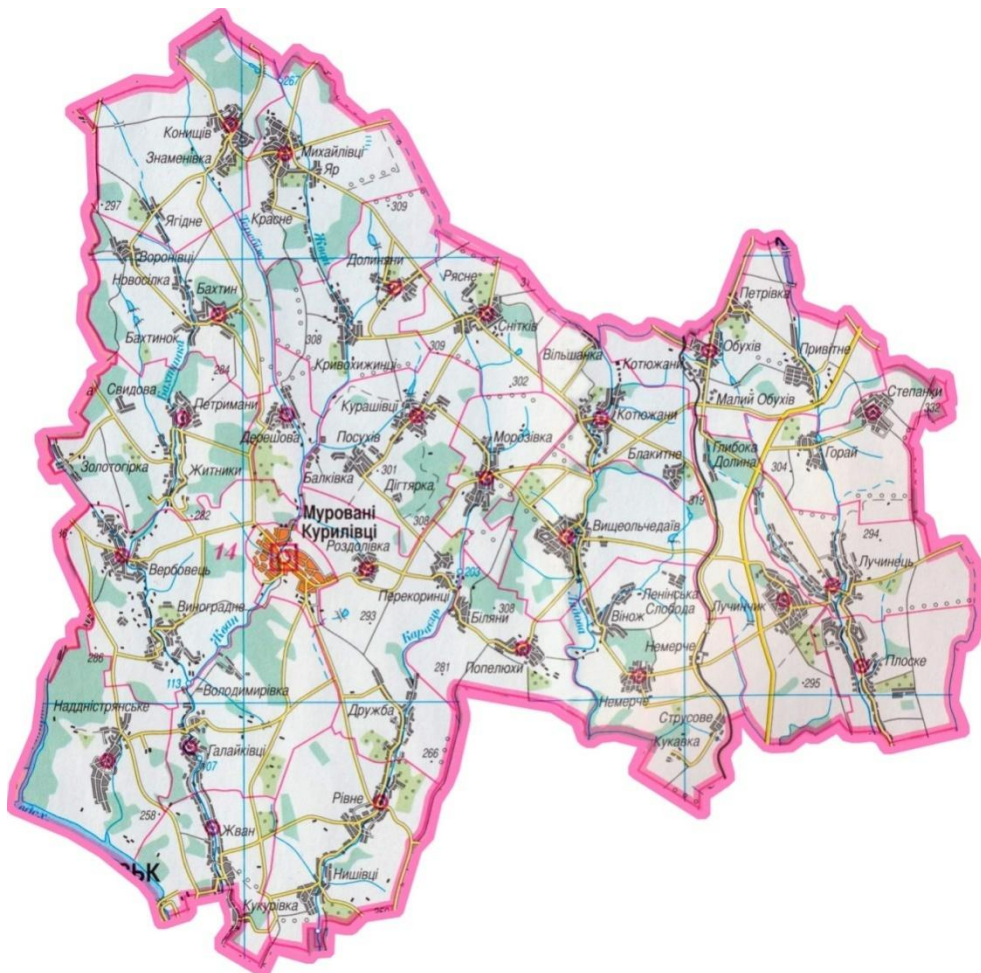
Творчі завдання

1. Використовуючи літературні джерела та мережу Інтернет, складіть карту подієвих рекреаційних ресурсів району.
2. Вивчаючи загальні закономірності, встановіть існуючі регіональні відмінності у розміщенні закладів культури району. Чи існує взаємозв'язок між розміщенням населення та розміщенням закладів сфери обслуговування?
3. Пригадайте історію формування району та складіть хронологічну таблицю, що відповідає основним історичним віхам життя Жмеринського району.
4. Чим пояснюється велика кількість малих та середніх сіл у районі? Які ви бачите шляхи активізації їх соціально-економічного розвитку?
5. Складіть туристичний фотоальбом по "Золотому кільцю" Жмеринського району.
6. Дослідіть мобільність студентської молоді Жмеринського району, складіть карту із основними напрямками міграцій.

Тематика рефератів

1. Екологічні проблеми Жмеринського району.
2. Розвиток екотуризму на території Жмеринського району.
3. Проблема охоплення дітей постійними дошкільними закладами освіти району.
4. Георелігійна ситуація Жмеринського району.
5. Роль Інтернету у розвитку сучасних освітньо-інформаційних технологій (на прикладі середніх закладів освіти району).
6. Жмеринський залізничний вокзал як пам'ятка архітектури.
7. Місцеві засоби масової інформації Жмеринського району та сучасні проблеми їх розвитку.
8. Зовнішньоекономічна діяльність Жмеринського району.
9. Розвиток спорту та фізичної культури у Жмеринці.
10. Структурні зміни у сфері охорони здоров'я Жмеринського району.

Муровано-Куриловецький район

Історико-географічна довідка

Багато джерел вказують на те, що місцевість, в якій розташовані Муровані Кирилівці, була здавна заселена людьми, – принаймі, з часів трипільської культури.

Датою заснування містечка прийнято вважати 1493 р. Тоді воно називалося Чурилівцями – іменем першого поселенця козака Чурила. В «Реєстрі подимного воєводства Подільського» згадується населений пункт за такою назвою, однак, оскільки існує їх кілька, важко стверджувати, що йдеться саме про Муровані Кирилівці. Документ, що датується 1553 р., вже стосується власне Куриловець, адже в ньому згадано навколишні села, судячи з цього документа, Кирилівці, на той час, незначне і сильно спустошене село, яке перебувало у власності Георгія Язловецького, Мурованими воно стало у XVI ст., коли на схилі річки Жван 1565 р. був зведений тодішнім власником поселення магнатом Поляновським кам'яний замок, мурований з місцевого вапняку. Поляновський укріплює містечко, що не дивно – ця місцевість постійно потерпала від татарських набігів. Кріпаки звели навколо села оборонні споруди. Якщо в кінці XV ст. це було зовсім маленьке поселення, яке входило до Летичівського повіту, то в 1659 р. воно мало сильні муровані укріплення, були навіть підземні каземати. Залишки цих укріплень збереглися й понині.

Жителі селища були свідками і учасниками Визвольної війни українського народу проти іноземного поневолення під проводом Богдана Хмельницького.

Влітку 1672 р. сюди вторглися турецько-татарські війська, які перетворили край в суцільні руїни. Це був найтяжчий період для регіону. Він обезлюднів, занепали ремесла, торгівля, сільське господарство. У 1699 р. закінчилося панування Туреччини. Засилля польських феодалів не покращило вкрай важкого становища мешканців. Національний гніт, намагання окатоличити місцеве населення супроводжувалися впродовж майже всього XVIII ст. І все ж, в цей час стає помітним деяке піднесення господарства краю.

Наприкінці XVIII ст. селище прибрали до рук шляхтичі Косаківські. В цей час воно стає центром торгівлі для навколишніх сіл. З 1757 року Муровані Кирилівці є містечком з правом влаштувати два ярмарки в місяць. У 1775 р. Муровані Кирилівці передали поміщикові О.Комару, який у 1805 р. на місці старого замку почав споруджувати новий палац у стилі бароко та кам'яний міст через річку Жван. У 1814 р. відомий голландський паркобудівничий Діонісій Маклер заклав поряд з палацом розкішний пейзажний парк (палац і парк збереглися до нашого часу і прикрашають селище). Був також насаджений виноградник і фруктовий сад. У 1939 р. палац та прилеглі до нього будівлі разом з парком було передано під школу-інтернат, яка знаходиться там і досі.

У другій половині XIX ст. помітне деяке пожвавлення в економічному розвитку Мурованих Куриловець, сіл району, відчутніше проявляються ознаки нових капіталістичних відносин у суспільстві. У 1842 році у селищі став до ладу цукровий завод, який у 1884 році виробляв вже 30 тис. пудів цукру-піску. На кінець XIX ст. в Мурованих Курилівцях діяли механічна та мідеплавильна майстерні, три водяні млини. І хоч ці підприємства були малопотужними, з примітивною технологією виробництва продукції, вони сприяли припливу робочої сили, зростанню населення. Якщо на цукровому заводі у 1884 році працювало 225 робітників, то в 1910 р. – 510 чол. У 1865 році у селищі проживало 2549 чол., а в 1901 р. – 4015 чол., з них 2700 чол. – українці, 1275 – євреї. Особливість розташування Мурованих Куриловець полягала в тому, що через містечко проходив поштовий тракт Могилів – Ушиця – Кам'янець-Подільський. Діяла поштова телеграфна станція.

З 1861 р. Муровані Курилівці стали центром Мурованокуриловецької волості Ушицького повіту. Наявність цукрового заводу й інших промислових підприємств певною мірою позначилася на розвитку освіти. 1861 р. у Мурованих Курилівцях відкрили парафіяльну школу, а в 1863 р. – однокласне народне училище, у 1898 р. почала діяти церковно-приходська школа грамоти для дівчаток.

У XXI ст. розвиток Мурованих Куриловець пов'язаний з унікальними багатствами надр його околиць – це давно відома прекрасна лікувальна вода «Регіна», яка вважається візитною карткою Вінниччини. Джерело розташоване у заповідному лісі (гідрологічному заказнику) площею 180 га., що біля с. Житники. Назвали цю чудодійну воду ім'ям доньки дворянина Олександра Собанського – Регіни. До 1917 р. «Регіну» розливали як у товстостінні пляшки (зі склом завтовшки до 1 см), на яких був відлито напис: «Найкраща столова вода «Регіна» продається скрізь», так і у великі цистерни. Цю продукцію відправляли до Німеччини, Франції, Польщі та в інші країни.

У 1923 році утворюється Мурованокуриловецький район, який спочатку входив до складу Могилів-Подільського округу. В 1924 році тут налічувалося 5415 мешканців. З 1956 року Муровані Курилівці віднесені до категорії селищ міського типу, що сприяло дальшому розвитку господарства, піднесенню культури.

В період фашистської окупації на території району було створено концтабір, єврейське населення загнано в гетто. 3000 осіб з числа мирного населення було розстріляно, 2000 осіб вивезено на каторжні роботи в Німеччину [4].

Сьогодні продовжується історія стародавнього містечка і сіл району в їх оновленні.

Географічне положення

Мурованокуриловецький район розташований в південно-західній частині Вінницької області. На притоках Дністра – розлогих берегах річок

Лядова, Жван, Немія – розкинулись населені пункти району. У географічному відношенні район відноситься до лісостепової зони України. На заході він межує з Хмельницькою областю, а на південному заході – з Чернівецькою, на півночі – з Барським, на сході - Шаргородським, на півдні – Могилів-Подільським районами Вінницької області.

Транспортне положення території також має значний вплив на розвиток господарства. Через територію району пролягають такі основні автомагістралі державного та обласного значення: Товсте – Дунаївці – Могилів – Подільський; Могилів – Подільський - Дунаївці – Камянець – Подільський; Житомир - Могилів – Подільський. Територією району проходить лінія Південно – Західної залізниці довжиною біля 20 км, від Жмеринки до Могилів-Подільського з виходом на Молдову, Румунію, Придністер'я, Болгарію, Туреччину та інші європейські країни.

Позитивними рисами суспільно-географічного положення є сприятливість природно-географічних умов для ведення господарської діяльності, насамперед сільського господарства.

Природно-ресурсний потенціал

Рельєф. Поверхня Муровано-Куриловецького району представлена горбисто-хвилястою рівниною, порізаною численними долинами річок. Переважають абсолютні висоти 250-300 м. У тектонічному відношенні територія району знаходиться на південно-західному схилі Українського кристалічного щита. Породи докембрійського кристалічного фундаменту перекрито малопотужним (до 200 м) осадовим чохлам. В складі осадового чохла виділяють верхньопротерозойські, крейдові, неогенові і четвертинні відклади.

Мінеральні ресурси. Верхнепротерозойські відклади, представлені вендською системою, серед якої особливе місце займають аркозові пісковики ольчедаївських верств. Саме з ними пов'язане Бахтинське родовище флюоритів, яке рекомендовано до промислової розробки. Загальні ресурси родовища оцінені в 18 млн. т. Іншим важливим видом мінеральної сировини району є Жванське родовище змішаних фосфоритів. Крім фосфоритової складової тут міститься в значних кількостях мінерал глауконіт, який є високоякісним калійним добривом. Серед агроруд варто також відмітити Бахтинське і Кривохижинецьке родовища фосфатної крейди. Район досить багатий на різноманітні будівельні матеріали, представлені Обухівським, Бахтинським, Кукурівським, Попелюхівським, Котюжанським та іншими родовищами вапняків, Мурованокуриловецьким, Конищівським, Котюжанським, Курашівським родовищами цегельної сировини, Дерешівським родовищем піску тощо. Одним з найбільш відомих в області родовищ мінеральних вод є родовище «Регіна» [1, 13].

Клімат. Муровано-Куриловецький район розташований в межах лісостепової зони України. Клімат помірно-континентальний з теплим літом та помірно м'якою зимою. Пересічна температура січня $-4,0^{\circ}\text{C}$, липня $+19,0^{\circ}\text{C}$. Середньорічна сума опадів 600 мм. Для району характерні вітри північно-західного та східного напрямків. Взимку на території панує морське повітря помірних широт, а влітку – континентальне. Важливою характеристикою кліматичних умов холодного періоду є сніговий покрив. На території району стійкий сніговий покрив утворюється у другій декаді грудня. Кліматичні умови району свідчать про те, що він належить до вологої помірно – теплої агрокліматичної зони зі сприятливими умовами для сільськогосподарського виробництва.

Водні ресурси. Найбільшими річками району є Лядова (86 км), Немія (65 км), Жван (48 км) – ліві притоки Дністра. Воду використовують для побутового водопостачання, зрошування, рибництва. Є запаси мінеральних вод, найвідомішим родовищем мінеральний вод є – «Регіна»

Ґрунтовий покрив району представлений переважно ясно-сірими та сірими лісовими ґрунтами, які утворилися на високих, розчленованих ярами та річковими долинами ділянках Подільської височини під грабово-дубовими лісами. На півдні району, в долині Дністра, переважають темно-сірі опідзолені ґрунти. Ясно – сірі та сірі ґрунти містять до 3% гумусу, а темно-сірі від 3% до 4,5% гумусу. На жаль, у механічному складі таких ґрунтів переважають пилювато – легкосуглинкові структури. Загалом ґрунтовий покрив району сприятливий для розвитку сільського господарства.

Район лежить у лісостеповій зоні в межах Подільської височини. Ліси займають 12 тис. га, серед основних порід дуб, граб, ясен, клен, липа, береза.

Рекреаційні ресурси. У Мурованокуриловецькому краї охороняються і зберігаються природні заказники місцевого значення. Зокрема, «Переладино», де на крутих кам'янистих схилах росте грабова діброва віком до 80 років з цінним, широко відомим в області мінеральним джерелом «Регіна» та іншими цілющими джерелами, які живлять і дають початок річці Батіг (притока Дністра), що протікає через урочище «Значок» з вільхово-дубово-грабовими лісонасадженнями, серед яких в понижених місцях зростає цінна рідкісна в області лікарська рослина валеріана висока. У заказнику «Наддністрянський» на верхніх схилах переважають дубові ліси. Тут росте чимало видів рослин, що занесені до Червоної книги України.

Своєю неповторною красою вирізняється Державний парк в с. Немерче – пам'ятка садово-паркового мистецтва національного значення. Цей старовинний ландшафтний парк заснований у 1886 р. на основі природного лісового масиву, на схилах балки поблизу річки Лядова. В парку є три ставки, збереглися 200-річні дуби і ясени, є сосна Веймутова, декоративні форми яблуні та глоду. Всього зростає 60 видів дерев і чагарників.

У с. Михайлівці є парк, заснований в кінці XVIII ст., в ньому росте 45 видів дерев і чагарників. Посеред парку стоїть велична триповерхова будівля – колишній палац Дзержків-Собанських. Його зведення було завершено у 1805 р. В інтер'єрі старого приміщення ще й досі багато чого залишилося без змін: планування, столярні вироби, паркет, дерев'яні сходи, декоративне ліплення, каміни. Михайлівці розкинулися у долині річки Жван в оточенні листяних лісів, озер, садів.

Пейзажний парк с. Котюжани знаходиться в урочищі «Вікторія» і спускається до живописної річки Лядова. Створений він в кінці XIX ст. М'який схил переходить тут у крутий яр. Є цілий ряд джерел, які утворюють шумливий водоспад «Шум». Над ним височить, опираючись на скалу, міст-віадук, збудований на початку XX ст. Збереглися 300-літні липи, 100-літні клени, сосни, багато кущів калини, жасмину, бузку різних відтінків цвітіння, галявини конвалій, медунки лікарської, на схилах росте занесена до Червоної книги сон-трава. Саме село лежить на мальовничих пагорбах і перетинається майже навпіл з півночі на південь річною Лядова. Про давноминулі часи свідчить підземний хід, який зберігся й дотепер та сліди фундаменту старовинної фортеці.

Розкішний Мурованокуриловецький пейзажний парк «Жван», закладений ще у XVIII ст., розміщується на крутих схилах каньйону однойменної річки. Територією парку прокладені доріжки-алеї, на схилах гори згруповані насадження з урахуванням величезних природних кам'яних скель, що чимось нагадують місця Софіївського парку в Умані. З паркових споруд збережено два крісла, дотепно вирізаних з природних кам'яних брил та подібні за технікою лави, рештки великого круглого столу, подекуди – східці [2, 3].

Населення і трудові ресурси

Демографічна ситуація. Сучасна демографічна ситуація, яка склалася в районі, викликає серйозне занепокоєння. Скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя і народжуваності, смертність населення в працездатному віці, старіння населення є її характерними ознаками.

Чисельність наявного населення району на 1 січня 2013 року складала 26870 чоловік. У останні роки спостерігається тенденція скорочення чисельності населення. Так впродовж десяти років кількість мешканців. Мурованокуриловецького району скоротилася на 5,9 тис. осіб (з 32,8 тис. осіб у 2002 р. до 26,9 у 2012 р.), або на 18% (табл. 24)[22].

Упродовж тривалого часу у сфері відтворення населення району домінують негативні процеси, які згодом переросли в демографічну кризу.

Динаміка чисельності населення Муровано-Куриловецького району

Роки	Чисельність населення, тис. осіб
2002	32,8
2003	31,4
2007	29,7
2008	29,1
2010	28,5
2011	27,1
2012	26,9

Наслідки цієї кризи – депопуляція населення району, розміри якої за останні роки неухильно зростають. Підвищується смертність, катастрофічно зменшується народжуваність.

Основним чинником зменшення чисельності населення у 2012 році було його природне скорочення, яке становить 94% у загальному скороченні населення. За 2012 рік народилося 225 дітей, що на 11 дітей менше проти 2011 року та померло 481 особа. За 2012 р. зменшилась смертність населення району у порівнянні з 2011 роком на 53 особи або 10%.

Коефіцієнт народжуваності у 2011 році складав 10,4 народжених на 1000 наявного населення (22 місце в області), смертність становила 22,0 (останнє – 33 місце з урахуванням міст обласного підпорядкування), природне скорочення – 11,6 (33 місце). Для району характерний процес депопуляції[21, 22].

Підвищення рівня смертності є наслідком старіння населення, збільшення кількості його у старших вікових групах. Також має місце підвищення смертності і серед населення працездатного віку. Основними причинами смертності у працездатному віці є серцево-судинні захворювання, злоякісні новоутворення, нещасні випадки, отруєння і травми.

Отже, для району характерний звужений тип відтворення населення, що характеризується значним переважанням смертності над народжуваністю.

Зниження народжуваності спричинює процес старіння населення, призводить до зменшення частки дітей та молоді, зростання кількості осіб пенсійного віку, збільшення показників демографічного навантаження на працездатне населення. Так, частка осіб у віці молодшому за працездатний становила 13,7%, в той час як частка осіб у віці старшому за працездатний – 22,9%, на населення у працездатному віці припадало 63,4% у 2012 р.

У статевій структурі населення, як і в усіх інших районах області, переважають жінки (54,5%).

Із загальної кількості жителів 6 тис. осіб (22%) проживає в смт. Муровані Курилівці, а 21 тис. осіб (78%) проживає в сільській місцевості.

Найчисленнішими за кількістю жителів є Обухівська, Вищеольчедаївська, Роздоївська, Немерченська сільради.

Щільність населення району становить 30 осіб/км², що в два рази менше обласного показника.

Сучасна мережа розселення Муровано-Куриловецького району представлена 60 населеними пунктами, зокрема, одним селищем міського типу, 59 сільськими населеними пунктами, зокрема, з них 51 село та 8 селищ.

Зайнятість населення

У 2012 році середньорічна кількість населення, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності становила 3966 осіб (табл. 25)[21]. Процеси, які відбуваються в економіці району, помітно вплинули на зайнятість населення району. Фінансово-економічна криза обумовила нестабільність роботи частини підприємств. В 2010 році припинив діяльність Мурованокуриловецький молокозавод, а ТОВ "Будматеріали" працювало не повний сезон, не працює плодоконсервний завод.

Таблиця 25

Структура трудових ресурсів району (2012 рік)

Загалом	13,3	тис.осіб
зокрема		
працездатне населення у працездатному віці	13,1	тис.осіб
особи старшого віку, зайняті в економіці	0,2	тис.осіб
підлітки, зайняті в економіці	–	тис.осіб
Зайнято в усіх сферах економічної діяльності, усього	3966	осіб
зокрема		
у промисловості	305	осіб
у сільському господарстві	700	осіб
в інших сферах економічної діяльності	2961	осіб

Ринок праці Мурованокуриловецького району упродовж 2012 року характеризувався збільшенням чисельності зареєстрованого незайнятого населення на 24 особи у порівнянні з минулим роком. Чисельність незайнятих громадян, які перебували на обліку у районному центрі зайнятості протягом 2012 року становила 2100 осіб, з них жінок 844 особи та 739 осіб молоді віком до 35 років. За допомогою у працевлаштуванні до центру зайнятості протягом 2012 року звернулося 1182 незайнятих громадян проти 1215 осіб 2011 року. Чисельність зареєстрованих безробітних на кінець 2012 року становила 669 осіб. Допомогу по безробіттю одержували 77,1% осіб, які мають статус безробітного. Середній розмір допомоги по безробіттю складав 850,36 грн. Серед незайнятого населення, яке перебувало на обліку у центрі зайнятості на 1 січня 2013 року – 42,3% раніше були робітниками, 21,5% обіймали посади службовців, а 36,2% займали місця, що не потребували спеціальної підготовки та без професії. Чисельність

незайнятого населення, яке перебувало на обліку у районному центрі зайнятості на кінець 2012 р. становило 707 осіб.

Роботодавцями району у 2011 році було заявлено потребу в 17 робочих місць, а у 2010 році - 8 місць. Кількість претендентів на 1 вільне робоче місце у 2011 року становила 48 осіб (табл. 26)[20].

Таблиця 26

**Попит і пропозиція робочої сили на ринку праці
Мурованокуриловецького району**

Роки	Кількість зареєстрованих громадян не зайнятих трудовою діяльністю			Потреба у працівниках			Навантаження на одне вільне місце		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Вінницька область	26814	30253	27062	562	612	570	48	49	47
Мурованокуриловецький район	587	756	813	17	8	17	35	95	48

За сприяння служби зайнятості протягом 2012 року повернуті до продуктивної зайнятості більше незайнятих громадян, рівень працевлаштування складав 33,2% проти минулорічного 33,4%. В ситуації, що склалася на ринку праці, одним із найважливіших завдань є створення і заповнення нових робочих місць підприємствами району. За 2012 рік створено 300 нових робочих місць (22 – юридичними особами, 278 – фізичними особами-підприємцями).

Задля сприяння незайнятому населенню у виборі або зміні видів професійної діяльності розширюється профорієнтаційна робота. Упродовж 2012 року профорієнтаційні послуги отримали 1879 осіб, що складає 94,2% від тих, що перебували на обліку в районному центрі зайнятості. Всього за звітний період було надано 5533 профінформаційних, профконсультаційних та послуг з профвідбору незайнятому населенню.

Рівень безробіття в районі у 2012 році складав 5,4 % (табл. 27)[21].

Таблиця 27

**Динаміка зміни рівня зареєстрованого безробіття в
Мурованокуриловецькому районі**

Роки	Рівень зареєстрованого безробіття (%)
2002	5,3
2003	4,3
2004	5,7
2005	8,8
2006	9,8
2007	8,2
2008	6,2

2009	3,9
2010	5,0
2011	5,4

Збільшення рівня безробіття в районі пов'язано зі скороченням кількості робочих місць. Значна кількість мешканців району працює в особистих селянських господарствах. Все більшою проблемою стає нелегальна трудова міграція, а також «тіньова зайнятість» – під час перебування на обліку в центрі зайнятості окремі безробітні продовжують самостійно займатись певною діяльністю, яка приносить їм дохід, інші працюють у приватних підприємств, не оформляючи трудових відносин.

Існує проблема працевлаштування молоді в районі. На підприємствах потрібні спеціалісти з досвідом роботи. Найбільша частина роботодавців не має бажання витрачати час на навчання працівників безпосередньо тим навичкам, які потрібні в практичній роботі.

Середньомісячна заробітна плата в районі за 2012 рік була , в порівнянні з 2011 роком, більшою на 16,1% і становила 1980 грн., зокрема в сільському господарстві - на 26,1% (2032), в освіті - на 23,1% (2295), охороні здоров'я - на 9,6% (1842) (табл. 28)[20, 21].

Таблиця 28

**Середньомісячна заробітна плата працівників
за видами економічної діяльності (грн.)**

№ з/п	Назва показників	2003 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Середньомісячна заробітна плата всього, грн.:	233,58	454,75	1130	1256	1705	1980
2.	сільське господарство	169,22	312,48	830	1201	1615	2032
3.	промисловість	294,11	554,56	1108	1350	1602	1930
4.	будівництво	307,74	620,91	1131	1250	1841	1920
5.	торгівля	205,97	358,99	707	750	856	1200
6.	освіта	267,28	503,08	1170	1534	1865	2295
7.	охорона здоров'я	238,82	453,38	1095	1386	1681	1842
8.	культура	144,09	365,77	985	1403	1640	1789

Характеристика господарства району

Промисловість

Промислова політика в районі спрямована на створення сприятливих умов її розвитку та переорієнтації галузей промисловості від стратегії «виживання» в умовах економічної кризи до стратегії зростання.

На самостійному балансі у Мурованокуріловецькому районі знаходиться 8 промислових підприємств. Промисловими підприємствами району за 2012 рік було реалізовано продукції на суму 32,0 млн. грн., це на

1,8 млн. грн. більше попереднього року. Валова продукція на одну особу становила 13307 грн. (табл. 29) [20 ,21].

Таблиця 29

**Основні показники роботи промисловості
Мурованокуриловецького району**

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Кількість підприємств	8	8	8	8	8	8
2.	Чисельність працюючих (осіб)	740	464	415	300	487	453
3.	Обсяги реалізованої продукції (млн. грн., без ПДВ)	8,6	14,6	21,5	27,9	30,2	32,0
4.	Середньомісячна заробітна плата (грн.)	150	554,56	1053,55	1350	1602	1930
Основні види продукції:							
5.	Мін. вода (тис. л.)	566,9	1819	2259	1975	2065	2105
6.	Хлібобулочні вироби (т.)	-	496,3	272,2	332	338	332

Харчова промисловість займає 97,7% від загального обсягу промислового виробництва району. Найпотужнішим промисловим підприємством є ПРАТ «Мурованокуриловецький завод мінеральної води «Регіна». В його склад входить цех з розливу мінеральної води у ПЕТ-пляшку. Цехи з розливу мінеральної води знаходяться у смт. Муровані-Курилівці. Підприємство має:

- чотири склади готової продукції, з них два знаходяться у смт. Муровані-Курилівці, один – на залізничній станції с. Котюжани Південно-Західної залізниці (Мурованокуриловецький р-н), один – у м.Вінниці;

- джерело «Регіна» с. Житники Мурованокуриловецького району. Місцезнаходження підприємства – смт. Муровані-Курилівці Вінницької області. Кількість працюючих – 96 осіб. На сьогоднішній день на підприємстві працюють дві лінії розливу – одна із них австрійської фірми «Kosme». Нова лінія – це відчутний крок підприємства до європейських стандартів, що в свою чергу, дасть можливість зробити мінеральну воду «Регіна» відомою не лише в межах нашої держави, а й за кордоном. Основною продукцією ПРАТ «Регіна» є мінеральна вода «Регіна» та безалкогольні напої (100% доходу від реалізації).

У районі діє цегельний завод потужністю 13,5 млн. шт. цегли на рік. Запаси глини дозволяють розширити випуск цегли, а також налагодити виробництво екологічно чистого будівельного матеріалу – черепиці.

Мурованокуриловецьким ТОВ МТС «Агромаш» впроваджено проект «Біодизель», розроблений науково-виробничим об'єднанням «Біоресурс», що створений при Вінницькому національному технічному університеті. Його

мета – отримання готового біопального з ріпакової олії. Тут, вперше в області, отримано власне біопаливо.

Також варто зазначити позитивні тенденції в роботі товариств “Анод” та «Виробничник». Розширює обсяги реалізації мінеральних добрив на станції Котюжани виробнича база ТОВ “Торговий дім “Агроімпорт ЛТД” м. Київ.

Приватними підприємцями налагоджено роботи млинів, олієнь, крупорушок, пилорам, цехів по виготовленню столярних виробів, меблів, фарби, по ремонту та пошиттю одягу, автомобілів, машин і обладнання, їх технічному обслуговуванню, виробництву молочної продукції, хлібобулочних виробів та інші. Це невеликі підприємства, але вони забезпечували створення робочих місць в населених пунктах району, а відповідно знімали соціальну напругу.

У районі розроблена та діє програма виробництва соціального хліба на базі споживчого товариства «Лідер», що дозволяє стримувати ріст цін на хліб та хлібобулочні вироби, які завозяться у віддалені села району.

Уведення в дію Бахтинського гірничо-збагачувального комбінату дасть значний імпульс у розвиток не тільки Мурованокуриловецького району, а й Вінниччини загалом. За даними геологічних розвідок, прогнозні ресурси флюоритних руд шахтинського типу становлять 110 млн. тонн. Є тут і руди флюорит-поліметалевого складу з вмістом свинцю і цинку. На околицях села Жван давно відомі промислові запаси флюоритів, з яких можна виготовляти мінеральні добрива.

Структурні зміни в промисловості стримуються через недостатні обсяги інвестування. Для створення збалансованого виробництва в районі потрібний масштабний приплив інвестицій. В даний час рівень завантаження виробничих потужностей району становить 48%. Подальший ріст вимагає відновлення основних фондів темпами, що не менші за темпи росту обсягів виробництва. Питання структурного оновлення основних засобів, в першу чергу за рахунок підвищення конкурентоспроможності високотехнологічної продукції та продукції кінцевого споживання є достатньо актуальним.

Сільське господарство

Муровано-Куриловецький район переважно аграрний, площа земельних угідь становить 88647 га, зокрема площа орних земель 65879 га. У агропромисловому комплексі району в 2012 році нараховувалося 11 товариств, 11 приватних підприємств та 43 фермерських господарств. Ними та особистими селянськими господарствами населення вироблено валової продукції сільського господарства в порівняльних цінах 2010 року на суму 355,3 млн. грн., що на 18,1% більше рівня 2011 року. Із 55216 га ріллі оброблялося 45743 га або 82,8%, а проти рівня 2011 року площа обробітку ріллі зросла на 2760 га або 6,4 % (табл. 30)[21, 22].

**Динаміка показників розвитку сільського господарства
Мурованокуриловецького району**

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Чисельність працюючих (осіб)	3202	982	625	660	700	706
2.	Середньомісячна зарплата (грн.)	104	313	828	1201	1615	2032
3.	Виробництво валової продукції в порівняльних цінах (тис. грн.)	64763	61768	118768	248837	300717	355292
	Рослинництва	x	35198	75905	164135	218188	272299
	Тваринництва	x	26570	42863	84702	82529	82993
4.	Темп росту до попереднього року (%)	390	23	120	109,5	20,8	18,1
5.	Площа ріллі (га)	55216	55216	55216	55216	55216	55216
6.	Площа ріллі, що обробляється (га)	38080	27078	49780	42743	42983	45743
7.	Валове виробництво зернових культур всього (тис. т)	40228	30088	74590	58839	72757	79816
	Зокрема по с.г. підприємствах	25848	22055	60694	50300	64112	66809
8.	Цукрові буряки (тонн)	19945	17461	5277	38185	52044	61300
	Зокрема по с.г. підприємствах	15313	16787	4350	37262	51330	60459
9.	Соняшник (тонн)	715	1677	3947	6011	11218	9826
	Зокрема по с.г. підприємствах	501	1428	3640	5813	10829	9296
10.	М'ясо (тонн)	3349	652	895	700	1016	820
	Зокрема по с.г. підприємствах	474	193	144	131	142	230
11.	Молоко (тонн)	17975	25727	22300	21013	21918	18000
	Зокрема по с.г. підприємствах	2738	1309	897	1176	1408	1435
12.	Поголів'я ВРХ всього (гол.)	12564	9907	7578	6542	6582	6600
	Зокрема по с.г. підприємствах	4578	1921	1414	1358	1583	1800
13.	Корови	7697	6705	5324	4672	4448	4310
	Зокрема по с.г. підприємствах	1774	656	397	430	440	450
14.	Свині	9067	6109	5424	7583	6156	6400
	Зокрема по с.г. підприємствах	2031	661	900	1855	1892	2000
15.	Вівці	-	-	407	516	420	430
	Зокрема по с.г. підприємствах	139	217	215	447	320	406

Спеціалізація сільського господарства району – землеробство зернового і тваринництво м'ясо-молочного напрямів. Основні культури: озима пшениця, ячмінь, горох, кукурудза, цукровий буряк, тютюн, овочеві, картопля. У тваринництві розвинуто свиноводство, скотарство, вівчарство, птахівництво, бджільництво.

У структурі валового виробництва сільського господарства переважає рослинництво – 66% проти тваринництва – 34%.

У 2012 році в районі вперше за минулі роки вдалося зібрати 79,8 тис. т. зернових при середньому рівні урожайності 39,9 ц/га. Валовий збір зерна зріс на 7,1 тис. т. або на 9,7% до рівня 2011 року. Цього досягнуто за рахунок розширення посівних площ на 4,4 тис. га та росту урожайності на 3,7 ц/га.

Зерновий клин склав в 2012 році 20,0 тис. га. Найвищої урожайності зернових досягнуто: в ТОВ «Богатир» с. Котюжани – 52,5 ц/га, СФГ «Добробут» смт. Муровані Курилівці – 50,2 ц/га, ФГ «Стріла» смт. Муровані Курилівці – 48,9 ц/га, ПП «Влад» с. Котюжани – 45,8 ц/га, , ФГ «Олімп» с. Степанки – 43,9 ц/га, ФГ «Велес Віта» с. Попелюхи – 43,4 ц/га [21].

Незважаючи на складні погодні умови, валовий збір цукрових буряків у заліковій вазі склав 61,3 тис. т., при урожайності 318 ц/га. Найбільші посівні площі цукрових буряків були зосереджені в ФГ «Велес Віта» с. Попелюхи – 310 га, ФГ «Стріла» смт. Муровані Курилівці – 263 га, ФГ «Вищеольчедаївське» с. Обухів – 235 га, ПП «Дружба народів» с. Лучинник – 197 га, ПП «Бонас» с. Морозівка – 150 га.

Найвищу урожайність цукристих в заліковій вазі забезпечено в ПП «Скрипник і К» с. Перекоринці (421 ц/га), СФГ «Добробут» смт. Муровані Курилівці (409 ц/га), ФГ «Олімп» с. Степанки (407 ц/га). Зросло виробництво картоплі, кормових культур.

Під впливом різних чинників у районі продовжується тенденція до зменшення поголів'я ВРХ і птиці. На кінець 2012 року по всіх категоріях господарств нараховувалося: ВРХ – 6600 гол., з них корів – 4310 гол.; свиней – 6400 гол.; овець – 430 голів [21].

Тваринництвом в районі займається кожне четверте господарство, а молочним скотарством лише 2 підприємства. Фермерським господарством «Велес Віта» с. Дружба проведено реконструкцію тваринницького приміщення, включаючи будівництво доїльного залу на обслуговування 250 голів корів, на що використано 400 тисяч грн. Крім цього закуплено поголів'я в кількості 111 голів великої рогатої худоби на суму 355 тисяч гривень. Загальна вартість проекту складала 3,0 млн. грн. Крім цього в с. Попелюхи проведено реконструкцію двох тваринницьких приміщень та встановлено сучасне молочне обладнання, на що витрачено 420 тисяч грн. Придбано також міні комбікормовий завод, змішувач кормів «Міксер» - на загальну суму 270 тисяч гривень.

ФГ «Вищеольчедаївське» с. Обухів проведено реконструкцію тваринницького приміщення для утримання свиноголів'я в кількості 500 голів, для чого використано коштів на суму 520 тисяч грн. Загальна вартість проекту складала 1,2 млн. грн. СФГ «Рубін» с. Конищів здійснило реконструкцію двох приміщень пташників для утримання свиноголів'я в кількості 1,0 тис. голів. Загальна вартість проекту складала 2,2 млн. грн.

У сільськогосподарських підприємствах району на кінець 2012 року утримувалося 1800 голів ВРХ, зокрема 450 корів, 2000 голів свиней, 406 голів овець.

Молочна продуктивність стада складала 3600 кг, що на 345 кг більше рівня 2011 року. Середньодобові прирости на вирощуванні та відгодівлі великої рогатої худоби становили 470 г., свиней – 350 г.

Значно оновлено машино-тракторний парк сільськогосподарських підприємств району. Протягом 2012 року ними придбано 70 одиниць техніки на суму понад 23,0 млн. грн. [21].

Інвестиції та будівельна діяльність

У будівельний комплекс району входить 4 організації. Ними за 2012 рік виконано будівельно-монтажних та ремонтних робіт на суму 5,8 млн. грн., що на 9% більше порівняно з 2011 роком (табл. 31).

Так, товариство «Будсервіс» виконало робіт на суму 2 млн. грн. або в 1,6 рази більше порівняно з минулим роком. З роками під впливом фізичного і морального зносу, матеріально-технічна база господарського комплексу району прийшла в непридатний та непривабливий до подальшого використання стан.

У 2012 році введено в експлуатацію 1546 м² житла, що в 7,6 разів більше попереднього року.

Починаючи з 2005 року в районі розпочалося масове оновлення матеріально-технічної бази, і за 7 років інвестиції в економіку району склали 283 млн. грн. Особливо потужно розпочалося оновлення засобів виробництва на селі в агроформуваннях району, тут інвестиції склали 192 млн. грн.[21].

Таблиця 31

Динаміка інвестиційної діяльності Мурованокуріловецького району

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Капітальні інвестиції в основний капітал (тис. грн.)	2446	8195	88135	25066	36279	38000
2.	Капітальні інвестиції на одну особу (грн.)	74,1	268	3060	902	1324	1410
3.	Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво (тис. грн.)	1182	3466	4071	2865	931	3268
4.	Введено в експлуатацію житла (кв. м)	1919	2993	1591	1284	203	1546

За 2012 рік в районі освоєно 38 млн. грн. капітальних інвестицій, що на 1 млн. 721 тисячу гривень або 5% більше до рівня 2011 року, зокрема, в агропромисловому комплексі району освоєно понад 23 млн. грн. капітальних інвестицій, що дозволило придбати 70 одиниць самохідної техніки та

причіпного інвентаря. ФГ «Велес Віта» с. Дружба провело реконструкцію тваринницьких приміщень і встановило сучасні доїльні установки та молокообладнання. На роботи і обладнання витрачено 800 тис. грн., тобто процес оновлення виробництва на селі продовжується, незважаючи на фінансові труднощі.

У жовтні 2012 року розпочалося будівництво газопроводу високого тиску смт. Копайгород – смт. Муровані Курилівці протяжністю 47 км. вартістю 326 млн. грн.

Для переселенців зони затоплення Дністровської ГЕС с. Жван введено в експлуатацію шість індивідуальних житлових будинків площею 630 кв. м. на суму 3527 тис. грн.

На будівництві полігону твердих побутових відходів в смт. Муровані Курилівці освоєно 600 тис. грн. і завершено в основному будівельно-монтажні роботи.

Завершено будівництво першої черги системи електроопалення житлових будинків в смт. Муровані Курилівці на суму 799,4 тис. грн. і введено в експлуатацію три трансформаторних підстанції та встановленні шафи обліку електроенергії в 13 будинках, що дозволить влаштувати електроопалення в 180 квартирах, де проживає 540 чол. Загальна вартість склала 1329 тис. грн.

У райцентрі введено в експлуатацію дорогу по вулиці Пушкіна протяжністю 1,9 км. на суму 2,1 млн. грн. та зроблено капітальний ремонт дороги по вулиці Кірова (перша черга) вартістю 426 тис. грн.

Для відділу освіти придбано шкільний автобус вартістю 354 тис. грн. Побудовано енергозберігаючу котельню в ЗОШ 1-3 ст. № 2 смт. Муровані Курилівці на суму 861 тис. грн. Проведено реконструкцію приміщення та введено в експлуатацію дитячий садок в с. Вищеолчедаїв на 60 місць – 1479 тис. грн., відкрито також дитячий садок у с. Дружба на 20 місць на що витрачено 70 тис. грн.,. Вирішено проблему водопостачання в СЗШ 1-3 ст. с. Обухів. За підтримки спонсорів пробурено свердловину глибиною 162 метри і на сьогоднішній день заклад повністю забезпечений достатньою кількістю води на що витрачено 55 тис. грн.

Для ЦРЛ придбано реанімобіль вартістю – 649 тис. грн.

У с. Виноградному за підтримки спонсорів проведено реконструкцію приміщення під ФАП і встановлено сучасне медичне обладнання.

Територіальні громади сіл Лучинця, Обухова, Вищеольчедаєва стали переможцями 9 обласного конкурсу розвитку територіальних громад, з обласного бюджету надійшло 70 тис. грн., крім того були залучені кошти сільських рад та спонсорів і виконано роботи на суму 176,1 тис. грн., що дозволило створити умови для забезпечення якісним водопостачанням жителів територіальних громад та учнів шкіл.

У Лучинці зремонтували башню, 0,8 км. водопровідної мережі, придбали новий насос. У Вищеольчедаєві прокладено 1 км. водопроводу, у Обухові –

0,6 км. У с. Немерче проведено реконструкцію приміщення та створено пожежне ДЕПО на що освоєно 74 тис. грн.[21].

Транспорт і зв'язок.

На території району розміщені 2 залізничні станції. Протяжність автомобільних доріг – 368,2 км, з них: територіальних – 87,4 км., обласних – 117,3 та районних – 163,5 км. Транспортне обслуговування в районі здійснюють 4 фізичних особи-перевізники, ПП «Мурованокуриловецьке АТП «Перевізник» та ПП «Мурованокуриловецький транс сервіс». Приватними перевізниками району обслуговується 12 приміських та 12 міжміських маршрутів, які охоплюють 52 населених пункти (табл. 32)[20 ,21].

Таблиця 32

Динаміка показників автоперевезення

№ п/п	Показники	2007 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Кількість приміських та міжміських маршрутів	10	11	13	16	24
2.	Перевезено пасажирів (тис.чол.)	147,9	139,1	120,0	360,0	362,0
3.	Кількість легкових автомобілів у приватній власності населення (один.)	2682	2940	2270	2310	2350

ПП “Мурованокуриловецьке АТП ”Перевізник”, створене спілкою перевізників району на базі колишнього АТП, надає послуги по перевезенню пасажирів, обслуговуванню, зберіганню та забезпеченню технічного стану рухомого складу, а також здійснює медичний огляд водіїв.

Забезпеченість автодорогами та їх технічний стан не повною мірою відповідають потребам господарського комплексу, що в першу чергу, обумовлено недостатністю фінансування дорожнього господарства.

На території Мурованокуриловецького району працює одна міська телефонна станція, 22 сільських телефонних станцій, знаходиться 13 вишок мобільного зв'язку, які обслуговують 20150 мобільних абонентів. В 2012 році встановлено 96 телефонних апаратів. На черзі по встановленню телефонів перебуває 91 особа, з них 29 пільговики (табл. 33). 24 школи району та 8 сільських бібліотек підключено до мережі Інтернет[19,20 ,21].

Таблиця 33

Динаміка показників розвитку зв'язку у Мурованокуриловецькому районі

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1	Вежі стільникового зв'язку (од.)	1	3	5	6	8	9	12	13

2	Наявність АТС (од.)	22	23	23	23	23	23	23	23
3	Ними обслуговується, телефонів, всього (од.)	2830	3983	4105	4229	4241	4249	4240	4756
4	зокрема смт. Муровані Курилівці (од.)	1254	1612	1823	1851	1846	1850	1890	2144
5	села району	1576	2371	2282	2378	2395	2399	2450	2605
6	Незадоволені заяви на встановлення домашніх телефонів (шт.)	459	815	1016	790	613	468	208	91

В смт. Муровані Курилівці населення обслуговує один поштовий заклад з 15 працівниками, 28 поштових відділень розміщено у селах району, на яких працює 115 осіб. Поштові доходи проти рівня 2011 року збільшились на 4% і становлять 2,6 млн. грн. з урахуванням товарообороту.

Торгівля та ресторанне господарство

Значна роль у формуванні економічного потенціалу району відведена сфері торгівлі, як важливій складовій внутрішнього ринку.

В умовах економічної і політичної нестабільності галузь торгівлі виступає лакмусовим папірцем, який висвітлює ступінь суспільної думки та рівень життя населення через його купівельну спроможність.

У 2012 році загальний обсяг роздрібного товарообороту підприємств юридичних осіб, які здійснюють діяльність в галузі роздрібної торгівлі склав 51 млн. грн., тобто забезпечено ріст до минулого року на 21,4%. На одну особу продано товарів на суму 1892 грн. (табл. 34)[19, 20, 21].

Тепер населення району обслуговують 189 магазинів та закладів громадського харчування, з них системи райспоживспілки – 55 та 134 приватних.

Товарообіг в районі має тенденцію до збільшення.

Таблиця 34

Динаміка показників роздрібного товарообігу

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Товарообіг всього (тис. грн.)	1120	16475	22854	35152	47346	51000
2.	Товарообіг на одну особу (грн.)	290	538	794	1269	1734	1892
3.	Обсяг товарообороту в % до попереднього року	126,6	127,8	118,3	126,9	134,7	107,7

Послуги

Побутові послуги населенню на території району надає ТОВ «Послуги», ДП «Водоканал», ТОВ «Райсількомунгосп» та інші підприємства і установи, а також комунальні підприємства сільських рад.

У 2012 році обсяг наданих платних послуг складав 10,4 млн. грн., що на 4,7 млн. грн. більше 2011 року (табл. 35)[19 20 21].

Таблиця 35

Динаміка показників обсягу наданих послуг

Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Надано послуг всього (млн. грн.)	1,8	5,3	7,3	5,7	5,7	10,4

Розвиток малого підприємництва

У районі відмічається тенденція до зростання кількості малих підприємств та фізичних осіб – підприємців, і це при тому, що значна їх кількість банкрутує і скасовує свою реєстрацію. Так, майже за десять років кількість малих підприємств збільшилася у 3 рази (з 51 підприємства у 2001 році, до 132 підприємств у 2012 р.)

Тепер в цій сфері діє 132 малих підприємств, 43 фермерських господарства, 780 фізичних осіб-підприємців. В цілому в малому бізнесі працює 2210 працівників, що становить 48% до зайнятих в господарському комплексі району.

У малому підприємництві за 2012 рік створено 260 робочих місць. За 2012 рік до бюджету району від малого підприємництва надійшло 1,6 млн. грн. податків і зборів, що становить 12 % у власних надходженнях (табл. 36)[18 , 19, 20, 21].

Таблиця 36

Показники розвитку малого бізнесу Мурованокуриловецького району

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Кількість малих підприємств	51	138	102	95	129	132
2.	Кількість малих підприємств на 10 тис. населення	16	45,5	35	30	47	49
3.	Кількість підприємців-фізичних осіб	362	730	905	840	775	780
4.	Середньорічна кількість працюючих в малому бізнесі	1172	2532	1764	1714	2087	2215
5.	Сума надходжень до місцевого бюджету від малого бізнесу (тис. грн.)	318,4	691,0	1300	2380	5093	6500

Розвиток малого підприємництва є також одним із чинників вирішення соціально-економічних проблем району. Крім розв'язання важливого суспільно-політичного завдання – формування середнього класу, посилення демократії та інститутів громадянського суспільства – мале підприємництво здатне вирішувати соціальні завдання: проблеми зайнятості (робочі місця), створення джерел доходів для населення, а також економічні завдання: створення конкурентного середовища, залучення приватного капіталу, зовнішніх і внутрішніх інвестицій та інвесторів, удосконалення технологій, стандартів та наповнення бюджетів всіх рівнів.

Соціальна інфраструктура

Освіта. В районі функціонує 25 загальноосвітніх шкіл, 2 школи-інтернати, в яких навчається 2417 учнів та працює 940 вчителів і обслуговуючого персоналу. Крім того, в с. Михайлівці функціонує професійний аграрний ліцей, де навчається 349 учнів і працює 86 осіб педагогічного та обслуговуючого персоналу (табл. 37)[19, 20, 21].

Таблиця 37

Динаміка показників розвитку закладів освіти

№	Показники	2002 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Кількість шкіл (од.)	39	34	29	29	29	27
2.	Чисельність штатних працівників (осіб)	1300	1238	1183	1165	1062	1026
3.	Чисельність вчителів і обслуговуючого персоналу (осіб)	897	843	791	752	690	667
4.	Зокрема вчителів (осіб)	430	435	447	450	359	347
5.	Наявність учнів (осіб)	4549	3730	3289	2928	3040	2766
6.	Працювало дитячих дошкільних закладів (установ)	14	18	21	23	24	24
7.	В них виховувалось дітей (осіб)	464	520	575	655	700	680
8.	Наявність дітей дошкільного віку (осіб)	1725	1431	1380	1300	1380	1318
9.	Середньомісячна заробітна плата (грн.)	259,95	710,9	1168	1534	1865	2295

Діти дошкільного віку виховуються в 7 ДНЗ, з яких 2 знаходяться в райцентрі і 5 – у сільській місцевості та 16 НВК. Усі ДНЗ загального розвитку комунальної форми власності та 1 ДНЗ приватний.

З метою розвитку творчих здібностей учнів в районі діє будинок дитячої та юнацької творчості, школа естетичного виховання та дитяча юнацько-спортивна школа. В усіх закладах освіти організовано гаряче харчування.

На балансі закладів освіти району знаходяться 11 шкільних автобусів, один з яких отримано в 2012 році, вартість якого 354 тис. грн. Шкільні автобуси здійснюють підвіз 366 учнів, а це 100% до потреби із 26 населених пунктів до 12 загальноосвітніх навчальних закладів.

У літній період 2012 року в пришкільних та стаціонарних таборах відпочинку оздоровлено 1481 дитина, на що використано 226,2 тисячі гривень.

Особлива увага приділяється роботі з обдарованими та здібними учнями, організації та проведення учнівських олімпіад, різноманітних конкурсів, фестивалів, змагань.

Впродовж 2011-2012 навчального року проведено понад 45 різних за тематикою та спрямуванням конкурсів. В усіх обласних і державних олімпіадах та конкурсах переможцями стали 64 учні.

Охорона здоров'я. Охорона здоров'я в районі має розгалужену мережу і включає в себе: центральну районну лікарню із стаціонарними відділеннями на 125 ліжок та поліклінічним відділенням, розрахованим на 250 відвідувань за зміну (табл.38).

Крім того в районі створено комунальну установу «Мурованокуриловецький районний медичний центр первинної медико-санітарної допомоги в рамках пілотного проекту реформування галузі охорони здоров'я в області. До складу комунальної установи увійшли 6 лікарських амбулаторій, 26 ФАПів, відділення сімейної медицини ЦРЛ із штатом 223 працівника, в ЦРЛ працює – 224 працівника [20, 21].

Таблиця 38

**Динаміка основних показників діяльності закладів охорони здоров'я
Мурованокуриловецького району**

№ з/п	Показники	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Кількість відвідувань	187443	180000	174000	130506	185017
2.	Всього захворювань	15273	19780	47690	51291	56091
3.	Туберкульоз (на 100 тис.)	74,3	42,0	38,8	41	52
4.	Серцеві захворювання (на 10 тис. осіб)	728	829,7	829	751	790
5.	Онкологічні захворювання (на 10 тис. осіб)	341	298,5	346	235	240
6.	Кількість працюючих в закладах охорони здоров'я району (осіб)	543	503	520	513	549
7.	Середньомісячна заробітна плата (грн.)	453	1095	1386	1681	1842

У закладах охорони здоров'я району працює 71 лікар, 171 середніх медичних працівників. Амбулаторний прийом в поліклініці ведеться по 20 спеціальностям. В 2012 році на роботу прийшли молоді працівники на ФАПі сіл: Дерешова, Житники, Виноградне. За 2012 рік в поліклініці ЦРЛ зареєстровано 185 тис. відвідувань, а в стаціонарах проліковано понад 56 тис. хворих. Швидкою допомогою здійснено понад 5,8 тис. викликів.

Фізична культура і спорт. У 2012 році значно збільшилась кількість населення, яке залучено до систематичних занять фізичною культурою та спортом, за рахунок проведення спортивно-масових заходів.

У сфері фізичної культури і спорту в районі працює 39 фахівців із них 30 вчителів фізичної культури та 9 тренерів з таких видів спорту, як футбол, боротьба дзюдо, легка атлетика, кульова стрільба. Середня зарплата у тренера у 2012 році – 1930 грн. Усі вчителі та тренери сумлінно виконують

поставлені перед ними завдання щодо розвитку фізичної культури та спорту в районі (табл. 39) [18, 19, 20, 21].

Таблиця 39

Динаміка показників розвитку галузі фізичної культури і спорту

№ з/п	Показники	2001 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Чисельність працівників галузі (осіб)	51	52	51	48	42	43
2.	Займається спортом населення (осіб)	3343	2954	3010	3020	3000	3014
3.	Чисельність населення (осіб)	34500	30893	28460	27973	27954	26960
4.	Підготовлено: майстрів спорту (осіб)	-	-	1	-	1	1
5.	Кандидатів у майстри спорту (осіб)	-	-	5	1	1	1
6.	1 розрядників(осіб)	5	6	6	8	6	7
7.	Спортсменів масових розрядів (осіб)	210	238	242	246	240	128

Культура та мистецтво. Культурно-мистецька інфраструктура району нараховує 66 закладів культури і мистецтв, її діяльність забезпечують 128 працівників, з яких 78 працюють у сільській місцевості (табл. 40)[20,21]. Діяльність закладів культури району характеризується такими показниками:

Таблиця 40

Динаміка показників розвитку закладів культури району

№ з/п	Показники	2002 рік	2005 рік	2008 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
1.	Кількість закладів культури і мистецтв	73	73	72	67	66	66
2.	Чисельність працівників культури (осіб)	138	133	137	132	125	128
3.	Середньомісячна заробітна плата (грн.)	183	356	945	1403	1640	1789
4.	Книжковий фонд (тис. екземплярів)	339,2	329,9	327,9	299	293	293
5.	Кількість читачів (осіб)	14330	17607	17250	14550	16245	16302
6.	Кількість масових заходів	2685	3775	3600	3585	3600	3615

У 2012 році змінилася матеріально-технічна база закладів культури, 8 сільських бібліотек забезпечено комп'ютерним обладнанням з доступом до мережі Інтернет. Покращується забезпечення закладів культури звукопідсилюючою апаратурою, на що використано 89 тис. грн. На проведення ремонтних робіт використано 433 тис. грн., що на 225 тис. грн. більше проти минулого року.

Значна увага приділяється питанням передплати періодичних видань та комплектуванню фондів книжковою продукцією. Для бібліотек району передплачено 336 примірників періодичних видань на суму 32,1 тис. грн. Придбано літератури 1502 примірники на суму 28,3 тис. грн.

Музейна галузь в районі представлена картинною галереєю. Основний фонд картинної галереї нараховує 122 музейних предмети. В 2012 році було організовано і проведено 9 виставок.

Протягом 2011-2012 навчального року в дитячій музичній школі навчалося 88 учні, у тому числі 50 учнів із сільської місцевості.

Дитяча музична школа в основному забезпечена необхідним інвентарем, технічним обладнанням, музичними інструментами. Так, для належної організації навчального процесу використовується 2 магнітофони, музичний центр з караоке, телевізор, інше обладнання. В школі нараховується 16 фортепіано, 23 баяни, 2 акордеони, комплект оркестрових баянів, 2 скрипки, оркестр старовинних народних інструментів, комплект інструментів духового оркестру.

У 2012 році вдалось продовжити роботу з кінообслуговування населення району. Кіновідеомережею надано за рік послуг на суму 42,1 тис. грн.

Багаті природні ресурси, значний історико-культурний потенціал створюють можливість для всебічного задоволення пізнавальних і рекреаційних потреб не лише вітчизняних, а й іноземних туристів. До Державного реєстру нерухомих пам'яток історії та культури області занесені 106 пам'яток, з яких – 7 археології, 77 – історії, 22 – архітектури. У 2012 році з районного бюджету виділено кошти в сумі 15 тис. грн., на відновлення пам'ятних знаків, пов'язаних з іменами героїв війни та праці району. В цілому по району пам'ятки історії, архітектури знаходяться в задовільному стані.

Найвизначніші пам'ятки: палац графині Ценіноїс. Котюжани, палац Чихачова смт. Муровані Курилівці. Кількість культових споруд в районі: 24 церкви, 1 монастир, 5 костелів, 2 мечеті, молитовні доми.

У районі стартував проект «Мурованокуриловеччина туристична» в рамках якого здійснено туристичні маршрути по історичних місцях району. Так на електронних носіях виготовлено путівник «Історичними шляхами Мурованокуриловеччини», «Визначні люди та місця району», проводиться робота над збором матеріалів «Сім чудес регіону» [3].

Проблеми та перспективи розвитку

Основними не вирішеними проблемними питаннями Мурованокуриловецького району залишаються:

в промисловості:

- недостатня конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції промисловості, а також розширення ринків збуту продукції;
- відсутність державної підтримки в питанні запровадження енергозберігаючих технологій;

- допомога у відновленні роботи молокозаводу та налагодження випуску кінцевої продукції для потреб населення, дитсадків, шкіл, лікарень району;

- налагодження стабільної роботи ТОВ “Будматеріали”.

- в агропромисловому комплексі:*

- диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що споживається селом;

- фізичне і моральне старіння основних фондів в сільському господарстві;

- нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку; відсутність сучасних овоче - та фруктосховищ, недостатній рівень виробництва овочів та фруктів;

- відсутність бюджетного фінансування на поліпшення родючості землі;

- низький рівень кормової бази, що знижує нарощення поголів'я тварин і птиці;

- відсутність висококваліфікованих спеціалістів (агрономів, зоотехніків, ветеринарних лікарів та бази для проживання на селі, тобто житла, соціальної, медичної та гуманітарної інфраструктури ;

- в соціальній та гуманітарній сферах:*

- щорічне скорочення чисельності населення району;

- невисокий рівень заробітної плати;

- зростання чисельності незайнятого населення;

- незадовільний стан боротьби із бідністю;

- зростання захворюваності населення, особливо на серцево-судинні захворювання, хвороби органів травлення, ендокринної системи, туберкульоз, онкозахворювання;

- недостатнє кадрове забезпечення лікарями та середнім медичним персоналом комунальної установи та ЦРЛ;

- слабка матеріально-технічна база та забезпечення медикаментами закладів комунальної установи “Мурованокуриловецький районний медичний центр первинної медико-санітарної допомоги” та центральної районної лікарні;

- недостатнє фінансування із Державного бюджету розвитку і вдосконалення навчально-матеріальної бази, ремонтних робіт закладів загальноосвітньої школи;

- необхідність зміцнення матеріально-технічної бази установ галузі культури: оснащення сучасною звуковою апаратурою, сценічними костюмами, проведення ремонтно-реставраційних робіт;

- відсутність фонду службового житла стримує залучення молодих та висококваліфікованих спеціалістів в галузь охорони здоров'я, освіти, інші заклади гуманітарної сфери.

в інших галузях:

- недосконалість системи контролю за якістю та безпекою продукції та усіх видів робіт (послуг), яка може гарантувати споживачам придбання товарів високої якості;
- нерозвинена мережа закладів побутового обслуговування на селі, відсутність у більшості територіальних громад комунальних підприємств;
- відсутність ефективних бюджетних механізмів підтримки та стимулювання інвестиційної діяльності в регіоні та інші.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Яке місце за площею займає Муровано-Куриловецький район в області? З якими районами межує?
2. Назвіть особливості географічного положення Муровано-Куриловецького району.
3. Яке походження має ойконім районного центру?
4. Які особливості природи краю впливають на розвиток господарства району?
5. Які природні об'єкти району мають національне значення?
6. Назвіть приклади позитивного вирішення проблеми зростання промислового виробництва в умовах переходу до ринку.
7. Визначте особливості галузевої структури промисловості району.
8. Які промислові галузі і виробництва визначають «обличчя» Муровано-Куриловецького району?

Творчі завдання

1. Дайте оцінку ПРП Муровано-Куриловецького району. Як він впливає на спеціалізацію району?
2. Проаналізуйте, для розміщення яких підприємств і видів діяльності є передумови у Муровано-Куриловецькому районі?
3. Охарактеризуйте містечка Муровано-Куриловецького району за таким планом:
  - Кількість населення, його динаміка
  - Склад населення (статевий, віковий, національний)
  - Трудові ресурси, їх використання.
  - Особливості розміщення населення.
  - Планування населеного пункту.
  - Перспективи розвитку.
4. Використовуючи набуті знання складіть картодіаграму: «Розподіл продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах району».
5. Які галузі туристсько-рекреаційного комплексу розвиваються у Муровано-Куриловецькому районі? Підготуйте матеріал про туристичний маршрут, курортний центр, базу відпочинку району.

Теми рефератів

- 1.** Історичні етапи формування Муровано-Куриловецького району.
- 2.** «Регіна» - візитна картка Муровано-Куриловеччини.
- 3.** Пам'ятки природи Муровано-Куриловецького району.
- 4.** Архітектурні та історичні пам'ятки регіону.
- 5.** Топоніми Муровано-Куриловецького району.
- 6.** Визначні постаті району.

Немирівський район

Історично-географічна довідка

Завдяки археологічним дослідженням встановлено, що найдавніші сліди існування людини на Немирівщині належать до періоду пізнього палеоліту (стародавнього кам'яного віку). Біля сіл Мар'янівки та Семенок, що на Побужжі, було знайдено дві стоянки людей, вік яких датований 14 тис. до н.е.

Згодом, в період неоліту (нового кам'яного віку), який тривав 7-4 тис. до н.е., поселення тодішніх людей все більше розташовуються територіально. З кінця VII – початку IV тис. до н. е. у межиріччі Південного Бугу і Дністра формується буго-дністровська культура. На Немирівщині було виявлено сім стоянок періоду неоліту (буго-дністровської культури). Вони знаходились на територіях сучасних сіл Воробіївка, Гвоздів, Глинське, Глинянець, Райгород, Самчинці та Шолудьки. Найдавніше із них Райгородське поселення, яке датується VII тис. до н.е.

Вважають, що Немирів був заснований у 1363 році. З цього ж року бере свій початок й назва міста, яка походить від назви стародавнього міста Мирова. У цей період Подільськими землями, зокрема Немирівщиною, володіє Литва. З 1569 року за Люблінською унією Немирів разом з землями Брацлавщини перейшов під володіння Польщі. Власником Немирівських земель стає один з найбагатших магнатів, польський князь Ян (Януш) Збаразький.

У 1648 році Немирів стає сотенним містечком Кальницького полку, у якому він перебував до кінця 1654 року. З січня 1654 року територія Немирівського району перебуває під владою московського царя, а наприкінці 1654 року Немирів стає сотенним містом Брацлавського полку. З 1672 року Немирівщиною володіє Туреччина і тоді ж територія району була дуже спустошеною. Упродовж 1699 року Поділля знову потрапило під владу Польщі майже, на 100 років унаслідок підписання Карловицького мирного договору між Польщею, Росією, Австрією та Венецією з одного боку і Туреччиною – з другого.

У цей період Немирів та територія району розбудовувалась дуже активно. У 1787 році було закладено відомий Немирівський парк, окрім того В. Потоцький заклав чудовий парк у Ковалівці, для забудови якого він запросив шотландського пейзажиста Діонісія Маклера.

За часів панування графа Строганова відбувався значний занепад в розвитку району. У 1872 році початком будівництва одного з найбільших на Поділлі Ковалівського цукрозаводу та великого винокурного заводу в Немирові (нині спиртзавод) стало помітним зростання розвитку району. Розвиток економіки Немирова та збільшення чисельності населення міста вимагали сучасного транспорту, передусім – залізничного. У 1893 році почалось будівництво вузькоколійної залізниці Вінниця – Немирів – Гайворон. Уже з 30-х років XX ст. поступово розвивається промисловість

району. Працювали цукровий, спиртовий заводи, споруджено було районний промкомбінат, маслосироварний завод та завод фруктових вод. Було відбудовано стару лікарню та побудовано нові амбулаторію і аптеку. Значної шкоди економічному зростанню району нанесла Друга світова війна.

З 60-х років економічна база Немирівщини значно зміцніла. Було побудовано Брацлавський дослідний завод (відомий далеко за межами України), а в Немирові споруджено чудовий Будинок культури, велику швейну фабрику «Веселка» і нові заводи: залізобетонний, комбікормовий (станція Кароліна), асфальтний, цегельний, завод продтоварів тощо. Проте, з початку 1991 року криза значно вплинула на розвиток району.

Географічне положення. Немирівський район розташований у центральній частині Вінницької області. З півночі район межує з Вінницьким і Липовецьким районами, зі сходу – Іллінецьким і Гайсинським, з півдня – Тульчинським районом, із заходу – Тиврівським. Немирівський район і районний центр пересікає південно-західна залізниця та неелектрифікована її частина протяжністю майже 60 км, що сполучає міста Вінницю та Гайворон (Кіровоградська область). Є чотири залізничні станції: Немирів, Кароліна, Самчинці, Ситківці. Місто Немирів розміщене на перетині автомобільних шляхів державного значення, зокрема, «Знам'янка – Кіровоград – Львів», що з'єднує південь із заходом, “Немирів – Могилів-Подільський” і “Немирів – Ямпіль”, що ведуть до Молдови. Територію Немирівщини пересікають два газопроводи: “Дружба”, “Уренгой – Помари – Ужгород”.

Природно-ресурсний потенціал. Немирівський район розташований у лісостеповій фізико-географічній зоні. Рельєф території району пересічений балками і долинами. Клімат помірно-континентальний. Абсолютний максимум температур в районі складає $+38^{\circ}$, абсолютний мінімум – -32°C – 34°C . За рік в районі випадає в середньому 534 – 540 мм. опадів.

На території району протікає річка Південний Буг та 242 ставки.

Ґрунтовий покрив представлений загалом такими типами ґрунтів: ясно-сірі, сірі лісові, темно-сірі опідзолені.

Район багатий на природні, мінеральні та будівельні матеріали: поклади гранітів (Самчинецький та Грабовецький кар'єр), глини, піску, а також родонові родовища.

Загальна площа лісонасаджень району складає 11 885 га. Основними породи дерев: граб, дуб, ясен, клен, береза, липа. Ліси багаті ягодами, грибами та лікарськими рослинами. Не менш різноманітна і фауна лісів: зайці, лисиці, бобри, косулі, дикі кабани, лосі, олені.

Рекреаційний та природоохоронний фонд району представляє Немирівський парк державного значення, є також заказники: “Марксова Дубина” та “Самчинецьке Урочище”. Крім того, є ще 3 заказники, 7 пам'яток природи, Сокілецький парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва, 2

заповідні урочища місцевого значення та Немирівське родовище мінеральних вод.

У структурі інтегрального ПРП району переважають земельні ресурси 76,7%, як і у області, мінеральні становлять – 1,14%, водні – 12,01%, лісові – 5,57%, фауністичні 0,36%, рекреаційні – 4,11%

Населення і трудові ресурси

Демографічна ситуація. Станом на 01.01.2012 року на території району проживає 51,3 тисяч осіб (3,2% в області), з них - 20,7 тисяч осіб в місті, 30,6 тисяч осіб у сільській місцевості, але з 2000 року чисельність населення району постійно скорочується.

На території району розташовано 94 населених пункти. Найбільшими серед них є: Немирів, населення, якого складає –11689 осіб, Брацлав – 6048 осіб, Ситківці – 2712 осіб, Велика Бушинка – 1356 осіб, Кірово – 1388 осіб, Ковалівка – 3867 осіб, Мухівці – 2183 осіб.

Значний вплив на динаміку чисельності населення району має природний рух населення. Демографічна ситуація в районі несприятлива, народжуваність характеризується одними з найнижчих показників серед районів Вінницької області (9,8‰), натомість смертність висока, особливо у сільській місцевості (22,8‰), за цим показником районі займає перше місце в області (табл.41) [18,19,20,21].

Таблиця 41

Коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту населення Немирівського району

Роки	Коефіцієнт народжених на 1 тис. осіб	Коефіцієнт померлих на 1 тис. осіб	Природний приріст (скорочення) населення на 1 тис. осіб
2000	8,1	21,0	–12,9
2005	7,5	22,2	–14,7
2006	9,3	21,6	–12,3
2007	9,4	20,2	–10,8
2008	9,0	20,1	–11,1
2011	9,8	18,9	-9,1

На динаміку чисельності населення також впливає механічний рух населення. В 2011 році сальдо міграції в межах області було від’ємне і становило 29 осіб, але порівняно з іншими районами Вінницької області це досить низький показник.

Для Немирівського району притаманний звужений тип відтворення, що призводить до старіння населення та регресивного типу вікової структури. Унаслідок зменшується чисельність населення працездатного віку, посилюється тиск на медичні та соціальні установи і відповідно знижується природний приріст населення.

Для Немирівського району характерний такий розподіл за віковими категоріями:

- молодший вік за працездатний –13,9 %;
- працездатний – 65,0 %;
- старший вік за працездатний - 21,1%

У статевій структурі району, як і в цілому в країні та області переважають жінки, при цьому частка чоловіків і жінок у загальній кількості населення є відносно стабільною – 45,5/54,5 %, але простежується мало виражена тенденція до зростання чоловічого населення порівняно з 2000 роком на 0,4%.

Національний склад населення. Основна частина населення району українці, що становить 96,9 %, росіяни – 2,2 %, молдавани – 0,3%, білоруси – 0,1 %, представники інших національностей – 0,5 % відповідно до останнього перепису населення.

Зайнятість населення. У 2011 році середньорічна кількість працівників у районі склала 9,8 тис. осіб, що на 41% менше, ніж у 2000 році. Така ситуація зумовлена, першочергово, скороченням кількості робочих місць.

Особливо складна ситуація на ринку праці в сільській місцевості, у 2011 році порівняно з 2000 роком середньорічна кількість найманих працівників підприємств сільського господарства зменшилася на 46,8%. Соціальна напруженість на селі усе частіше виникає через банкрутство сільгосппідприємств, яке супроводжується вивільненням працівників від 50 до 200 осіб, або внаслідок призупинення діяльності підприємств переробної промисловості. У структурі зайнятості населення району провідне місце (52%) в 2011 році займала промисловість.

Загальна кількість зареєстрованих безробітних в 2011 році становила 640 осіб, рівень безробіття склав 2,3%, навантаження на одне робоче місце 83 особи і порівняно з 2008 роком цей показник зменшився в 3 рази, але потреба підприємств у працівниках на заміщення вакансій становила лише 8 осіб (середньообласний показник – 570 осіб).

Розселення населення. В районі знаходиться 95 населених пунктів, зокрема, районний центр – м. Немирів, 2 смт, 3 селища, 89 сіл, при чому, підпорядковані вони одній міській, двом селищним та сорока сільським радам.

Характеристика господарства району

Немирівський район має багатогалузевий виробничий комплекс, провідними галузями якого є харчова промисловість - 95,2%, машинобудування, ремонт та монтаж машин і устаткування - 4,5%, легка промисловість, пошив одягу - 0,3%. Підприємства харчової галузі займають провідне місце в загальному обсязі виробництва продукції району - 84,6 % від загального обсягу.

У 2010 році в районі працювало 179 підприємств: 48 підприємств у сільському господарстві, зокрема, вирощуванням зернових та технічних культур займалося 42 підприємства; в овочівництві, декоративному садівництві та вирощуванні продукції розсадників – 1-е підприємство, наданням послуг у рослинництві – 5 підприємств. У добувній промисловості працювало одне підприємство, переробну галузь представляли 40 підприємств; у будівництві працювало 5 підприємств; у транспорті – 8; у сфері послуг – 75 підприємств. Вагоме місце в розвитку економіки району займають промислові підприємства, зокрема, основними виробниками продукції є ДП «Українська горілчана компанія Nemiroff», ВАТ «Брацлав», ДП «Немирівський спиртовий завод», ДП „Алко Інвест Україна”, Немирівський комбінат кооперативної промисловості Немирівської райспоживспілки, ПРАТ «Веселка».

Промисловість

Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг у відпускних цінах підприємств району (без ПДВ та акцизу) за 2012 рік складав 1272,2 млн. грн., що становить 6,4 % від усієї реалізованої продукції області, отже, на одного жителя району - 24,8 тис. грн.

Найбільшу питому вагу в виробництві промислової продукції складає виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (85,0 %), у порівнянні з 2003 роком частка галузі збільшилася на 3%, натомість питома вага хімічного виробництва зменшилася майже на 6% .

Питома вага основних засобів (ОЗ) Немирівського району в Вінницькій області складає 1,8%, де за вартістю основних засобів, власне, вирізняється ВЕД з виробництва харчової, хімічної та машинобудівної продукції. Частка інвестицій в основний капітал в 2010 році складала 1,3% від загального обсягу інвестицій в області, які, безперечно, були спрямовані виробництво харчових продуктів.

Галузями спеціалізації району є виробництво харчових продуктів та перероблення сільськогосподарської сировини – ($I_c = 2,1$), виробництво машин і устаткування – ($I_c = 2,9$)

Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в районі зосереджено на таких підвидах: виробництво хліба та хлібобулочних виробів на «Немирівському комбінаті кооперативної промисловості» Немирівської райспоживспілки.

На *виробництві напоїв* спеціалізуються підприємства, що виробляють дистильовані алкогольні напої, власне, горілку, лікери, коньяк тощо. Підприємством такого профілю є всесвітньо відома «Українська холдингова горілчана компанія «NEMIROFF», питома вага якого щодо виробництва напоїв Вінницькій області складає 41,3% і яке є лідером українського горілчаного ринку, випередивши усіх інших виробників міцних напоїв. На підприємстві працює близько 1800 осіб.

Перетворення ДП «УГК «Nemiroff» на бренд не могло відбуватися без цілеспрямованої організаційної та інвестиційної діяльності, яка дозволила не тільки підвищити якість продукції, а й суттєво нарощувати обсяги її виробництва.

Враховуючи зростання попиту на продукцію підприємства за межами України, навесні 2002 року було розпочато будівництво нового заводу, яке було успішно завершено у 2004 році. На думку західних експертів, аналогів нового заводу щодо технічного оснащення та використання технологічних рішень у Європі немає. Внаслідок будівництва нового заводу і постійного оновлення обладнання на старому, зношеність основних засобів ДП «УГК «Nemiroff» не перевищує 10 %.

Сучасне обладнання передбачає застосування новітніх технологій, які дають змогу підприємству змінювати й розширювати асортимент продукції. Так, за період з 1998 по 2006 р. було створено 22 нових видів продукції під торговою маркою «Nemiroff».

Нині в презентабельній упаковці на ринок поставляють: звичайні горілки – «Українська пшениця», «Nemiroff оригінальна» тощо; елітна горілка – «LEX» та горілка преміум-класу «Premium». Особливе місце належить такій унікальній горілці, як «Українська медова з перцем».

За результатами 2003 і 2004 років рейтинг Світового Клубу Мільйонерів, що представляє найбільш алкогольні бренди, два роки підряд визнавав компанію «Nemiroff» міжнародним брендом № 1 у світі за динамікою розвитку. У загальному рейтингу світових виробників алкоголю компанія за 3 роки піднялась з 33 на 13 місце. А серед виробників горілки бренд «Nemiroff» займає 3 місце, поступаючись тільки брендам «Smirnoff» і «Stolichnaya».

Nemiroff Холдинг – один із найбільших світових виробників алкоголю, продукцію якого поставляє у 72 країни світу. Виробничі потужності компанії: 2 лікero-горілчаних заводи розташовані в місті Немирів Вінницької області. Розлив продукції в Росії здійснюється на потужностях ВАТ «Лікero-горілчаний завод «Ярославський». Із жовтня 2010-го року продукція міжнародного бренду Nemiroff виробляється в Республіці Білорусь на потужностях Республіканського унітарного підприємства «Мінськ Кристал». В 2013 році робота ДП УГК «Nemiroff» була паралізована внаслідок дій екc-менеджменту. Але у квітні 2014 року український завод «Nemiroff» відновив

роботу: випущені перші 150 тисяч пляшок горілки та настоянок, проводять відвантаження продукції дистриб'юторам і національним мережевим ритейлерам. У прес-службі «Nemiroff» зазначили, що на заплановану потужність підприємство вийде вже в травні 2014 року, а до кінця 2014-го року на Немирівському заводі для ринку України буде випущено понад 3 млн. продукції. Усі зобов'язання щодо імпорту продукції за кордон здійснюють із Росії під брендом «Nemiroff».

На *переробленні та консервуванні овочів та фруктів* спеціалізується мале підприємство ТОВ «Шанс», розміщене в Ситківцях.

Текстильне виробництво: виробництво одягу, хутра та виробів з хутра, зокрема, на пошитті робочого одягу спеціалізується середнє підприємство ЗАТ «Веселка» та ТОВ «Трикотажник», розміщені в Немирові.

Виробництво машин та устаткування для сільського господарства є сферою діяльності *виробництва обладнання для тваринництва*, яке представлено ВАТ з виробництва доїльного обладнання «Брацлав». Це підприємство досягає 23,4% обсягу реалізованої продукції як діяльність з виробництва та ремонту сільськогосподарських машин. У своєму розташуванні воно орієнтоване на попит великих тваринницьких комплексів не лише Вінницької, але й сусідніх областей. ВАТ «Брацлав» єдине на сьогоднішній день підприємство в Україні, яке займається науковими розробками і конструюванням, випуском та монтажем і сервісним обслуговуванням обладнання для виробництва молока. Технічні розробки підприємства широко використовуються не тільки на території України, але й далеко за її межами. Також його представляють ВАТ Немирівське району підприємство «Агромаш» та Брацлавське спеціалізоване підприємство «Агромаш»

Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, оброблення деревини, целюлозне та паперове виробництво, виробництво та електроенергії, газу та води презентують лише малі підприємства.

Сільське господарство

У районі знаходиться в користуванні 95526 га сільськогосподарських угідь, серед яких: рілля – 81505 га, пасовища – 11483 га, багаторічні насадження – 2859 га.

Відповідно до організаційно-правових форм господарювання, на 2012 рік у районі функціонувало 170 сільськогосподарських підприємств. З часу реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств у Немирівському районі створено 155 фермерських господарств. Згідно даних обліку земель, що веде Відділ Держземагентства у Немирівському районі, фермерські господарства використовують 13121,7 га земель, з яких 12978,4 га — сільськогосподарські угіддя. На сьогоднішні 82 фермерських господарств використовують на умовах оренди 10733,4 га земель, у

постійному користуванні 75 фермерських господарств перебуває 2307,9 га земель. Водночас на Немирівщині активно сприяють створенню сприятливих умов для функціонування фермерських господарств, які є однією з ефективних форм господарювання та вирощування сільськогосподарської продукції.

Показник рентабельності підприємств, що спеціалізувалися на рослинництві в 2011 році складав 38,5%, що на 30 % більше 2009 року, в тваринництві він взагалі був від'ємний і становив – 21,5%, а порівняно з 2009 роком спостерігається негативна тенденція.

У структурі сільського господарства переважає є рослинництво, питома вага якого за обсягами реалізації сільськогосподарської продукції в 2011 році становила 93,21 %, тваринництва -6,79% [20].

Основний напрямок сільськогосподарського виробництва – зерновий, в структурі посівних площ в 2011 році на зернові культури припадало 59,8%, на технічні – 34,8%, решта на картоплю, овочеваштанні та кормові. Вирощуванням зернових та технічних культур в районі займаються такі середні підприємства, як Агрокоопертив «Золота нива» (с. Чуків), ТОВ «Гостинне» (с.Гостинне), ТОВ «Ситковецьке» (с. Ситківці), сільськогосподарське ТОВ «Прогрес» (с. Обідне). На цих підприємствах зайнятість становить від 100 до 250 осіб. Малі підприємства функціонують в селах Вовчок, Бондурівка, Джуринці, Бугаків, Коржівка, Криківці та ін.

Упродовж 2000-2010 років через закриття та ліквідацію цукрових заводів Вінниччини спричинило скорочення виробництва цукрових буряків в 23,4 рази, також скоротилилося виробництво картоплі та овочів, натомість зросло виробництво соняшнику в 4,3 рази та зернових в 2,2 рази порівняно з 2000 роком (табл.3) [20].

Таблиця 43

Виробництво сільськогосподарських культур

(сільськогосподарські підприємства; тис.ц)

Роки	зерно	цукрові буряки	соняшник	картопля	овочі
1995	990,5	1835,6	23,2	3,3	13,5
2000	840,4	808,7	25,2	2,6	4,5
2005	609,4	225,9	17,6	0,3	1,6
2006	688,7	614,2	32,4	0,6	4,9
2007	576,8	300,6	29,3	0,6	0,7
2008	1309,5	79,3	76,2	0,4	4,6

2009	1322,1	-	114,9	2,3	3,3
2010	1493,9	-	125,3	4,8	6,3
2011	1782,4	1409,6	109,6	3,6	3,2

Урожайність зернових в районі складала 50,5 ц/га, цукрових буряків – 427,6 ц/га, соняшника – 16,8, картоплі – 145,5, овочів – 114ц/га, що є нижчою від середньообласного показника.

Тваринництво в структурі за обсягами реалізації продукції сільського господарства станом на 2011рік становило 6,79%. Упродовж 2000-2011 років спостерегалася стійка тенденція до зменшення питомої ваги тваринництва, зокрема, ще в 2007році його частка становила 29,9%. Значно зменшилося поголів'я худоби за 2006-2011роки та показники реалізації окремих видів продукції сільськогосподарськими підприємствами (табл.44,45)[16,17,18,19,20,21].

Таблиця 44

Поголів'я худоби в Немирівському районі

(господарства всіх категорій; голів)

	Велика рогата худоба	у тому числі корови	Свині	Вівці та кози
2006	15704	8316	19545	2955
2008	16163	7179	16508	2416
2011	12552	6211	15451	2307

У господарствах району серед усіх форм власності в 2011році утримувалося 12552 голів великої рогатої худоби, із них - 6211 корів, 15451 свиней, овець і кіз - 2307 голів.

Таблиця 45

Виробництво основних видів продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами

	М'ясо (в живій вазі)	Молоко	Яйця, тис. шт.
--	-------------------------	--------	----------------

2006	938	4826	28433
2008	1053,0	3805,2	71
2009	734	4707	17456
2010	878	4731	28384
2011	775	3656	16605

Інвестиції та будівельна діяльність

У районі 5 організацій здійснюють як будівельні, так і ремонтно-будівельні роботи, роботи з реконструкції і капітальному ремонту виробничих приміщень і об'єктів соціально-культурної сфери, прокладання водо-, газопроводів, газифікації квартир, будівництво шляхів.

Обсяг підрядних робіт, виконаних будівельно-монтажними організаціями району, за січень-грудень 2010 року становить у 8045,0 тис. грн., що складає 79,5 % відповідного періоду минулого року в порівняльних цінах. Упродовж 2010 року введено в експлуатацію 34 індивідуальних житлових будинків загальною площею 5762,0 кв. м., (в попередньому році - 592,6 кв. м.) і порівняно з попереднім роком відбулося зростання у 9,7 разів.

У 2011 році забудовники району всіх форм власності ввели в експлуатацію 5,3 тис. м². житла, з них 2,1 тис. м² у сільській місцевості, індивідуальних житлових будинків – 6,9 тис. м² загальної житлової площі, з них у сільській місцевості 3,2 м² та прокладено 17,7 км підвідних газопроводів. За період 1995-2011 років найбільше житла було побудовано в 2006 році – 9150 тис.м² (табл.46) [20].

Таблиця 46

Введення в експлуатацію житлових будівель

(м² загальної площі)

роки	Введено в експлуатацію житла	Введено в експлуатацію індивідуального житла	Введено в експлуатацію житла в сільській місцевості
1995	8139	5731	5919
2000	6664	6664	1625
2005	6281	6281	2050
2006	9150	9150	5765

2007	6649	4291	1130
2008	8497	6947	3233
2009	593	-	363
2010	5690	-	1485
2011	5379	-	2159

Транспорт і зв'язок. Вантажні пасажирські перевезення здійснюють ВАТ АТП 10547, ВАТ АТП 10510 та приватні перевізники. Усі населені пункти району мають під'їзні дороги з твердим покриттям та забезпечені автобусним сполученням. Загальна протяжність доріг територією району складає 1700 км. Немирівський район має 100% покриття державних, обласних телеканалів та мобільний зв'язок.

Торгівля та ресторанне господарство. Торгівельна мережа району нараховує 292 підприємства торгівлі, з них – 270 магазинів, 22 заклади ресторанного господарства та 2 зареєстровані ринки торгівлі промисловими та продовольчими товарами.

За січень – вересень 2012 року роздрібний товарооборот становив 68455,6 тис. грн., що складає 92,1 % до аналогічного періоду 2011 року. Обсяг роздрібного товарообороту на 1 особу складає 1337 грн.[20].

Послуги. Побутові послуги населенню надають 2 товариства з обмеженою відповідальністю щодо побутового обслуговування населення, 4 підприємства житлово- комунального господарства та значна кількість суб'єктів підприємницької діяльності - фізичних осіб.

Обсяг реалізованих послуг за 2012 рік фактично становить 90,5 млн. грн., що складає 191,7 % до відповідного періоду 2011 року.

Обсяг реалізованих послуг населенню за 2012 рік становить 16,7 млн. грн., що становить 126,6 % до аналогічного періоду минулого року.

Обсяг послуг, наданих населенню (у розрахунку на одну особу), у містах та районах становив 308 грн [19].

Розвиток малого підприємництва. На території району зареєстровано і діють 623 юридичних особи та 2062 фізичні особи-підприємці. Державними реєстраторами проведено 1177 реєстраційних дій та зареєстровано у 2012 році 14 юридичних осіб (100,0% до попереднього року) та 232 фізичних осіб – підприємців (114,6 % до попереднього року). Припинили свою діяльність

відповідно 11 та 106 суб'єктів господарської діяльності. Державний адміністратор прийняв матеріали для підготовки документів дозвільного характеру від 374 суб'єктів господарської діяльності, видав 368 дозвільних документів та провів 38 відмов, всього проведено 1239 реєстраційних дій. Усі дії проведені у встановлені чинним законодавством терміни. На сьогодні на території району діють 2 регуляторні акти: „Про єдиний дозвільно-реєстраційний офіс”, „Про утворення районної комісії по вибору земельних ділянок для розміщення об'єктів”[19,20].

Соціальна інфраструктура

Освіта. У систему освіти району входять 46 загальноосвітніх шкіл, у яких навчається 4929 учнів, з них 3 школи –інтернати, у яких навчається 526 дітей. В сільській місцевості 40 ЗНЗ, в них - 2612 учнів. ЗОШ І – ІІІ ст. – 21, 1918 учнів; ЗОШ І – ІІ ст. – 16, 675 учнів; ЗОШ І ст. – 3, 19учнів. У всіх трьох ЗОШ І ст. менше 10 учнів, навчання організовано за індивідуальною формою.

У двох вищих навчальних закладах І рівня акредитації, - Брацлавському агроекономічному коледжі та Немирівському будівельному технікумах, навчається 874 студенти. При Брацлавському агроекономічному коледжі відкрито навчально-консультативний центр Одеського державного аграрного університету, при Немирівському будівельному технікумі – Київського національного університету будівництва та архітектури. У Немирівському професійному ліцеї навчається 148 учнів.

Функціонує дві дитячих позашкільних установи, які відвідують 570 дітей. На сьогодні в районі функціонує 6 міських та 20 сільських дошкільних навчальних закладів.

Охорона здоров'я. Система охорони здоров'я базується на двох рівнях. До першого рівня відносяться 68 ФАПів, одна дільнична лікарня та 7 сільських амбулаторій.

Вторинний рівень – центральна районна лікарня, у складі якої функціонує поліклініка, Брацлавська НРЛ, Ситковецька МП, Ковалівська ДЛ. Всього функціонує 79 лікувально-профілактичних установ, у яких працює 146 лікарів та 360 осіб середнього медичного персоналу. У смт. Брацлав функціонує психо-неврологічний інтернат. На базі маєтку колишньої княгині Щербатової у 1921 році було відкрито будинок відпочинку “Авангард”, який у 1989 році став санаторієм “Авангард”, який на сьогодні є багатопрофільним оздоровчим закладом з низкою реабілітаційних відділень: післяопіковим,

патології вагітних, пульмонологічним та для потерпілих від аварії на Чорнобильській АЕС. Санаторій має власні рекреаційні ресурси (радонову воду, кліматичні фактори), численні комп'ютерні діагностичні системи, найсучасніше фізіотерапевтичне устаткування та медичні технології. Ряд із них є унікальними, а саме плазморефракція, синглетно-киснева терапія, акустичний вібромасаж легень, біоергодіагностику, гірудотерапію тощо. Також у районі функціонує санаторій-профілакторій "Сокілець" та оздоровчий табір "Дружба".

Культура та мистецтво. Мережа закладів культури району нараховує 56 клубних установ, зокрема, районний будинок культури, міський будинок культури, міський клуб, 30 сільських будинків культури та 25 сільських клубів, 55 бібліотечних установ, державний музей "Літературна Немирівщина" та 5 громадських музеїв, дитяча музична школа з двома філіалами.

У клубних установах району працює 195 працівників. Книжковий фонд бібліотек району складає понад 900 тисяч екземплярів літератури. Бібліотеки обслуговують 35 тисяч читачів, з них – 15 тисяч дітей та молоді.

У районі на облік взято 325 пам'яток історії, археології та мистецтва. Досить великим є творчий потенціал для розвитку художньої самодіяльності. У закладах культури працює 12 „народних” аматорських та „зразкових” дитячих колективи.

У районному будинку культури діє 20 клубних формувань, з них 5 колективів працюють з дітьми та підлітками, три з них мають звання „зразкові”. У будинках культури та клубах району діє понад 140 гуртків, в яких приймає участь понад 1500 дітей та підлітків. Кращі серед них - це дитячі фольклорні колективи сіл Ковалівка, Мухівці, Вишківці, Сподахи, „зразкові” с. Чуків, хорові колективи, вокальні ансамблі сіл Червоне, Чуків, Никифорівці, Кірово, Рубань, м. Немирів, смт Брацлав, хореографічні сіл Кірово, Ковалівка, смт Брацлава, м. Немирів. Також на базі клубних установ району працюють різноманітні клуби за інтересами та любительські об'єднання. У музеї „Літературна Немирівщина” працює клуб „Сузір'я”, який організовує засідання юних поетів. Для молоді та дітей міста створено громадську молодіжну організацію „Ритми життя”, яка опікується проблемами дітей та юнацтва, працює у напрямку залучення дітей та молоді до участі у різноманітних масових заходах, організовує та проводить заходи патріотичного, розважального та пізнавального спрямування.

Проблеми та перспективи розвитку Немирівського району

Проблеми району

1.Збалансування доходів та видатків бюджету:

- збереження обсягів надходження коштів до місцевих бюджетів на рівні, не меншому, ніж у 2011 році та пошук додаткових джерел надходжень;
- забезпечення збалансованого формування місцевих бюджетів;
- забезпечення безперебійного функціонування бюджетних установ та фінансування їх відповідно до затверджених кошторисів і помісячного розпису.

2.Оптимізація бюджетних витрат на житлово-комунальні послуги.

3.Несприятливі умови для залучення інвестицій.

Перспективи району:

1. Підвищення якості надання медичних та освітянських послуг шляхом продовження роботи з оптимізації територіальної мережі навчальних та медичних закладів з урахуванням демографічної та економічної ситуації.
2. Впровадження енергозберігаючих заходів у закладах бюджетної сфери та стимулювання раціонального використання енергоресурсів.
3. Зростання добробуту та підвищення життєвого рівня населення, створення умов для зростання заробітної плати, недопущення заборгованості з виплати заробітної плати, охоплення соціальною підтримкою незаможних верств населення.
4. Реформування агропромислового комплексу та створення умов для розширення надходжень інвестиційз метою перетворення його на ефективний, конкурентоспроможний сектор економіки.
5. Створення сприятливих умов для надходження вітчизняних та іноземних інвестицій, підвищення інвестиційного іміджу.
6. Раціональневикористання бюджетних коштів,зміцнення бюджетної та фінансової дисципліни, підвищення якості послуг, що надаються за рахунок місцевих бюджетів, покращення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання.
7. Створення умов для розвитку громадянського суспільства шляхом забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, залучення територіальних громад до розробки програм розвитку.
8. Поліпшення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я та забезпечення виконання заходів, відповідно до прийнятих програм щодо покращення стану здоров'я нації:

- 9.Забезпечення медичним обладнанням та апаратурою згідно з табелем оснащення ЛА ЗПСМ с. Гостинне, с. Ковалівка, с. Н. Обіходи, с.Райгород, с.Рубань, с.Чуків;
- 10.Забезпечення санітарним автотранспортом лікарських амбулаторій ЗПСМ с.Гостинне, с.Н.Обіходи, с.Рубань, с.Сокілець;
- 11.Переведення ФАП у інші приміщення с.Гунька, Сорокодуби, Забужжя, М.Бушинка, Гвоздів, Вовчок Бр., Семенки.
- 12.Проведення капітальних ремонтів ФАП с.Вовчок Нем., Юрківці, Дуб Маслівка, Дубовець, Супрунівка, Язвенки.
Проведення поточних ремонтів Сорокотяженці, Заруденці, Кароліна, 13.Глинянець, Лука.
- 14.Вирішення питання опалення приміщень ФП сіл Зяньківці, Стрільченці, Боблів, ЛА с.Обідне, с.Ковалівка, с.Сокілець.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. На контурну карту Вінницької області нанесіть Немирівський район, зазначте сусідів першого та другого порядку району. Позначте залізничні станції району.
2. Історія походження та розвитку м. Немирів та Немирівського району.
3. Схарактеризуйте географічне положення та природно-ресурсний потенціал району.
4. Яка демографічна ситуація в районі? Які тенденції характерні для демографічної ситуації району?
5. Охарактеризуйте територіально-галузеву структуру Немирівського району.
6. Яка організаційно-правова форма господарювання переживає серед сільськогосподарських підприємств?
7. Оцініть розвиток соціальної інфраструктури району
8. Які проблеми та перспективи розвитку Немирівського району?

Творчі завдання

1. За даними статистичних щорічників Вінницької області та періодичної преси схарактеризуйте інфраструктурні об'єкти свого населеного пункту.
2. Відвідайте службу зайнятості Немирівського району та з'ясуйте які професії на ринку праці є найбільш дефіційними?
3. Побудуйте гістограму «Виробництво сільськогосподарських культур» за допомогою програми MicrosoftExcel та використовуючи таблицю 43.

4. Порівняйте поголів'я худоби в Немирівському районі за 2006-2011 роки, поясніть причини його зменшення.
5. Поміркуйте, як вивести із стагнації промислові підприємства Немирівського району.
6. Які галузі туристсько-рекреаційного комплексу розвиваються у Немирівському районі? Підготуйте матеріал про туристичний маршрут, курортний центр, базу відпочинку району.

Теми рефератів

1. Немирівщина: історія розвитку.
2. Сокілецький парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва.
3. «Українська горільчана компанія Nemiroff» - історія становлення та проблеми сьогодення.
4. Пам'ятки Немирівськог району.
5. Історична спадщина Немирівщини.
6. Сільський зелений туризм Немирівського району.
7. Літературна Немирівщина.

Тиврівський район

Історико-географічна довідка

Територія району освоєна людьми між VI і IV тисячоліттями до нашої ери. Відомо, що на теренах Тиврівщини знаходились неолітичні стоянки, а саме: у Тиврові, Кліщеві, Рахнах-Польових, Селищі, Маянові, Шендерові (доба так званого Буго-дністровської культури – 6-3 тис. до н.е.). Доба міді і бронзи (3-2 тис. до н.е.) – розквіт трипільської культури – простежується на Тиврівщині в селах Кліщеві, Ворошилівці, Рогізні, Василівці. У ході археологічних розкопок на території району знайдено бронзову сокиру витонченої роботи цієї доби. Стоянку залізного віку виявлено в с. Маянів.

Кургани скіфської доби, які ще у 20-х роках минулого століття досліджував Є. Сеніцький, виявлено біля сіл Селище, Борсків, великий курган між Сутискама і Ворошилівкою, три кургани біля Ворошилівки (ліворуч р. Південний Буг) та інші.

Про життя давньослов'янських племен, які проживали між Бугом і Дністром, подають численні писемні відомості візантійські автори VI-VII ст., вони згадують східних слов'янітів – безпосередніх предків тиверців.

Вважається, що крайньою зі сходу межею розселення тиверців у VIII-IX століттях був Тиврів. «Містечко Тиврів на Богу (Вінницький повіт) – стверджує Михайло Грушевський, – одинока осада, що своїм іменем може вказувати на тиверців». Подібні думки про тиверців, як форпост на високому правому березі Південного Бугу, висловлювали і інші дослідники, зокрема М. Карамзін, Б. Рибаків, Н. Молчановський.

На третьому (Київському) археологічному з'їзді, що проходив у 1874 році, домінувала думка, що Тиврів стоїть на місці старовинного поселення «Тивер».

Згодом тиверці увійшли до складу Київської Русі. З розпадом Київської держави земля тиверців у кінці XIII ст. увійшла до Галицько-Волинського князівства. З початком монголо-татарського нашествия на Русь і падінням у 1240 р. Києва південно-західні землі потрапляють під владу ординців.

Землю між Богом (Південним Бугом) і Дністром, а також сусідні райони, що лежали на схід і захід від неї, татари почали називали «Подолією» – Поділлям.

З послабленням і розпадом Галицько-Волинської держави значна частина правобережних земель підпадає під владу Литви. У 1363 році литовський князь Ольгерд розбив війська монголо-татар на р. Сині Води – притоці Південного Бугу. Саме з цього часу і до 1672 року територія району знаходилася у складі Литовської держави, а згодом у складі Речі Посполитої (після Кревської унії, яка у 1385 році об'єднала Литву з католицькою Польщею в єдину державу).

У історичних актах того часу знаходимо письмову згадку і про Тиврів, коли великий князь литовський Вітовт у 1393 році дарував це містечко з

володіннями «землянину» Герману Дашкевичу «за вислугу». Крім Тиврова, Дашкевич отримав села Дзвониha, Кліщів, Соколинці, Шендерів, Тростянець.

З часом роздані землі переходили у володіння дітей землян: так, у 1505 році онук Г. Дашкевича Федір отримав від литовського князя Олександра підтвердження на право володіння Тивровом на умовах «отчини». Даний історичний період характеризується постійною небезпекою татарських та турецьких нападів і поступовим зародженням нового общинного елементу – вільних людей-козаків.

У 1569 році після Люблінської унії, Тиврів отримав статус прикордонного оборонного пункту. Значне місце в економічному і торговому житті Тиврівщини в ту пору займало і старовинне поселення Красне.

У 1629 році Тиврів згадується в списках подимного податку Брацлавського воєводства.

На території району відбулися події національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, біля с. Черемошне поховано героя цієї війни, брацлавського полковника Д. Нечая.

З 1672 року по 1699 рік в період так званої «Руїни» Тиврівщина знаходилась у володінні Османської імперії, а з 1699 по 1793 рр. знову у складі Речі Посполитої.

Після другого поділу Польщі у 1793 р. російські війська захоплюють Брацлавщину і Поділля, а відтак Тиврівщина підпадає під владу кріпосницької Росії. З 30-х років XIX ст. на Тиврівщині розвиваються цукрова промисловість та різні ремесла.

У другій половині XIX ст. у Тиврові введено в експлуатацію першу в Україні гідроелектростанцію (потужністю 50 кВт.). У 1898 році, вперше на Поділлі, графом Гейдином телефонізовано Тиврів, Сутиски та Шершні.

На зламі XIX та XX століть значну культурну та духовну діяльність на Тиврівщині проводили видатні діячі української культури, зокрема Петро Ніщинський, Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Володимир Свідзинський та інші.

Як і всій Україні, Тиврівщині довелося зазнати жахів більшовицького режиму, які вилилися у страшні процеси штучних голодоморів, колективізацію, розкуркулювання, масові репресії.

У липні 1941 р. відбулися запеклі бої з фашистськими загарбниками, територія району була окупована ними з липня 1941 р. по березень 1944 р. У січні 1944 року відбувся героїчний рейд танкістів 40-ї гвардійської танкової бригади, який став провісником звільнення району.

У сучасних умовах площа району складає 88,2 тис. га., він розташований в центральній частині Вінницької області. Територією району протікають 22 річки, найбільшою з яких є р. Південний Буг. Район межує з 5 районами Вінницької області (Немирівським, Вінницьким, Жмеринським, Шаргородським, Тульчинським[4].

Географічне положення району

У сучасних межах Тиврівський район був утворений в 1923 році. Площа району складає 88,2 тис. кв. км., або 3,4% від території області. У районі налічується 53 сільських населених пункти та одне місто районного значення – Гнівань, яке нараховує 15,2 тис. жителів. На території району діють 1 міська, 2 селищні та 25 сільських рад.

У фізико-географічному відношенні район відноситься до центрального Лісостепу, на півночі він межує з Вінницьким районом, на Сході – з Немирівським, на південному сході – з Тульчинським, на південному заході – з Шаргородським, на заході – з Жмеринським.

Адміністративний центр району – селище міського типу Тиврів, знаходиться майже в центрі району і розташоване на мальовничому узгір'ї правого берега річки Південний Буг, за 25 км. від обласного центру міста Вінниці, за 18 км. від залізничного вузла району – станції Гнівань.

Вигідним для розвитку господарства району є транспортне положення. Територією району проходить залізниця Москва-Київ-Чернівці, важливе значення мають автомобільні шляхи, зокрема: Київ-Одеса-Жмеринка, Вінниця-Літин-Хмельницький, Вінниця-Могилів-Подільський тощо. Отже, розміщення району у центральній частині лісостепу, сприятливе транспортне та сусідське положення позитивно впливає на життя людей та його економіку.

Природно-ресурсний потенціал

Рельєф. Тиврівський район розміщується на Подільській височині. Окремі ділянки височини мають висоту 300 м, хоча загалом на території району висоти дещо нижчі – 250 м. Русла річок, яри, балки розчленували поверхню на численні пасма, тому сучасна поверхня району являє собою хвилясту, подекуди горбисту рівнину. Рівнинність поверхні району – важлива умова для ведення сільського господарства, будівництва, шляхів сполучення.

Територія району в геоморфологічному відношенні відноситься до Жмеринської (правобережна частина) та Козятинської (лівобережна частина) вододільної височини.

Тиврівський район розташований в межах південно-західної частини основного геоструктурного елементу – Українського кристалічного щита, складеного магматичними і метаморфічними породами докембрію, які перекриті малопотужним чохлом неоген-четвертинних відкладів.

Клімат. Клімат Тиврівського району помірно-континентальний з тривалим, достатньо вологим літом, порівняно короткою і не суворою зимою. Континентальність клімату району посилюється з північного заходу на південний схід. Середньомісячна температура повітря коливається від -4°C – -5°C у січні, до +19°C у липні. Кількість атмосферних опадів у середньому становить 500 – 522 мм. Найбільше опадів припадає на травень, червень і

липень, коли йде інтенсивна вегетація рослин, значно менше опадів в серпні, вересні, що сприяє збору урожаю. Територія району відноситься до першого помірно-теплого вологого агрокліматичного району.

Агрокліматичні умови території вплинули на профіль господарської спеціалізації району, формування багатогалузевого АПК [6].

Мінеральні ресурси. На території району сформувалася потужна мінерально-сировинна база для розвитку будівельної галузі, зокрема, для виробництва вапна, керамзиту, цегли (звичайної і силікатної), кераміки, фарфоро-фаянсових виробів, будівельного декоративного каменю. Найбільші родовища гранітів – Тиврівське, Гнівансько-Витавське, Івановецьке, Шендерівське. Перспективними напрямками використання є переробка гранітів на євроблоки, будівельні блоки, будівельний камінь, облицювальну плитку, бруківку, тротуарну плитку, архітектурно-оздоблювальні вироби, переробка відходів граніту на щебенеу продукцію різних фракцій та інші напрямки. У районі зосереджені значні поклади піску (Рахни-Польовецьке, Василівське, Онитковецьке, Новоміське, Черемушненське, Гриженецьке родовища), який може використовуватись як для виробництва силікатної цегли, так і як наповнювач для бетонів. Сировина для виробництва цегли зосереджена у Великовулизькому, Ворошилівському, Жахнівському, Лісовому, Селищанському, Тиврівському родовищах. Серед родовищ каоліну найзначнішим є Рогізнянське. У Пиляві і Строїнцях виявлені родовища бентоніту. Мінеральні столові води представлені водами з назвою «Тиврівська» і «Гейденська»[1, 13].

Водні ресурси. Досить значне народногосподарське значення річок району, їх використовують як джерела гідроенергії, дешеві водні шляхи, для ведення рибного господарства, водопостачання, зрошення. Води річок багаті на цінні породи риб. Найбільшою річкою району є Південний Буг з притоками: річками Каташівка, Краснянка, Руда. Довжина річки Південний Буг у межах району понад 80 км. Русло річки спокійне, його ширина в середньому 60-100 м, середня глибина 3-4 м. Від села Лани вона протікає через населені пункти Урожайне, Селище, Гнівань, Ворошилівка, Борських, Сутиски, Тиврів, Довгополівка, Кліщів, Соколинці, Канава до села Рогізна. На території району є кілька ставків, це сприяє регулюванню стоку води, позитивно впливає на рівень підземних вод, дає можливість раціонально їх використовувати для господарських потреб. Район має значні запаси підземних вод. Ґрунтові води залягають на глибині від 4-х до 7-и метрів і відносяться до докембрійського водоносного горизонту. Вода знаходиться в тріщинах кристалічних порід та продуктів їх руйнування, а також приурочена до осадових порід кайнозойської ери. Тріщинні води в основному безнапірні, з низькою продуктивністю використання[1].

Земельні ресурси. Ґрунтовий покрив Тиврівщини відрізняється великою строкатістю. Найбільшу площу займають сірі лісові ґрунти. Вони

сформувалися на лесових породах під широколистими лісами і мають добре помітний поділ профілю на горизонти. Гумусовий горизонт сірого кольору, в ньому міститься 2,5-3 відсотка гумусу. Сірі лісові опідзолені ґрунти змінюються темно-сірими, які, на відміну від них, мають потужніший гумусовий горизонт під яким простежується білуватий прошарок. Вміст гумусу в них становить 3,5 відсотка. На півдні Тиврівського району поширені ясно-сірі лісові ґрунти, які характеризуються пилуватою структурою, малим вмістом гумусу і підвищеною кислотністю.

Для північного заходу характерне невелике пасмо дерновопідзолистих ґрунтів, їх профіль поділяється на добре виражені горизонти, верхній гумусовий шар незначний – 18 см. Загалом, ґрунти району бідні на гумус, який складає 0,7–2 відсотка. Завдяки вмісту сполук заліза та алюмінію вони мають кислу реакцію ґрунтового розчину. З метою підвищення родючості ґрунтів вносять мінеральні та органічні речовини[1].

Лісові ресурси. Лісові масиви Тиврівського району відносяться до типу чорних. Особливо широко розповсюджені дуб, граб, зустрічаються широколисті породи: в'яз, липа, клен, береза, тополя, ясень. Для чорних лісів характерні диковітетуєчі породи – груша, яблуня, черешня. Підлісок складається з таких поширених порід як ліщина, шипшина, глід, бузина, горобина, тощо. Зустрічаються у лісах хвойні породи дерев: сосна і ялина. Крім деревних порід на території району налічується чимало диковітетуєчих трав.

На території Тиврівського району є природні заповідники, ландшафтні парки, площа їх в Тиврові складає 8 га., у смт. Сутиски – 30 га. У селі Мала Вулига знаходиться ботанічний заказник місцевого значення «Закрута», площею 44 га., також виділяється заповідна зона „Можайщина“ біля села Потуш[1, 2].

Населення і трудові ресурси

Чисельність населення Тиврівського району станом на 1.01.2012 р. складає 43,7 тис. осіб, 7% від населення Вінницької області, Із них 22,1 тис. осіб становить міське населення і 20,7 тис. осіб – сільське. Основна частина населення району проживає в сільській місцевості.

Кількість населення, що проживає на території району, за останні десять років характеризується значним природним скороченням, що є наслідком стрімкого падіння народжуваності і зростання смертності (табл. 45)[17, 18, 19, 20, 21].

Демографічна ситуація Тиврівського району (2000-2012 рр.)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2012
Населення (тис.осіб.)	49,3	47,1	46,2	45,1	44,6	44,4	43,7
Сільського, осіб. у %	23,9 49,6	22,6 47,1	21,1 46,6	21,6 46,2	21,1 45,9	21,3 45,3	20,7
Міського, осіб. у %	23,3 50,4	23,5 52,9	23,5 53,4	23,5 53,8	23,1 54,1	23,1 54,7	22,1
Густота населення зокремаі	53,2	52,6	51,4	50,4	50,6	50,1	
Народилось, осіб.	635	494	529	473	426	497	
Померло, осіб.	915	1011	984	998	1031	950	
Природне зменшення на 1000 осіб. населення, .	-280	-518	-455	-525	-605	-534	
Народжених на 1000 осіб.	12,2	9,9	10,7	10,1	9,8	9,5	11,0
Померлих на 1000 осіб.	17,5	20,2	19,8	21,1	21,4	21,3	18,4
Природне зменшення	-5,3	-10,3	-9,1	-10,7	-12,6	-11,2	-7,4

Рівень народжуваності та смертності залежить від багатьох чинників: вікової структури населення, матеріальних умов життя людей, їх харчування, санітарно-гігієнічних умов праці і побуту, розвитку медицини, економічного становища держави. Зазначені чинники за минулі роки не сприяють покращенню показників природного приросту населення.

Розподіл населення за основними віковими групами відображено у таблиці 46.

Основні вікові групи населення

Кількість населення, осіб	У тому числі, років			Відсотків до всього населення у віці		
	0 - 14	15 - 64	65 - старше	0 - 14	15 - 64	65 - старші
43786	6751	29238	7797	15,4	66,8	17,8

За даними таблиці, найбільшу вікову групу складає населення віком від 15 до 64 років, значна частка припадає на людей пенсійного віку, що є свідченням процесу депопуляції населення району.

Кількість населення працездатного віку становить 25 тис. осіб, або 48% від усього населення району, з них зайнятих у всіх сферах економічної діяльності 7,4 тис. осіб, зокрема у промисловості – 3,4 тис. осіб, у сільському господарстві – 1,1 тис. осіб, у інших сферах 2,9 тис. осіб (табл. 46)[20].

Трудові ресурси

Всього	44,4	тис. осіб,
у тому числі:		
працездатне населення у працездатному віці,	25	тис. осіб.
особи старшого віку, зайняті в економіці	12,7	тис. осіб.
Зайнято в усіх сферах економічної діяльності, усього	7,4	тис. осіб.
у тому числі:		
у промисловості	3,4	тис. осіб.
у сільському господарстві	1,1	тис. осіб.
в інших галузях	2,9	тис. осіб.

Ринок праці у Тиврівському районі починаючи з 1991 року характеризувався зростанням кількості незайнятих громадян на фіксованому ринку праці, зростанням безробіття. На початку 2001 року спостерігалась певна стабілізація ринку праці. У наступні роки у районі тривало зниження кількості зайнятого населення у галузях економіки. У 2011 році рівень зайнятості населення склав 50 відсотків від загальної кількості. Навантаження на одне робоче місце в 2010 р. складало 32 особи, у 2011 р. – 50 осіб, що є свідченням негативної тенденції. У значних обсягах було звільнено працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва та скороченням його чисельності, зокрема, наймасовіше це відбулося на ВАТ “Гніванський цукровий завод”, ВАТ “Завод автоелектроапаратура”, Гніванському молокозаводі, ВАТ “Гніванський завод спеціалізований бетон”, продовжується процес звільнення і у сільськогосподарському виробництві.

Збільшення чисельності незайнятого населення на фіксованому ринку праці та низький рівень забезпечення робочими місцями, обумовлене зростанням кількості безробітних в 1,2 рази. Рівень зареєстрованого безробіття у 2010 році становив 2,4%, 2011 р. – 2,5%. Значними залишаються розміри сімейного безробіття, на обліку в центрах зайнятості перебуває більше 105 сімей[19, 20].

Разом з тим при спільній взаємодії керівників промислових підприємств та служби зайнятості, роботодавцям вдалося добитися і позитивних зрушень на ринку праці, зокрема створюються додаткові робочі місця, найбільше їх створено на “Гніванський шиноремонтний завод”, ВАТ “Гніванський кар'єр”, ВАТ “Завод автоелектроапаратура”.

Для вирішення проблеми зайнятості потрібно забезпечити на території району ефективну економічну політику, яка сприяла б підвищенню рівня зайнятості населення, оплати його праці.

Характеристика господарства

Типізація адміністративних районів за рівнем промислового розвитку базується на дослідженні рівня розвитку промисловості, включаючи ефективність її функціонування в кожному з них. Однак, це дослідження було б неповним без врахування ступеня диверсифікації галузевої структури, особливостей спеціалізації промисловості адміністративних районів.

Тиврівський район за характером виробництва належить до індустріально-аграрних. Це один з розвинутих у промисловому відношенні районів області, який посідає 4-е місце за показниками економічного розвитку (табл. 47),[20].

Таблиця 47

Показники економічного розвитку

Питома вага району в економіці Вінницької області:	
Продукція промисловості	3,8 %
Валова продукція сільського господарства 2011р.	2,3%
у тому числі: рослинництво	2,9%
тваринництво	0,8%
Товарооборот (2011 р.)	1,0 %

Розглянемо галузеву структуру промисловості Тиврівського району(табл. 48)[20].

Таблиця 48

Галузева структура промисловості за видами економічної діяльності

Галузева структура промисловості за видами економічної діяльності	Питома вага %
Промисловість	100,0
Добувна промисловість	18,0
у тому числі	
видобування енергетичних матеріалів	18,0
видобування неенергетичних матеріалів	
Обробна промисловість	51
Легка промисловість	
текстильна промисловість та пошиття одягу	
виробництво шкіри та шкіряного взуття	
Виробництво деревини та виготовлення виробів з неї	
Целюлозно-паперова, поліграфічна промисловість та видавнича справа	
Хімічна і нафтохімічна промисловість	16
хімічне виробництво	16

виробництво гумових та пластмасових виробів	
Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів будматеріалів та скловиробів)	49
Металургія та оброблення металу	
Машинобудування, ремонт та монтаж машин і устаткування	17
у тому числі	
виробництво машин і устаткування	7
виробництво електричного та електронного устаткування	2
виробництво транспортного устаткування	
Виробництво та розподілення електроенергії газу	
Інші галузі	

Як свідчать дані таблиці, у структурі промисловості району за видами економічної діяльності провідне місце займає обробна промисловість – 51%, друга позиція належить виробництву інших неметалевих мінеральних виробів будматеріалів та скловиробів, що складає 49%, питома вага добувної галузі – 18%, на хімічну і нафтохімічну промисловість припадає 16%, на галузь машинобудування, ремонт та монтаж машин та устаткування – 17%.

У районі функціонує сім великих підприємств, які відносяться до таких галузей промисловості, як машинобудування, хімічна, харчова, будівельних матеріалів, а також 120 малих підприємств. Частка збиткових підприємств району досить значна і складає 70 відсотків.

Промисловість

Промисловість будівельних матеріалів. Промисловість будівельних матеріалів зараз є найпотужніша в районі. Вона представлена такими підприємствами: ТОВ „Гніванський кар’єр“ і ПрАТ „Гніванський завод спеціалізований бетон“, їх частка у загальному обсязі виробництва складає 69,1 відсотка.

На ПрАТ «Гніванський завод спеціалізований бетон» основний профіль діяльності – виробництво збірних бетонних та залізобетонних виробів, оптова торгівля будівельними матеріалами, загальне будівництво, діяльність автомобільного вантажного транспорту. Встановлена потужність 223,5 тис. м. куб. залізобетонних виробів на рік. Фактичний випуск продукції за 2011 рік – 75,06 тис. м. куб. збірного залізобетону, кількість працюючих 913 осіб.

ТОВ „Гніванський кар’єр“ – одне з найбільших підприємств серед нерудних кар’єрів України. Спеціалізація виробництва: щебінь фракції 5х10; 10х20; 20х40, камінь будівельний, піски дроблені (відсів). Потужність з випуску готової продукції складає 80%. Крім того, тут налагоджено виробництво

електрозварювальних електродів, тротуарної плитки. Кількість працюючих на підприємстві складає 869 осіб.

Сировинну базу будівельної галузі формують: граніти, піски, глина. Відомими родовищами гранітів є Тиврівське і Гніванське, розробляється Витавське родовище. Гранітні плити цих розробок широко використовувалися на будівництві Московського, Санкт-Петербурзького та Київського метрополітенів, набережних у Москві та Києві, та багатьох інших об'єктів. На Тиврівщині діють цегельні заводи, налагоджено виробництво черепиці, бетону, шлаковапнякових блоків, асфальту.

Машинобудування і металообробка. Розвиток машинобудування району зумовлюється дією чинників загального і локального порядку. Певну роль у розвитку машинобудівного виробництва району відіграють соціально економічні фактори, зокрема, суспільно-географічне положення і транспортні умови, трудові ресурси і особливості розселення, рівень розвитку виробничої і соціальної інфраструктури тощо. Для району характерна низька концентрація машинобудівного виробництва або повна його відсутність в багатьох населених пунктах. Частка машинобудування в загальному обсязі виробництва складає 17,4 відсотка. Все це в значній мірі визначило низький рівень соціально-економічного розвитку багатьох населених пунктів, відсутність в них необхідної кількості робочих місць і викликаний цим значний відтік трудових ресурсів. Машинобудування району представлено: ПрАТ „Автоелектроапаратура“, ТОВ „Краснянське спеціалізоване підприємство „Агромаш“. Підприємства цієї галузі розпочали випуск нових видів продукції, зокрема ПрАТ „Автоелектроапаратура“ спеціалізується з виробництва автотракторного електрообладнання, основна продукція – світлосигнальні пристрої (ліхтарі, фари) поставляються на АвтоЗАЗ, тракторні, автобусні, мотоциклетні заводи. З 2005 року освоєно новий вид виробів – сидіння для автобусів, у 2006 році введено в дію нову лінію з виробництва блок-фари ЗАЗ 1102, ЗАЗ 1105.

ТОВ „Краснянське спеціалізоване підприємство „Агромаш“ випускає дискові борони, БДВП-6,3; БДВП-4,2; БДВП-7,2; БДВП-3. В цехах підприємства щомісяця виготовляється в середньому 20-22 борони, які користуються значним попитом в сільському господарстві.

Галузь машинобудування доповнює ТОВ «Газприлад» – основний профіль діяльності апарати, опалювальні, газові, конвекторні: АОГК 2.2, АОГК 3, АОГК 5.

Харчова промисловість об'єднує галузі, які виробляють продукти харчування, в основному вони переробляють сільськогосподарську сировину. Основними галузями, що використовують продукцію рослинництва, є цукрова, плодоовочева, борошномельна. Тваринницьку продукцію переробляють м'ясна та молочна галузі промисловості.

Харчова промисловість використовує сільськогосподарську сировину, та комбікорми. Характерною особливістю галузі є збільшення частки сільськогосподарської продукції, що проходить промислову переробку. Підприємства борошномельної промисловості району орієнтуються на споживача і транспортні шляхи, у місті Гнівань функціонує хлібоприймальне підприємство, яке займається зберіганням зерна та його переробкою.

М'ясна промисловість забезпечує населення свіжим та мороженим м'ясом, напівфабрикатами, готовими виробами. За вартістю виробленої продукції галузь посідає перше місце у харчовій промисловості. Молочна промисловість виробляє масло, сир, молочні консерви, жирне і знежирене молоко, у районі ця галузь представлена ВАТ «Гнівань-молокозавод».

Хімічна промисловість. Хімічна промисловість Тиврівського району представлена такими підприємствами: ТОВ „Гніваньський шиноремонтний завод“, якій є провідним у цій галузі; виробляє гумотехнічні вироби, здійснює ремонт шин, виготовляє металоконструкції. Фактичний випуск продукції гумовотехнічних виробів 324 т., кількість працюючих – 64 особи. Другим підприємством цієї галузі є Товариство "ВАЛПРОМ-Україна" – нове унікальне підприємство, основане на залученні іноземних інвестицій, вже натеper щомісяця випускається продукції (пластикові труби і фітінги) на 1 млн. євро, а найближчим часом збільшиться випуск виробів більш ніж у 3 рази. Фактичний випуск продукції 4901 т. поліетиленових труб, кількість працюючих 702 особи. Частка продукції хімічної промисловості в загальному обсязі виробництва підприємств району складає 16 відсотків.

Лісова і деревообробна промисловість. Початковою ланкою у лісовиробничому комплексі є лісове господарство і лісозаготівля. Підприємства галузі зайняті лісонасадженнями і вирубкою лісу, трелюванням його до транспортних шляхів, доставкою до споживача. Для вікової структури лісів характерне переважання молодняків і середньовікових насаджень, що є одним з обмежуючих факторів інтенсифікації лісозаготівки. Площі лісів першої групи, які виконують переважно захисні рекреаційні функції складає біля 35 відсотків від загальної площі лісів і має тенденцію до збільшення. Це пояснюється підвищенням значенням лісів як захисного рекреаційного фактору.

У Тиврівському районі функціонують елементарні лісгосподарські промислові системи, які представлені лісгосзагами. Елементарність таких систем зумовлена наявністю в них лише одного промислового підприємства (лісопильно-деревообробного цеху), яке переробляє сировину даного лісгосзагу.

Ресурсну базу лісопродовольчого комплексу складають лісові харчові ресурси: дикорастучі плоди (калина, горобина, кизил, шипшина), гриби і березовий сік.

Паливна промисловість. Найбільш суттєву роль у забезпеченні населення і господарства газом виконує Київська система, яка транспортує основну частину Українського і Оренбургського природного газу. Район зазнає гострого дефіциту палива.

Сільське господарство

Агропромисловий комплекс (АПК) – це поєднання ланок господарства, діяльність яких пов'язана з виробництвом переробкою та збутом сільськогосподарської продукції.

Першою і основною сферою комплексу, його ядром є багатогалузеве сільське господарство, яке в свою чергу складається з тваринництва, рослинництва і садівництва. Це сировинна сфера АПК.

Виробництво засобів для агропромислового комплексу є другою його сферою, до неї належать: машинобудування, що випускає сільськогосподарську техніку та устаткування для харчової і легкої промисловості, хімічна промисловість, яка виробляє мінеральні добрива, отрутохімікати, засоби захисту рослин. У районі ця сфера АПК представлена: ТОВ «Краснянське спеціалізоване підприємство «Агромаш».

Переробна сфера утворена харчовою і частково легкою промисловістю, яка використовує сільськогосподарську сировину. Вона представлена м'ясопереробним, молокопереробним, хлібопекарським, кондитерським виробництвом.

Виробнича і невиробнича інфраструктура (четверта сфера АПК) здійснює заготівлю, транспортування, зберігання і реалізацію продукції сільського господарства, а також підготовку кадрів і розробку наукових проектів для підвищення ефективності роботи комплексу. Ця сфера представлена спеціалізованими засобами транспорту, базами, складами, елеваторами, торговими, освітніми і науковими закладами, вона є найбільш проблематичною у районі. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання відображено в таблиці 49.[21].

Таблиця 49

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств

загалом	зокрема					
	Госп. тов-ва	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства	Підпр. інші форми
59	15	8	1	32	-	3

Як свідчать дані таблиці, найбільша частка діючих сільськогосподарських підприємств належить до фермерських господарств, найменша до виробничих кооперативів.

Розвитку сільського господарства Тиврівського району сприяють рівнинна територія, тепле і достатньо вологе літо, коротка і не сувора зима, а також родючі ґрунти.

Більшість населення району займається сільськогосподарською діяльністю. У структурі сільськогосподарського виробництва переважає рослинництво на яке припадає 69,5%, натомість на тваринництво лише 30,5%. Сільськогосподарські угіддя складають 69,5 тис. га, з них: рілля – 58,7 тис. га; сіножатті – 1,8 тис. га, пасовища – 6,8 тис. га., сади – 2,6 тис. га, забудовані землі – 3,6 тис. га., землі водного фонду – 1,4 тис. га., інші землі – 2,8 тис. га.

Орні угіддя з родючими ґрунтами є найбільш цінним природним багатством району вони вимагають раціонального використання і бережливого ставлення. У районі майже всі землі розорені, тому подальше збільшення виробництва сільськогосподарської продукції відбуватиметься головним чином за рахунок (інтенсифікації) вдосконалення структури посівних площ та підвищення врожайності зернових і технічних культур, впровадження нових технологій їх вирощування.

Нинішній агропромисловий комплекс краю представляє 59 сільськогосподарських формувань.

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції відображено в таблиці 50[21].

Таблиця 50

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції

Виробництво рослинницької продукції (усі категорії господарств) тис. тонн		Середня урожайність на 1 га, ц
Зерно та зернобобові культури	120,9	51,2
Цукровий буряк	74,3	271,1
Соняшник	146,5	20,5
Картопля	5,8	114,5
Овочі	4,6	102,6

Виробництво тваринницької продукції (усі категорії господарств)		одиниця виміру
м'ясо	320	тонна
молоко	741	тонна
яйце	158,3	тис. штук

Як свідчать данні таблиці у виробництві рослинницької продукції найбільшу частку займає виробництво соняшнику – 146,5 тис. т., друга

позиція належить вирощуванню зерна та зернобобових культур, третя-цукровим бурякам. Серед тваринницької продукції найбільше виробляється молока – 741 т.

Рослинництво. Зернове господарство є основою всього сільськогосподарського виробництва у районі, площа посіву зернових становить 22,7 га., або 80% усіх посівів. Воно забезпечує населення хлібом, худобу – кормами, харчову промисловість – сировиною.

Близько 28% площі посіву зернових культур займає озима пшениця, в межах району вона одержала широке розповсюдження.

Кукурудза, як і озима пшениця, стала в районі провідною культурою в зерновому балансі, її посіви поширюються рівномірно територією району. Вирощують також гречку, просо, ячмінь, озиме жито, овес; з бобових – горох, сою. З технічних культур у районі переважають соняшник, цукровий буряк, хміль. Головною технічною культурою натеper є соняшник. Виробництво цукрових буряків у 2008, 2010 роках було відсутнє, лише в 2011 році було вироблено 74,3 тис. т.

Обсяги виробництва зернових, бобових культур, соняшника, картоплі та овочів мають тенденцію до зростання.

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, зростаючі потреби в овочах обумовлюють швидкий розвиток овочівництва на Тиврівщині. Майже всі господарства району вирощують важливу продовольчу культуру – картоплю, овочі відкритого ґрунту: капусту, огірки, помідори, буряки, моркву. Значного розвитку в районі набуло садівництво, закладаються нові сади, ягідники.

У с. Василівка успішно працює і розвивається у співпраці із зарубіжними фірмами ТОВ «Агроеталон». За два роки тут створили найбільший в області інтенсивний сад на майже 300 га. У перспективі планують закласти ще 200 гектарів саду. Садівничий комплекс організовано за найпередовішою світовою технологією. Що ж до фруктових сортів, то вони теж найновіші, найурожайніші і найпопулярніші. Серед яблук – це Ренет Симиренка, Голден Делішес, Джонагольд, Гала, Чемпіон. Для зберігання та переробки частини фруктової продукції, спорудили сховище на 12 тис. тонн. Невдовзі добудують і комплекс з переробки фруктів.

Тваринництво тісно пов'язано з землеробством. За поголів'ям і валовою продукцією перше місце займає велика рогата худоба, розводить також свиней і овець. Широкого розвитку набули птахівництво, рибальство і бджільництво.

Напрями спеціалізації району молочне скотарство і свинарство.

Найбільш поширені в районі породи великої рогатої худоби – симентальська і червона степова. У тваринництві спостерігається стійка тенденція до зменшення обсягів виробництва м'яса та молока. Основною причиною є зменшення поголів'я великою рогатої худоби, свиней, овець та кіз.

Свинарство – високодохідний вид тваринництва, його розвитку в районі приділяється значна увага. Для відгодівлі свиней використовуються відходи зернового господарства, цукрові буряки, картопля, боби, відходи цукрового і спиртового виробництва.

Птахівництво, рибальство, бджільництво є також прибутковими галузями господарства. На території району знаходиться велика кількість ставків, які зариблені коропом, карасем та іншими видами риб.

Інвестиції та будівельна діяльність

Будівельний комплекс району представляє будівельна організація – районне дорожнє підприємство «Тиврівський райавтодор». Існує низка приватних фірм, які здійснюють будівельні та ремонтно-будівельні роботи згідно з європейськими стандартами. Завершено будівництво та введено в експлуатацію найбільший в Україні «Комплекс із зберігання фруктів ємністю 17,7 тис. тонн» в ТОВ «Агро – Еталон» (спеціалізація – вирощування плодово-ягідних культур: яблуня, черешня). Готовий до введення в експлуатацію новий елеватор за новими технологіями зберігання зерна потужністю 36 тонн на ВАТ Гніванське хлібоприймальне підприємство. Завершено будівельні роботи з реконструкції винного цеху СТОВ «Поділля» у с. Строїнці під цехи виготовлення яблучних чіпсів, органічних соків, та плодово-ягідних виробів. Введено в експлуатацію у 2012 році фруктосховища ТОВ «Обрій» в с. Строїнці, ємністю 300 тонн, ТОВ «Поділля» – 2,5 тис. тонн. та ПП «Паланиця» с. Кобилецьке – ємністю 4 тис. тон[21].

Райдержадміністрацією розроблені інвестиційні пропозиції щодо вільних інвестиційно-привабливих земельних ділянок, які розташовані на території Тиврівського району, та можуть бути використані інвестором або представлені на земельні торги.

Транспорт і зв'язок

Потреби району забезпечують різні види транспорту: залізничний, автомобільний, трубопровідний і підприємства зв'язку, їх структура відображена в таблиці 51,[21].

Таблиця 51

Структура транспортного комплексу і зв'язку

Наявність підприємств		
Залізничних станцій	1	один.
Авіаційний транспорт		
Наявність: авіакомпаній		один.
аеропортів		один.
Автомобільний транспорт		
Підприємств (АТП)	1	один.

Виконують перевезення		
пасажирські	6	
вантажні	6	
Наявність автомобільних доріг	581,9	км
Загальнодержавного	93,6	км
Республіканського	110,6	км
Місцевого значення	123,6	км
Морський й річковий транспорт		
підприємств		один.
вантажних		один.
пасажирських		один.
порти: морських		один.
річкових		один.
Зв'язок заг. користування:	6,6	тис. апаратів
Наявність тел. зв'язку		
у містах	4,5	тис. апаратів
селах	2,1	тис. апаратів
Міських телефонних станцій	3	один.
Сільських телефонних станцій	23	один.
Наявність вишок мобільного зв'язку	11	один.
Кількість абонентів мобільного зв'язку		один.
К-сть основних телефонів на 100 жителів	14,5	один.
Поштові заклади	27 112	один. к-сть прац.
Наявність відділів у містах	2	
районних		
сільських	25	

Основні зовнішні і значна частина внутрішніх зв'язків Тиврівського району здійснюються завдяки залізничному транспорту. Велика частка внутрішньорайонних перевезень припадає на автотранспорт. Найважливіша залізниця, що проходить по території району: Москва–Київ–Чернівці. Важливе значення має автомобільна дорога Київ–Одеса–Жмеринка–Київ.

Тиврівський район має густу мережу шосейних шляхів. Головні з них: Вінниця–Літин–Хмельницький, Вінниця–Могилів–Подільський тощо. Автотранспорт забезпечує близько 80% внутрішніх перевезень сільськогосподарських вантажів.

Крім того, в районі є розгалужена мережа ґрунтових, профільованих і поліпшених доріг місцевого значення. Проводяться роботи щодо впорядкування доріг. Значна частина їх обсаджується декоративними і фруктовими деревами і кущами. З кожним роком збільшується автопарк району, розширюється сітка пасажирських маршрутів, однак стан доріг у більшості населених пунктах є незадовільним.

Наймолодший в районі – трубопровідний транспорт. Від Дашави до Києва проходить магістраль газопроводу з відгалуженням до Тиврівського району, у результаті районний центр одержує паливо для промислового виробництва і для задоволення побутових потреб населення.

Торгівля і ресторанне господарство

Торгівля забезпечує просування товарів від виробника до споживача. Їдальні, кафе, бари, ресторани, магазини належать до громадського харчування, вони близькі за характером праці і значенням для створення належних умов життєдіяльності людей. Подібні в них і проблеми, які пов'язані із збільшенням асортименту продукції, підвищенням їх якості і здешевлення.

Торгівельна мережа Тиврівського району нараховує 193 підприємства роздрібної торгівлі, з них 27 закладів громадського харчування [21].

Працює 3 ринки торгівлі промисловими та продовольчими товарами.

Послуги

До побутового обслуговування належать в основному невеликі підприємства. Вони надають десятки різноманітних виробничих і невиробничих послуг. Серед них ремонт взуття, одягу, побутової техніки, годинників, радіоелектронних виробів, автомобілів; виготовлення фотографій, букетів тощо. Розміщуються дані підприємства повсюдно, однак найбільше їх зосереджено в містах і селищах міського типу району.

Житлово-комунальні служби району покликані забезпечувати нормальну діяльність усіх систем життєзабезпечення житлових будинків, невеликих підприємств і установ. На території району функціонує 6 спеціалізованих підприємств, які надають житлово-комунальні послуги: КП „Тиврівський комбінат комунальних підприємств”, смт. Тиврів; КП „Гніваньводопостач”, м. Гнівань; КП „Крок”, с. Василівка; КП „Гарант КЛ”, с. Красне; КП „Злагода” с. Жахнівка. Зазначені підприємства надають послуги населенню, підприємствам, установам, організаціям з централізованого водопостачання, водовідведення та утримання прибудинкових територій.

Проблемами побутового обслуговування є урізноманітнення і підвищення якості послуг, культури обслуговування, пристосування режиму роботи до потреб населення.

Побутовим обслуговуванням займаються 5 суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб та 27 суб'єктів – фізичних особи [21].

Розвиток малого підприємництва

У Тиврівському районі зареєстровано 120 малих підприємств, з них 110 діючих. За 2011 рік зареєстровано суб'єктів підприємницької діяльності:

- фізичних осіб – 107 осіб;
- юридичних осіб – 22.

У сфері малого бізнесу діє 53 селянсько-фермерських господарств. Загалом у малому бізнесі зайнято 6,2 тис. осіб. Для створення більш сприятливих умов для розвитку підприємництва в районі працює реєстраційний та дозвільний офіси. За 2011 рік адміністратором дозвільного офісу видано 650 документів дозвільного характеру [21].

У районі створена і діє районна координаційна рада з питань розвитку підприємництва та реалізації регуляторної політики. Створена районна спілка промисловців та підприємців.

Соціальний комплекс

За значенням у житті суспільства соціальний комплекс можна поділити на дві важливі групи галузей. Перше задовольняє духовні і фізичні потреби населення і охоплює освіту, культуру, охорону здоров'я та фізичну культуру, туризм і відпочинок. До другої групи галузей можна віднести житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування і пасажирський транспорт, зв'язок, торгівлю і громадське харчування, управління, кредитування та страхування, які покликані забезпечувати матеріальні умови життя населення. Соціальний комплекс району постійно змінюються відповідно до реальних можливостей суспільства на даному історичному етапі його розвитку. З'являються нові види послуг, застарілі відмирають. За останні роки швидко зростає попит на послуги, пов'язані з освітою, туризмом, відпочинком і побутом.

Освіта. Освіта району представлена загальноосвітніми навчально-виховними закладами (школами, ліцеями, інтернатами, професійно-технічними училищами). На території району функціонує 33 школи, де навчається 4379 учнів і працює 610 вчителів; 27 дошкільних навчальних закладів. У місті Гнівані знаходиться профтехучилище де проводиться професійна підготовка: швачок, бухгалтерів, трактористів, газоелектрозварювальників, крановиків, водіїв.

У Тиврівському районі функціонує Гніванський професійний ліцей імені двічі Героя Радянського Союзу Р.Я. Малиновського, у якому навчається 449 учнів. Ліцей здійснює набір учнів на базі основної школи за 21 спеціальністю та на базі середньої школи за 2 спеціальностями. За підсумками навчання

кращі учні направляються в різні навчальні заклади III–IV рівнів акредитації України.

Діють дві школи нового типу: Тиврівський ліцей-інтернат поглибленої підготовки в галузі наук, альтернативна середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 1 ім. А.С. Макаренка розвитку здібностей дитини в м. Гнівань, у яких навчається відповідно 213 та 449 учнів.

Формується система роботи з обдарованими дітьми. На базі шкіл охоплено профільним навчанням 534 учня, поглибленим вивченням предметів 293 учня, допрофільною підготовкою охоплено 600 учнів, 1015 учня вивчають російську мову. За станом здоров'я навчається за індивідуальною формою 134 учні.

Учні шкіл району беруть активну участь у обласних предметних олімпіадах, на яких виборюють призові місця, що дає змогу району вийти в п'ятірку кращих в області. Школярі Тиврівського ліцею неодноразово ставали переможцями Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт Вінницького територіального відділення Малої Академії наук України [20].

Стан забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів комп'ютерними комплексами становить 78%. Загалом у школах району нараховується 312 одиниць комп'ютерної техніки, 19 сучасних комп'ютерних класів. На один персональний комп'ютер припадає 14,1 учня. Одним із найважливіших якісних показників інформатизації освітнього процесу є можливість оперативного доступу навчальних закладів до мережі Інтернет. Нині загальний стан підключення до Інтернету в школах I–III ст. та I–II ст. складає 100%. Діє 20 пришкольніх оздоровчих таборів.

З метою поширення сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення найбільш повного захисту їх прав та інтересів на виконання Указу Президента України від 05.05.2008 №411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» створено 3 дитячих будинки сімейного типу на базі родини Сідлецьких в с. Пирогів, родини Ковалів та родини Юрчаків у с. Селище.

У районі діє 22 дошкільних навчальних закладів, загальна кількість дітей складає станом на 1.01.2012 р. – 1115 осіб. Забезпечують роботу дошкільних закладів 70 вихователів.

У районі діють дві спортивні дитячі школи, 18 спортивних залів, 2 стадіони, 19 футбольних поля, 73 спортивних майданчиків, 6 тирів, загальна кількість дітей у спортивних школах складає 690 осіб.

Охорона здоров'я охоплює всю систему лікувально-профілактичних, санаторних, оздоровчих та інших медичних установ.

Система охорони здоров'я Тиврівського району знаходиться в стадії реформування та розмежування первинного та вторинного рівнів надання

медичної допомоги, визначення на законодавчому рівні гарантованого обсягу безоплатної медичної допомоги та переліку платних послуг у сфері охорони здоров'я.

Тепер завершено перший етап реформування, який передбачав прийняття змін до бюджетного кодексу, у результаті 16 грудня 2010 року 2-ю сесією 6-го скликання Тиврівської районної ради створено комунальну установу «Тиврівський районний медичний центр первинної медико-санітарної допомоги». Таким чином, відбулось розмежування закладів, що надають первинну та вторинну медико-санітарну допомогу. До Центру входять 8 амбулаторій загальної практики сімейної медицини, 6 фельдшерсько-акушерських та 29 фельдшерських пунктів.

У структурних підрозділах Центру працює 190 працівників, із них 19 лікарів загальної практики сімейної медицини, 107 середніх медичних працівників.

Кількість сімейних лікарів на 10 тисяч населення становить 4,3. Сімейний лікар обслуговує в середньому від 1200 до 2000 жителів. Натепер проходить II етап реформування охорони здоров'я.

У результаті реформування вторинну медичну допомогу в районі надає Тиврівська центральна районна лікарня на 149 ліжок та Гніванська міська лікарня на 64 ліжка, яка є структурним підрозділом Тиврівської Центральної районної лікарні. Кількість працюючих лікарів – 90 осіб, працівників середнього медичного персоналу – 182 особи, молодшого складу – 126 осіб. Забезпеченість ліжками на 10 тисяч населення району за 2011 рік складала 54,5 відсотка [20].

Культура, відпочинок і туризм. Культурарайону охоплює установи, підприємства, організації, що виробляють товари культурного та інформаційного призначення (кінофільми, картини, книги, газети, журнали тощо), організовують демонстрування духовних цінностей для населення (бібліотеки, музеї, театри, концертні зали, кінотеатри), зберігає для нащадків пам'ятки культури. Мережа закладів культури нараховує 31 бібліотеку, що мають книжковий фонд 490 тис. шт. і обслуговує 204 тис. читачів. На території району діє 13 будинків культури, 22 клуби, 2 музеї, 2 музичних школи, 9 клубів-бібліотек. Загалом у районі нараховується 179 пам'ятників історії, культури та архітектури. Крім цього у районі діє будинок дитячої творчості у смт. Тиврові. Роботу клубних установ забезпечує 135 осіб, загалом в системі культури працює 342 чоловіка [21].

При Будинках культури району працюють 150 клубних формувань, зокрема 74 для дітей, колективи художньої самодіяльності в яких зайнято 1242 особи, 63 вокально-хорових колективи, 17 хореографічних, 9 сільських духових оркестри. У районі працюють 54 майстри художньої творчості, які займаються з дітьми в гуртках вишивки, писанкарства, витинанки. Діють 7 туристсько-краєзнавчих гуртків в смт. Тиврів, Сутиски, м. Гнівань, с. Шершні,

с. Красне, с. Гришівці.

П'ять колективів мають звання «зразкового» колективу: фольклорний ансамбль «Дивоцвіт», хореографічний ансамбль «Візерунки», ансамбль польської пісні і танцю «Подільські мальви» та вокальний ансамбль «Сузір'я фантазій» Гніванської дитячої музичної школи, хореографічний ансамбль «Калинонька» районного Будинку культури, та шість «народних»: чоловічий квартет «Тиверці» Тиврівського районного Будинку культури, жіночий вокальний ансамбль «Сутищанка» Сутисківського селищного Будинку культури, фольклорний ансамбль «Берегиня» Шершнівського сільського клубу, жіночий ансамбль «Горлиця», хор ветеранів Великої Вітчизняної війни і праці «Джерело» Гніванського міського Будинку культури, хор ветеранів Великої Вітчизняної війни і праці «Пам'ять» Тиврівського районного Будинку культури.

Молодіжні колективи «Ріки часів», панк-рок гурт «Берег правди», реп гурт «Ламані фантазії» Сутисківського селищного Будинку культури є учасниками молодіжних акцій та заходів.

Дитячі колективи та окремі виконавці Гніванської та Тиврівської дитячих музичних шкіл є дипломантами, лауреатами та володарями Гран-прі регіональних, обласних, Всеукраїнських, Міжнародних конкурсів та фестивалів, зокрема обласного фестивалю-конкурсу «Святова зірка в країнах світу»; конкурсу візуального мистецтва «Арт-Олімп»; конкурсу «Подільська весна»; регіонального конкурсу «Струни Поділля»; Всеукраїнського фестивалю-конкурсу виконавського мистецтва гри на народних інструментах «Барви Полтави»; Міжнародного дитячо-юнацького конкурсу «Музична парасолька»; Міжнародного конкурсу вокального мистецтва «Золотий Олімп» м. Балаклава; Міжнародного конкурсу «Зірковий Симеїз» м. Ялта; Міжнародного конкурсу «Кримські хвилі» м. Феодосія; Міжнародного конкурсу «Наша земля – Україна»; Всеукраїнського фестивалю-конкурсу народної творчості «Сорочинський ярмарок»; Міжнародного дитячий фестивалю м. Гомен, Баликесир (Туреччина).

Цікавими і яскравими заходами в районі стали: фестиваль народної творчості «Тиврівське перевесло»; районне фольклорне свято «Вогні Івана Купала»; обласне мистецьке свято на базі Ворошилівського сільського Будинку культури «Пісенні крила сивої зозулі»; районний фестиваль народної творчості «Мій край – батьківська сторона»; регіональний вокальний конкурс «Осінь мелодія» на базі Гніванської дитячої музичної школи; свято родинної пісні «Мамина піч» за ініціативи заслуженого артиста України М. Янченка; приносять задоволення відвідувачам районного краєзнавчого музею та регіональних і обласних виставок виробу народного ужиткового мистецтва, творів народних майстрів, експозиції. Директором районного краєзнавчого музею видано буклет «Майстри Тиврівщини», в який увійшли прізвища відомих і знаних у області художників, вишивальниць, коровайниць.

Тиврівщина дала світові немало визначних особистостей: художника-графіка М. Маловського, відомого поета-перекладача В. Свідзінського, академіка М. Калиновича, композиторів М. Леонтовича, К. Стеценко, П. Ніщинського.

У районі нараховується загалом 179 пам'яток, зокрема 90 пам'яток археології, 78 історичних пам'яток, 10 архітектури та містобудування, 1 монументального мистецтва. З них до категорії національного значення належать дві пам'ятки: могила Д. Нечая с. Черемошне та могила П. Ніщинського с. Ворошилівка

Проблеми культурно-освітнього комплексу у районі пов'язані значною мірою із залишковим принципом фінансування і як наслідок, низькою матеріально-технічною оснащеністю і не достатнім забезпеченням кваліфікованими кадрами. Пріоритетність у фінансуванні, виникнення приватних закладів культури дасть можливість значно підвищити ефективність роботи галузей комплексу, повніше задовольняти потреби населення.

Проблеми та перспективи розвитку району

Для Тиврівського району одна із головних проблем – низький рівень промислового розвитку і викликане цим безробіття.

Для населених пунктів району характерний від'ємний природний приріст, депопуляційні процеси, середній вік сільських жителів складає близько 55 років.

Значною проблемою є ерозійні процеси, що набувають катастрофічного характеру на Подільській височині.

Серед можливих шляхів вирішення проблем економічного розвитку району є подальший перехід до ринкових відносин системи господарювання на основі широкої приватизації землі і державних підприємств, створення акціонерних товариств, залучення інвестицій і державне стимулювання структурної перебудови господарства з метою скорочення частки – енерго і матеріаломістких виробництв, переспеціалізація підприємств, що виробляють неконкурентоспроможну продукцію, яка не користується попитом у споживачів; розвиток економічних відносин з усіма районами Вінницької області та Україні; стимулювання розвитку трудомістких сучасних галузей промисловості, невиробничої сфери, впровадження інноваційних технологій у виробництво промислової і сільськогосподарської продукції.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте оцінку економіко-географічного положення Тиврівського району.

2. Визначте природно-ресурсний потенціал Тиврівського району та його вплив на спеціалізацію господарства району.
3. Схарактеризуйте сучасний економічний стан Тиврівського району.
4. З'ясуйте особливості розвитку сільського господарства району.
5. Схарактеризуйте тенденції розвитку соціальної інфраструктури району. Окресліть проблеми. Запропонуйте шляхи їх розв'язання.
6. Визначте особливості природного та механічного руху населення Тиврівського району.
7. З'ясуйте тенденції розвитку сфери послуг та торгівлі району.
8. Визначна роль різних видів транспорту району у вантажообізі та перевезенні пасажирів.

Творчі завдання

1. Відвідайте найближче промислове або сільськогосподарське підприємство. З'ясуйте його спеціалізацію, рентабельність та чинники, що на них впливають.
2. У багатьох господарствах району під технічні культури кілька років поспіль відводять одні й тіж самі угіддя, до яких наслідків це може призвести?
3. Відвідайте найближчу до вас автомагістраль Тиврівського району і з'ясуйте чи відповідає вона сучасним вимогам. Складіть рекомендації для працівників транспортної служби, яким чином скоротити тривалість та собівартість автобусних маршрутів від вашого населеного пункту до обласного центру.
4. Дослідіть стан навколишнього середовища району. З'ясуйте причини від яких залужить його якість.
5. Складіть сучасний «паспорт» району.
6. Створіть проблемну групу і спробуйте разом розробити заходи спрямовані на розвиток українського села (на прикладі Тиврівського району).

Тематика рефератів

1. Суспільно-географічний аналіз ринку праці Тиврівського району.
2. Демографічні зміни у розвитку сільських поселень Тиврівського району: тенденції, перспективи.
3. Торгівельне обслуговування населення району.
4. Стагнаційні процеси в розвитку промисловості Тиврівського району.
5. Сакральні об'єкти Тиврівщини.

6. Рекреаційно-туристичний потенціал Тиврівського району.
7. Сучасний стан розвитку малого підприємництва Тиврівського району.
8. Інвестиційний «клімат» Тиврівського району.
9. Тенденції розвитку машинобудування Тиврівського району
10. Сучасний стан економічної ситуації Тиврівського району.
11. Проблеми та перспективи розвитку Тиврівського району.

Тульчинський район

Історико-географічна довідка

Перша документальна згадка про Тульчинський район відноситься до 1607 р. під назвою Нестервар, як фортецю для захисту від татар. Під її стінами в 1648 році, у період національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти, схрещували свої шаблі селянсько-козацькі загони Івана Ганжі та полковника Максима Кривоноса, а пізніше Семена Палія. До 1699 року на Тульчинщині панували турецькі яничари, після чого вона знову опинилась під владою Польщі. У 1793 році Тульчин стає повітовим містом Брацлавського намісництва.

Тульчинський район має багату історію, його землі відвідало чимало славетних постатей. З березня 1796 по березень 1797 року на Тульчинщині перебував російський полководець Олександр Васильович Суворов. Тепер в с. Тиманівці зберігаються криниці, які викопали і облаштували в свій час солдати О. Суворова, діє відкритий у вересні 1947 року народний музей фельдмаршала. Тут О. В. Суворов написав свою працю «Наука перемагати».

У 1806 році на Тульчинській землі побував один із зачинателів української класичної літератури – поет і драматург, автор «Енеїди» і «Наталки Полтавки» – І.П. Котляревський. З Тульчином також пов'язані імена декабриста П.І. Пестеля, російського поета О.С. Пушкіна, художників І.М. Сошенка, П.Я. Рейхеля, А. Сокиринського, письменників Якова Качури, Петра Маруні, польського поета-демократа Юліуша Словацького. У с. Маньківка народився відомий український письменник-демократ А.П. Свідницький (1834–1871), автор роману «Люборацькі». В період з 1908 по 1921 рік на Тульчинщині перебував славетний український композитор М.Д. Леонтович, який працював у єпархіальному жіночому училищі викладачем співів.

Приєднання до Російської імперії не поліпшило становища місцевого населення, тому в серпні 1904 року спалахнув страйк столярів – перший організований виступ робітників Тульчина.

У роки громадянської війни на території району воювали частини 45-ї дивізії І. Якіра та кавалерійські частини Г. Котовського. Тульчинський район утворено в березні 1925 року.

Під час II світової війни (1939–1945) тульчинці воювали в складі багатьох частин і з'єднань під Москвою, Сталінградом, на Дніпрі і Одері. За роки війни було розстріляно близько 8 тис. мирних громадян, 4 тис. зігнано в табір смерті в с. Печера, більше 8 тис. жителів району загинуло в боях.

За виявлений героїзм у роки війни 6 жителів району, посмертно, відзначені найвищою нагородою – Герой Радянського Союзу, серед них Бондарчук Пилип Якович із с. Зарічного, Гнатенко Григорій Іванович смт. Кирнасівки, Гриб Олексій Федорович с. Холодівки, Жарчинський Федір Іванович смт. Шпикова, Клименко Кіндрат Гаврилович с. Ш-Копіївської, Кучерявий Микола Олексійович с. Мазурівки. У березні 1944 року

Тульчинський район звільнено від німецько-фашистських загарбників. Натепер до складу району входить одне місто, два селища міського типу (Шпиків, Кирнасівка) сорок вісім сільських населених пунктів, двадцять три сільські ради [4].

Географічне положення

Тульчинський район розміщений в південно-східній частині Вінницької області, та в південній частині Подільського плато переважно вздовж річок Південний Буг та Сільниця.

Площа району – 112,4 тис. км², що складає 4,3% загальної площі Вінницької області. На території району проживає 57562 особи (станом на 1.07.2012 р.).

У фізико-географічному відношенні район належить до лісостепової зони. Він розташований між 48°30 хв. і 48° 52 хв. Пн. Ш. та 28° 30 хв. і 29° 15 хв. Сх. д.

На півночі район межує з Тиврівським, Немирівським районами, на північному сході з Гайсинським районом, на сході та південному сході з Тростянецьким, на південному заході з Крижопільським та Томашпільським, на заході з Шаргородським районами.

Тульчинський район має вигідне суспільно-географічне положення, він розташований у центрі області, незначно віддалений від обласного центру (81 км), межує з районами переважно з середнім рівнем соціально-економічного розвитку, через територію району проходять автомобільні шляхи, залізниця, що обумовлює його транзитність.

Адміністративний центр району – місто Тульчин яке розташоване на р. Сільниці, за 13км від залізничної станції Журавлівка.

Природно-ресурсний потенціал

Природно-ресурсний потенціал району є сприятливим для розселення людей та їх господарської діяльності.

Кристалічний фундамент вкритий осадовими відкладами різної потужності. У зв'язку з цим **рельєф** району порівняно рівнинний. Це схили Подільської височини, порізані долинами річок, а також численними ярами та балками. Корисні копалини представлені в основному будівельними матеріалами: гранітами, каолінами, піском, глиною, тощо. Вони залягають близько до поверхні, тому їх розробка відбувається кар'єрним методом. Запаси цієї мінеральної сировини використовуються в житловому, транспортному будівництві тощо [1].

Клімат району помірно-континентальний з достатнім зволоженням. Теплі й вологі повітряні маси з Атлантики обумовлюють досить часті зміни температури повітря та кількості опадів. Співвідношення тепла і вологи є сприятливим для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур

помірного поясу. Середня річна температура повітря складає 7,4°C, середня кількість опадів — 600 мм. Середньомісячна температура січня — -3,6°C, липня — +21°C [6].

Район достатньо забезпечений **водними ресурсами**, зокрема й невеликими гідроенергетичними, які не використовуються. Для використання в гідроенергетиці придатні води річки Південний Буг, адже річка у межах району неширока і швидкість течії велика. Територія району рівномірно забезпечена підземними водами, глибина залягання яких становить від 7 до 15 м. Підземні води високої якості. На річках району збудовані ставки, у яких розводять рибу.

Ґрунти району сформовані на лесах і лесоподібних суглинках. Переважають сірі лісові опідзолені ґрунти. Чорноземи займають невеликі ділянки. У заплавах долин річок поширені лучні й лучночорноземні ґрунти. Оскільки лісові ґрунти легко розмиваються дощовими і талими водами, в районі поширена яружно-балкова мережа, що негативно впливає на господарську діяльність, еродованість ріллі складає 37,8% [1].

Лісові ресурси. Розташування району в лісостеповій зоні характеризується чергуванням ділянок зайнятих лісом і безлісних ділянок із трав'яною рослинністю. Площа лісів складає 19205 га, що становить 18% території. Лісові масиви простяглися суцільною смугою вздовж західного та південного кордонів, у видовому складі переважає граб, під яким зайнято близько 2/3 усіх площ. Деревина граба використовується для будівництва та як паливо; молоді рослини густих хащ після зачистки слугують матеріалом для огорож. Велике господарське значення має поширений в лісах дуб. Його деревина, що характеризується стійкістю проти гниття, є прекрасним будівельним матеріалом, використовується для виробництва меблів. Крім лісів, у районі 670 га полезахисних та водоохоронних насаджень, 1,2 тис. га лісосмуг та 595 га інших насаджень. З метою поширення деревинної рослинності ведеться робота із заліснення непридатних земель — ярів, боліт, пісків, однак площі лісовідновлення в лісовому фонді району мають негативну тенденцію.

При такому веденні лісового господарства лісистість території району зменшується, що негативно впливає на екологічну ситуацію [1].

Рекреаційні ресурси району представлені пам'ятками садово-паркового мистецтва (Печерський парк), заказниками, урочищами. Загальна площа заповідних об'єктів — 1110 га, що складає 0,99% від загальної площі району [2].

У Тульчинському районі складна екологічна ситуація. За ступенем забруднення він належить до забруднених і дуже забруднених територій. Це пов'язано із радіаційним забрудненням, розмивом і змивом ґрунтів, викидами Ладижинською ТЕС шкідливих речовин у повітря.

Населення і трудові ресурси

Населення району станом на 1.07.2012 р. становило 57562 осіб, у тому числі 24,3 тис. – міське (40%), 32,9 тис. – сільське. В адміністративному складі району 1 місто, 2 селища міського типу (Кирнасівка та Шпиків), 48 сільських населених пунктів, 23 сільські ради, сорок населених пунктів, у яких мешкає 42700 осіб (серед них 9500 дітей), знаходяться в зоні радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС. Працездатне населення складає 49,7% від загальної кількості [21].

Упродовж 10 років сформувалась чітка тенденція скорочення чисельності населення (особливо сільського), що є наслідком стрімкого падіння народжуваності та зростання смертності. Рівень народжуваності та смертності залежить від багатьох чинників: вікової структури населення, матеріальних умов життя людей, санітарно-гігієнічних умов праці та побуту, охорони здоров'я, економічного стану в державі, впродовж тривалого часу мають тенденцію до погіршення.

Район забезпечений трудовими ресурсами, більшість населення зайнято у виробничій сфері народного господарства. Кількість зайнятих у сільському господарстві в 3 рази переважає кількість працюючих у промисловості. Серед промислових галузей найбільша частка зайнятих у харчовій та легкій промисловості. На обліку в районному центрі зайнятості перебуває станом на 1.07.2012 р. 1600 безробітних. Громадяни пенсійного віку складають 43% від загальної кількості працюючого населення району.

Можливості значної частини сільського населення одержати роботу залишаються надзвичайно обмеженими, тому кількість зайнятих у сільському господарстві працівників знизилась, порівняно з минулими роками. До проблем, які ускладнюють працевлаштування сільського населення, належить інтенсивна механізація та автоматизація виробничих процесів, скорочується потреба в ручній праці та робочій силі.

Статевий склад населення району характеризується такими показниками: 45,2% становлять чоловіки, 54,8% – жінки, тобто на 1000 чоловіків припадає 1214 жінок. Статеві-вікова структура міського населення відрізняється від структури сільського. У селах більшу частину населення складають особи похилого віку. З переходом до ринку відбулися зміни із соціальним та освітнім рівнем населення, зокрема, погіршився рівень життя людей, сформувалась стійка тенденція його старіння [21].

Населення району розміщене рівномірно, середня його щільність становить 58,3 осіб/км², а сільського – 35,3 осіб/км². У районі сформована щільна мережа сільських населених пунктів, є кілька населених пунктів (м. Тульчин, селище Кирнасівка), навколо яких розміщені менші. На сьогодні виробничі зв'язки між різними поселеннями частково розірвані, на відміну від часу, коли кілька сільських поселень були об'єднані в одне господарство – колгосп, нині трудові й культурно-побутові зв'язки ослабли.

Рівень зареєстрованого безробіття складає 2,6% (станом на 2012 р.), що нижче, ніж у попередні роки.

Середньорічна кількість найманих працівників у сільському господарстві та для виконання пов'язаних із ним послуг складає 4178 осіб, намітилася тенденція до їх зменшення, що пояснюється міграцією з сіл, підвищеними показниками смертності в сільській місцевості, зменшенням кількості робочих місць.

Характеристика господарства

Господарське освоєння території району почалося багато століть тому. Це обумовлено вигідним географічним положенням, сприятливим для життя і ведення господарства кліматом. Формування господарського комплексу району триває від початку XX століття.

Натепер район має достатньо диверсифіковану народногосподарську структуру, є невід'ємною складовою соціально-економічного комплексу Вінницької області й відіграє важливу роль у системі її народного господарства, насамперед, як район розвинутого сільського господарства із переробними галузями промисловості.

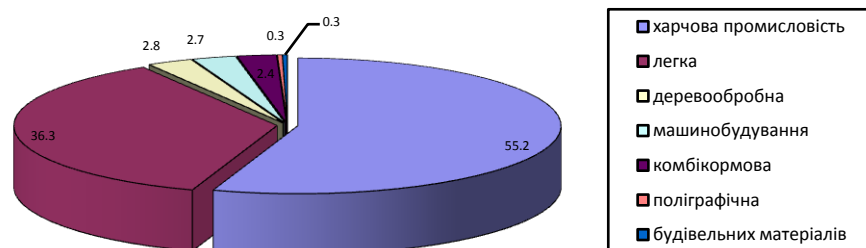
За обсягом виробництва район займає 16 місце в області. Виробництво продукції на душу населення в середньому становить 178 грн. Співвідношення обсягів виробництва у різні роки коливається, але помітна тенденція до переважання вартості виробленої промислової продукції. Відбувається поглинання інвестиційних вкладів у економіку району. Загальний обсяг інвестицій склав у 2012 році 16,1 млн. грн. (15% до загального обсягу області). У всіх галузях промисловості спостерігається зростання обсягів виробництва. Стабільно відбувається нарощування темпів зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

Загалом економічний розвиток району стабілізується, формується тенденція зростання обсягів продукції з року в рік. Це відбувається також і за рахунок підвищення продуктивності праці у промисловості і сільському господарстві. Під впливом науково-технічного прогресу відбувається технічна перебудова промисловості району, здійснюється перехід від екстенсивного до інтенсивного методу господарювання в сільському господарстві.

Промисловість. Тульчинський район виробляє 6% у загальнообласному обсязі промислової продукції товарів народного споживання вартістю в середньому 108,4 млн. грн. (2012р.)

У галузевій структурі району переважають харчова та легка промисловість, на харчову промисловість припадає 55,2%, легку – 36,3%, деревообробну – 2,8%, машинобудування та металообробну – 2,7%, комбікормову – 2,4%, поліграфічну – 0,3%, промисловість будівельних

матеріалів – 0,3%. Співвідношення галузей промисловості району показано на рис. 4.

Рис. 4. Галузева структура промислового виробництва

Промисловий комплекс Тульчинського району формують 14 промислових підприємств [21].

За видами економічної діяльності провідне місце належить **харчовій промисловості** та переробці сільськогосподарської продукції. Вона представлена цукровими заводами, м'ясокомбінатом, маслосирзаводом, хлібокомбінатом, консервним та заводом продовольчих товарів. Сім промислових підприємств – підприємства харчової промисловості.

Виробництво цукру в Тульчинському районі сконцентровано на двох підприємствах: Кирнасівському та Шпиківському цукрових заводах. Стратегічно важливим для розвитку господарства району є Кирнасівський цукровий завод, який було збудовано понад 40 років тому. Після десяти років простою у 2013 р. завод відновив свою роботу, управління заводу передано під контроль Асоціації цукровиробників області «Вінницяцукор».

Одним із потужних у Вінницькій області виробників сільськогосподарської продукції, компанією «Кряж», розроблено проект будівництва високотехнологічного цукрового заводу у смт. Шпиків. Будівництво підприємства планується завершити у 2015 році. Завод проектною потужністю 12 тис. т. цукрової сировини за добу, стане один із найбільших виробників цукру в Європі. У будівництво інвестовано більш як 350 млн. доларів США.

Одним з основних підприємств харчової промисловості є Тульчинська філія ТОВ «Інтер-Фуд» (Тульчинський маслосирзавод), який спеціалізується на виробництві різних видів масел, сирів, казеїну. Підприємство було засноване в 1927 р. і на сьогодні є одним із найпотужніших виробників масла в Україні.

Продукція з маркою «Тульчинка», завдяки високій якості та споживчим властивостям, добре відома і користується попитом як в Україні, так і за її межами. Підприємство є одним із найперспективніших в Україні, воно

постійно вдосконалює технологію виробництва та обладнання, ним пройдено сертифікацію на відповідність вимогам міжнародного стандарту ДСТУ ІСО 9001-2001. Смачний продукт із коров'ячого молока з додаванням рослинних жирів (спред), виготовляється за новою технологією на сучасному обладнанні вітчизняного виробництва, має приємний вершковий смак, обумовлений високотемпературною пастеризацією. Перевага продукту досягається завдяки екологічно чистій сировині, оптимальному співвідношенню ціна - якість. Біологічна цінність визначена унікальним поєднанням молочних та рослинних жирів з білками, молочним цукром, мінеральними солями та плазмою масла, фізіологічна цінність забезпечується за рахунок високої якості сировини, збагаченої мікроелементами, вітамінами. З 2010 по 2013 роки на підприємстві збільшилися обсяги виробництва масла, проте зменшилось виробництво казеїну, спредів солодко-вершкових.

М'ясна промисловість району представлена ТОВ «Тульчинм'ясо», яке почало роботу в грудні 2004 року і за шість років зросло до національного виробника. Сьогодні це сучасне підприємство, яке використовує новітні технології з випуску м'яса і м'ясопродуктів за допомогою високоефективного обладнання. Виробнича потужність м'ясокомбінату в місяць 500 тонн ковбасної продукції і 280 тонн охолодженого м'яса. Власний забійний цех, потужністю 24 тонни м'яса за зміну, дає можливість забезпечувати виробництво свіжою і якісною сировиною. Потужність ковбасного цеху складає 20-25 тонн готової продукції на добу.

Асортимент продукції підприємства представлений понад 100 видами ковбасних виробів, м'ясом і м'ясопродуктами яловичини і свинини. Воно також випускає продукцію під ТМ «Тульчин» і ТМ «Хмізок». Продукція Тульчинського м'ясокомбінату відповідає високим міжнародним стандартам.

Район є значним виробником **хліба та хлібобулочних виробів** – 2760 т., це четверте місце в області після м. Вінниці, Барського, Літинського районів.

ТОВ «Діана» (завод продтоварів) спеціалізується на виробництві макаронних та круп'яних виробів, оцту столового, халви, кришки жерстяної. Упродовж п'яти років зменшилось виробництво оцту столового та халви. Основними причинами спаду виробництва є відсутність обігових коштів та низький попит на продукцію.

Фруктові та овочеві консерви виробляє ВАТ "Тульчинський консервний завод. У 2012 році було випущено 2798 туб. консервів, що більше, ніж у попередні роки.

Збільшилися обсяги виробництва м'ясо-кісткового борошна на ДП «Ветсанзавод».

Загалом район забезпечений життєвонеобхідними продуктами харчування, що виробляються місцевими підприємствами, зокрема цукром,

м'ясом, хлібом та хлібобулочними виробами, маслом вершковим, сиром, борошном, олією.

Аналізуючи обсяги виробництва продукції харчової промисловості району, можна зробити висновок, що, починаючи з 2006 року, відбувається збільшення виробництва продукції харчової промисловості, за винятком продукції із незбираного молока. Це пов'язано з тим, що Тульчинський завод спеціалізується на випуску молока тваринного.

Легка промисловість району спеціалізується на виробництві швейних виробів та взуття. Підприємства представлені ПрАТ "Тульчинська швейна фабрика" та ТОВ «Двин» (Тульчинська взуттєва фабрика).

Одним із кращих підприємств легкої промисловості району впродовж тривалого часу було ПрАТ «Тульчинська швейна фабрика», яка спеціалізувалася на пошитті:

- чоловічого одягу: піджаки, штани, пальто та куртки з натуральної шкіри;
- жіночий та дитячий одяг: костюми, жакети, спідниці, блузи, пальто, напівпальто та ін.

Фабрика працювала за контрактом на давальницькій сировині з двома іноземними фірмами:

- "Харве Бернارد ЛТД"
- ЛЛ "Перчасінг Корпорейшен".

Тривалий час підприємство працювало стабільно, однак з 2008 року намітився спад темпів та обсягів росту виробництва у зв'язку з світовою економічною кризою та неефективним менеджментом, внаслідок чого зменшилась кількість працюючих та виникла загроза його банкрутства.

З метою забезпечення ефективності виробництва та оновлення технічного обладнання фабрики є необхідність в залученні інвестицій, що дозволить зменшити собівартість продукції, збільшити прибуток, а також покращити якість та збільшити обсяги виробництва для виходу на нові ринки збуту. У 2014 році підприємство тимчасово призупинило свою діяльність.

ТОВ „Двин” (Тульчинська взуттєва фабрика) працює неритмічно у зв'язку із тим, що на підприємстві виготовляється взуття в основному на замовлення силових міністерств, які несвоєчасно розраховуються за готову продукцію. Потужності підприємства – 710 тис. пар взуття на рік, проте виробничі потужності використовуються лише на 9%. Неритмічна робота фабрики зумовлена недостатнім забезпеченням обіговими коштами і, як наслідок, проблемами у придбанні комплектуючих матеріалів для виробництва взуття, а також низьким попитом на продукцію. У зв'язку з подіями військового характеру на сході України є нагальна потреба у відновленні діяльності фабрики.

Машинобудування району представлено ТОВ "Агромаш" та ТОВ "Ремонтник", які виробляють 2,8% промислової продукції. ТОВ "Агромаш"

спеціалізується на тракторному і сільськогосподарському машинобудуванні, ТОВ "Ремонтник" – на ремонтних роботах. На "Агромаш" постійно розширюється асортимент продукції, значна частка якої експортується до Росії та Білорусі.

Галузі лісопромислового комплексу представлені лісозаготівельною та деревообробною, а саме меблевою промисловістю. ТОВ «Шпиківський деревообробний завод» здійснює виробництво паркету та вагонки.

У лісовому господарстві в основному проводяться рубки загального користування та санітарні рубки. Обсяги виробництва меблевої фабрики постійно знижуються через низьку конкурентоздатність її продукції. Лісовідновлення здійснюється на площі 66 га, а вирубки – на площі 2190 га.

Паливно-енергетичні проблеми вирішуються за рахунок дров, що заготовляються в районі, а також завезених вугілля, газу, нафтопродуктів. Можливе будівництво малих гідроелектростанцій на р. Південний Буг.

Загалом промисловий комплекс району – це важлива складова обласного господарського комплексу, його продукція не тільки споживається в межах району, але вивозиться в інші адміністративні області і за межі України.

Сільське господарство

Одним з профільюючих видів економічної діяльності району є *сільськогосподарство*. Питома вага його у валовій вартості району складає близько 50%. За виробництвом основних видів продукції АПК- район посідає 12-те місце в області.

Розвитку сільського господарства сприяє природно-ресурсний потенціал району, в якому земельні ресурси посідають чільне місце.

Площа сільськогосподарських угідь складає 58,3 тис. га., з них рілля – 40,6 тис. га, сіножаті – 0,7 тис. га., пасовища – 1,0 тис. га., із розрахунку на одного жителя площа орних земель становить понад 0,93 гектара. Посівна площа в усіх категоріях господарства складає 66,4 тис. га[21].

У процесі реформування та реорганізації на базі 32 державних, акціонерних та колективних сільськогосподарських підприємств створено (станом на 2012 рік) – 19 агроформувань нового типу, із них 6 таких потужних, як ТОВ АК "Зелена долина", ЗАТ "Зернопродукт МХП", ТОВ "Кряж і Ко" та ПП "Корнер", ТОВ «Агробалт», ТОВ «Немирів-Латін-Вест».

У результаті паювання земель сільськогосподарського призначення 22557 селян набули право на земельну частку (пай), з них 21256 громадян отримали державні акти (94%) на землю. Право власності на майно загальною вартістю біля 40 млн. грн. отримали 21172 громадян, з них 19346 громадянам (91%) видано майнові сертифікати.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції є колективні сільськогосподарські підприємства. Роль фермерських господарств,

незважаючи на їх кількість, незначна, оскільки вони мають малі площі та низькі показники виробництва.

У сільському господарстві району зайнято 63% всього працездатного населення.

Рослинництво. Головною спеціалізацією сільськогосподарських підприємств у рослинництві є вирощування зернових культур та цукрових буряків, у тваринництві – м'ясо-молочне скотарство та свинарство. За виручкою від реалізації сільськогосподарської продукції провідним є рослинництво, значне місце у його структурі має зернове господарство. Вирощують переважно озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, з бобових – горох, сою, з технічних культур значні площі відводяться під вирощування цукрових буряків, кормових культур, ріпаку.

У загальній структурі посівних площ озима пшениця займає 27,5%, ячмінь – 14%, цукрові буряки – 4,9%, кукурудза – 9%[21].

Тваринництво. Галузями спеціалізації тваринництва є м'ясо-молочне скотарство та свинарство.

Окремі господарства мають вузьку спеціалізацію: ТОВ "Едельвейс" – птахівництво, ВАТ "Кинашівський" – свинарство, ВАТ "Шура-Копіївська" – плодівництво та вирощування плодоягідних культур.

Вартість продукції тваринництва, що виробляється в районі, є нижчою від вартості продукції рослинництва. У Тульчинському районі розводять велику рогату худобу, свиней, курей, овець. Також у багатьох господарствах займаються птахівництвом, бджільництвом, ставковим рибництвом. У районі діє одне звірогосподарство, де займаються розведенням норок.

До АПК району належать переробні підприємства, які використовують сільськогосподарську сировину. Це підприємства харчової промисловості таких галузей: цукрової, м'ясної, молочної та маслопереробної, плодоовочеконсервної, хлібопекарської та макаронної.

Переробна ланка АПК представлена такими підприємствами:

- ТОВ "Кирнасівський цукровий завод",
- ТОВ «Інтер-Фуд» (Тульчинський маслосирзавод),
- ТОВ Тульчинський консервний завод",
- ТОВ "Тульчинський м'ясокомбінат",
- ТОВ «Діана» (завод продтоварів),
- ДП "Ветсанзавод",
- ВАТ "Тульчинський хлібокомбінат".

На їх розміщення впливає сировинний фактор, оскільки вони забезпечуються сільськогосподарською продукцією.

Галузі сільського господарства та переробної промисловості утворюють в районі агропромислові комплекси (АПК). Найважливішим у районі є зернопромисловий комплекс, який охоплює виробництво зерна, його промислову переробку на підприємствах борошномельно-круп'яної,

хлібопекарської, макаронної, комбіхарчової промисловості тощо. Зернопромисловий комплекс включає всі ланки виробництва зерна: вирощування, заготівлю, зберігання, переробку, реалізацію, транспортування.

Цукропромисловий комплекс включає бурякосіючі господарства і цукровий завод у Кирнасівці та на перспективу у смт. Шпиків.

Олійно-жировий комплекс спеціалізується на виробництві рослинних жирів з насіння соняшнику.

Плодоовочевий комплекс базується на овочівництві та плодівництві, які поширені на всій території району. Переробляється продукція на Тульчинському консервному заводі.

М'ясопромисловий комплекс один із найпотужніших у районі. Основою його є скотарство, свинарство, птахівництво. Переробним підприємством є Тульчинський м'ясокомбінат.

Молочнопромисловий комплекс сформувався в результаті взаємодії маслопереробного підприємства ТОВ «Інтер-Фуд», СТ «Шпиківмолокозавод» та постачальників молока.

Птахопромисловий комплекс району спеціалізується на виробництві яєць і м'яса птиці, виробником продукції є ТОВ «Едельвейс».

Інвестиції та будівельна діяльність

Виробнича інфраструктура у районі представлена будівельними організаціями ВАТ "Тульчинрайагробуд", міжрайонним пересувним будівельно-монтажним підприємством ТОВ "Прогрес", а також МП "Вегос", кооперативом "Лаванда", дорожніми організаціями: філією «Тульчинський райавтодор», та філією «Тульчинська ДЕТ», які займаються експлуатаційним утриманням та поточним ремонтом шляхів району.

Газифікація району здійснюється акціонерним товариством "РБУ-6" та будівельно-монтажним управлінням із газифікації.

Майже всі будівельні та шляхові організації нарощують темпи будівництва. Сприяє розвитку виробництва реалізація інвестиційних проектів.

Відокремлений підрозділ «Птахофабрика «Вінницький бройлер» здійснив будівництво п'яти бригад із 38 пташників у Клебанській, Михайлівській, Холодівській сільських радах потужністю 125 тис. тон м'яса в рік, вартість проекту 764,7 млн. грн., створено 350 робочих місць

У ПАТ «Дружба-ВМ» с. Шура – Копіївська в 2012 році проведено реконструкцію молочнотоварної ферми на 200 голів дійного стада, в 2013 році розпочато реконструкцію ще одного приміщення для утримання ВРХ на 200 голів[21].

Введено в експлуатацію елеватор у смт. Шпиків потужністю 40 тис. тон, загальна вартість збудованого об'єкту 83,6 млн. грн., інвестор СТОВ «Кряж».

Упродовж 2012-2013 рр. продовжувалося відновлення Кирнасівського цукрового заводу. На капітальний ремонт виробничих приміщень та обладнання використано значні кошти (більше 20 млн. грн).

Проведено реконструкцію пташника для утримання молодняку птиці в ТОВ «Едельвейс» смт. Кирнасівка, вкладено інвестицій на суму 3 млн. грн.

Крім того, в 2013 році господарствами району закуплено 13 од. високопродуктивної техніки на загальну суму 13,9 млн. грн. зокрема ПП «Корнер» с.м.т. Шпиків придбав 3 потужних трактори іноземного виробництва на суму більше 10 млн. грн. та оприскувач вартістю 1 млн. 260 тис. грн.[22]

Транспорт і зв'язок

Важливою складовою виробничого комплексу Тульчинського району є транспорт.

Територією району проходить Південно-Західна залізниця, яка перетинає район у двох напрямках: Київ-Одеса, Вапнярка-Кирнасівка-Христинівка. У районі знаходяться три залізничні станції: ст. Журавлівка, ст. Юрківка, ст. Кирнасівка. Залізничний транспорт у районі виконує транзитні функції. Загальна протяжність залізниць – 55 км, автомобільних шляхів – 406,7 км.

Провідним у районі є автомобільний транспорт, автошляхи представлені як територіальними так і регіональними маршрутами. В області автомобільний транспорт району за вантажооборотом посідає четверте місце, але потенційно може використовуватись значно активніше. Вирішальним фактором у цьому може бути лише активізація виробництва, яка зумовить збільшення перевезень.

Регулярним автобусним сполученням охоплено 45,3% населених пунктів. Мережа автобусних маршрутів містить 24 маршрути територією району, 3 маршрути територією області та 3 міжобласні.

Пасажирооборот автотранспорту району складає 39082 тис. пас. км, упродовж року пасажирським транспортом в середньому користується близько 2056 тис. осіб. У районі в приватній власності нараховується 7965 автомобілів, або 13 авто на 1000 жителів. Загалом автопарк району складає 8449 авто, зокрема, легкових - 6513. За кількістю автомобілів район посідає сьоме місце в області[21].

Щільність автомобільних доріг у районі – 355 км на 1 тис. км² території, і це більше на 54 км, ніж середньообласний показник. Необхідно зазначити, що якість шляхів сполучення невисока, вони потребують капітального ремонту, щоб відповідати загальноєвропейським стандартам.

Електромережа має довжину 116,55 км – 110 кВт, 86,6 км – 35 кВт. Комплексних трансформаторних підстанцій нараховується 426 шт.

Територією району проходять розподільчі лінії газопроводів, протяжністю 93,5 км, розташовані дві газорозподільних станції та сім газорозподільних пунктів.

Протяжність кабельних ліній зв'язку складає 1256 км., повітряних – 308 км.

Населення району обслуговує 29 телефонних станцій. Загалом нараховується 9611 абонентів, зокрема, у сільській місцевості 3392 абоненти[21].

Районне радіомовлення переведено на ефірне – на хвилі: 105,5 МН2 ультракороткого діапазону.

Торгівля, ресторанне господарство

У районі відбувається розвиток торговельної мережі та сфери послуг. Торгівельна мережа району нараховує 168 підприємств роздрібної торгівлі, із них 119 магазинів, 49 підприємств ресторанного господарства та 5 ринків з торгівлі промисловими товарами та тваринний ринок, намітилася тенденція до збільшення їх кількості[21].

У процесі реформування споживчої кооперації створено 6 споживчих товариств у торгівлі та 4 СТ у громадському харчуванні.

У районі розвинена мережа фірмових магазинів з торгівлі продукцією власного виробництва. Введені в експлуатацію торгово-розважальні комплекси: «Європейський», «Добряна», новостворені магазини: 52 – торговельної мережі «Фора» та 26 торговельної мережі АТБ – «Маркет»[21].

Послуги

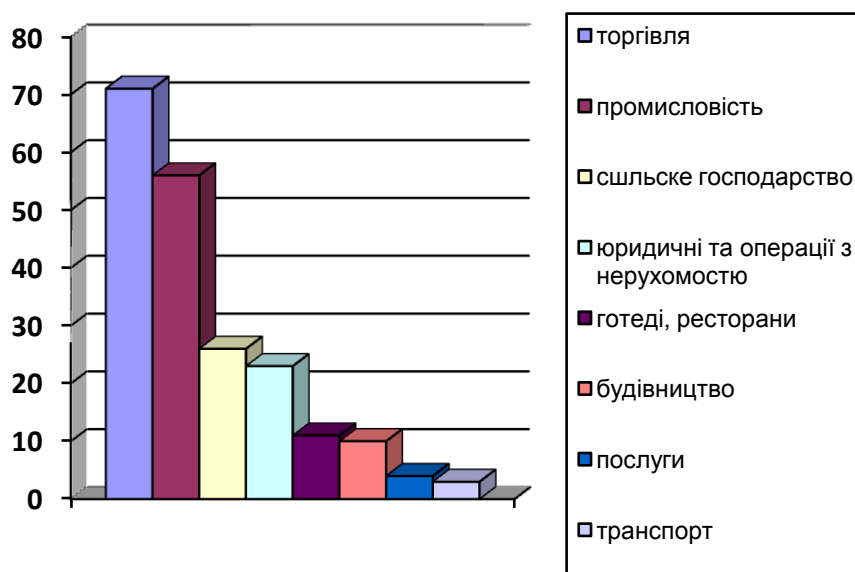
Населенню у районі надаються такі послуги: ремонт взуття, ремонт побутової техніки, фотопослуги, ремонт годинників. Розширено мережу послуг за рахунок приватних підприємств. Переважна більшість перерахованих послуг надається у м. Тульчин, смт. Шпиків, смт. Кирнасівка.

Побутові послуги населенню на території району надають понад 160 фізичних та 5 юридичних осіб. Обсяг реалізованих послуг у районі за 2012 рік становив 9149,4 тис. грн., з них населенню – 4573,5 тис. грн., що складає 50% до загального обсягу.

Розвиток малого підприємництва

Станом на 01.07.2012 р. у районі зареєстровано 171 мале підприємство, 3567 фізичних осіб підприємців. У розрізі галузей економічної діяльності найбільшу питому вагу за кількістю працюючих, обсягами реалізації продукції (робіт, послуг), надходженнями до бюджету мають підприємства, які займаються торгово-посередницькою діяльністю – 33,6% до діючих. Виробництвом промислової продукції займаються 26,5% діючих малих підприємств (МП)[21].

Також сферами діяльності суб'єктів малого бізнесу є переробка сільськогосподарської продукції (12,2%), операції з нерухомістю та послуги юридичним особам (10%). Найменша кількість МП зайнята у будівництві (4,9%), транспорті (1,3%) (рис. 5).

Рис. 5. Кількість малих підприємств за основними видами економічної діяльності

З метою створення сприятливих умов для отримання суб'єктами господарювання документів дозвільного характеру в районі діє Єдиний дозвільний офіс, зареєстровано Спільку підприємців, Тульчинське територіальне відділення Українського союзу промисловців та підприємців, районну асоціацію фермерів.

Соціальна інфраструктура

Освіта. Послідовно та цілеспрямовано формується державна політика в галузі освіти на території Тульчинського району.

Спільними зусиллями органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і закладів освіти в районі підтримуються, вдосконалюються необхідні умови для педагогічної роботи і навчання дітей, покращується життєвий рівень працівників галузі.

У районі функціонують 3 державні вищі навчальні заклади освіти I-II рівнів акредитації: технікум ветеринарної медицини Білоцерківського аграрного університету, училище культури, вище професійне технічне училище № 41. Тепер діють 36 загальноосвітніх шкіл: 14 – I-III ступенів, 15 – I-II ступенів, 1 обласна школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки, 1 спецшкола-інтернат.

Станом на 1.01.2013 р. навчально-виховним процесом займалося 1077 педагогічних працівників, зокрема, з вищою освітою – 816, незакінченою вищою - 85, середньою спеціальною – 225, середньою загальною – 1. Двадцять два працівники закладів освіти нагороджено значком "Відмінник освіти", 63 вчителів-методистів, 45 старших вчителів, 6 заслужених вчителів України, 1 заслужений працівник профтехосвіти України[21].

У районі функціонує: 26 дошкільних закладів; 4 музичні школи (м. Тульчин, смт. Кирнасівка, смт. Шпиків, с. Тиманівка); 5 позашкільних закладів (ЦТТ, БДЮ, СЮН, СЮТ, ДЮСШ). Розширені можливості для розвитку інтелектуальних та художніх здібностей учнів шкіл шляхом функціонування профільного навчання. Посилюється вплив народознавчого мистецтва, етнопедагогіки на формування світогляду учнів. Так, на базі Крищенецької школи створений гурток "Гончарство", "Соломоплетіння", Шпиківської - "Рогозоплетіння", Кирнасівської – "Різьба по дереву", Михайлівської – "Народна іграшка" та інші.

У закладах освіти діє: 6 шкільних музеїв (на базі Кирнасівської, Печерської, Білоусівської, Богданівської ЗШ I-III ст., Зарічненської, Сільницької ЗШ I-II ст.), 7 залів, 27 куточків бойової Слави, 10 із них знаходяться у стадії оновлення.

На первинному обліку служби у справах дітей райдержадміністрації знаходиться 189 дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування[21].

Охорона здоров'я. Медичне обслуговування населення району здійснюють: Тульчинська центральна районна лікарня (283 ліжка цілодобового перебування хворих та 6 ліжок реанімаційних), Тульчинська районна стоматологічна поліклініка та створений в 2010 році КУ Тульчинський районний центр первинної медико-санітарної допомоги, до складу якого входять 15 лікарських амбулаторій загальної практики сімейної медицини, 28 ФАПів та ФП. Мережа лікарняних закладів району нараховує 353 ліжка[21].

У відповідності до плану Міністерства охорони здоров'я України в районі розроблено та затверджено п'ятирічний план підготовки та перекваліфікації медичних працівників Тульчинського районного центру ПСМД. У медичних закладах району працюють 129 лікарів, 362 середніх медпрацівників, 189 молодших медпрацівників. На території району розташовані 4 лікувально-профілактичні заклади обласного підпорядкування: Тиманівський протитуберкульозний санаторій, Тульчинський дитячий ортопедичний санаторій, обласна Печерська лікарня відновного лікування, Будинки дитини, також діє Районна санітарно-епідеміологічна станція, Тиманівський пансіонат геронтологічного профілю.

При Тульчинському РТМО відкрито відділення сімейної медицини, яка в межах своєї діяльності забезпечує проведення комплексу профілактичних

заходів, надає прикріпленому населенню кваліфіковану і первинну лікувальну допомогу, здійснює його диспансеризацію та моніторинг за станом здоров'я.

Наслідки проведеної медичної реформи на території району не завжди можна оцінити як позитивні, мається на увазі зменшення ФАПів, ФП, що особливо негативно сприймається сільським населенням району

Фізкультурно-оздоровчу та спортивну роботу, прийом та проведення обласних та Всеукраїнських змагань з різних видів спорту на належному рівні забезпечує спортивна база району, до складу якої входять: 2 стадіони, 19 футбольних полів, 37 спортивних залів, 21 майданчик з тренажерним обладнанням, 13 приміщень для фізкультурно-оздоровчих занять, зокрема 9-ть з тренажерним обладнанням, 3 сучасних спортивних майданчиків із синтетичним покриттям, один з яких збудовано у 2011 році.

Основний внесок у розвиток фізичної культури та спорту у районі роблять 2 ДЮСШ: – районна ДЮСШ та ДЮСШ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які входять до третьої групи спортивних шкіл області, в яких займається 934 учні (боротьба вільна, важка атлетика, легка атлетика, теніс настільний, волейбол, футбол – юнаки і дівчата), працюють 26 тренерів - викладачів.

Культура, відпочинок і туризм. Мережа закладів культури та мистецтва району нараховує 80 закладів культури та мистецтва, а саме:

- 35 закладів культури клубного типу (зокрема районний будинок культури);
- централізовану бібліотечну систему (36 філій зокрема, центральна районна бібліотека, районна дитяча бібліотека, 32 сільські та 2 міські філії смт. Шпиків та смт. Кирнасівка);
- 4 музеї;
- 4 початкових спеціалізованих навчальних заклади (дитячі музичні школи ДМШ);
- кінотеатр.

У сільській місцевості нараховується 34 заклади культури клубного типу. Натеper у районі функціонує 208 клубних формувань, зокрема:

- 20 любительських об'єднань та клубів за інтересами, з них дитячих 11;
- 180 колективів художньої самодіяльності, з них дитячих 97;
- 1 кіно фотостудія;
- 5 фізкультурно-оздоровчих формувань;

Упродовж 2012 року працювали 12 мистецьких колективів художньої самодіяльності, з них: 5 – зразкових, 7 – народних. При читальному залі районної бібліотеки продовжував працювати інформаційний центр «Право».

У населених пунктах району знаходиться 70 пам'ятників, 15 парків „Пам'ять”, 12 меморіальних комплексів і 7 пам'ятників містобудування та

архітектури., зокрема 10 загальнонаціонального значення та 41 місцевого значення[21].

На території району знаходяться заповідники загально державного значення: Ботанічні - "Журавлівська дача"; парки: пам'ятка садово-паркового мистецтва - Печорський парк; орнітологічні - "Мазуровецька дубина". Також створені ландшафтні заповідники місцевого значення: «Прибузький», на території села Дранка – урочище "Дзерівка"; на території села Клебань – урочище "Гора дубина"; на території села Суворовське – "Суворовська криниця".

Проблеми та перспективи розвитку району

Аналіз сучасного стану господарства району дає підстави стверджувати, що раціонально організованого та структурованого господарського комплексу в районі немає. Формування нової структури матеріального виробництва району – одна з найважливіших проблем. У районі відсутня чітка концепція структурної перебудови, не визначено її основні напрямки і стратегію.

Удосконалення структури господарського комплексу – важливе стратегічне завдання соціально-економічного розвитку Тульчинського району, як і інших районів України. Практика свідчить, як би не розвивались ринкові відносини, досягнути істотного покращення добробуту населення неможливо без структурної перебудови матеріального виробництва.

Структурна трансформація виробництва є одним із головних чинників активізації економічної діяльності будь-якого регіону і поширюється як на галузеву, так і на територіальну структуру. Особливості регіональної трансформації визначаються особливостями природних умов регіону, характером включення у регіональний поділ праці. Зміни в існуючій структурі господарства повинні забезпечити збереження збалансованості географічного простору, комплексність господарського розвитку, внутрішню рівновагу взаємозв'язаних виробництв, важелями яких можуть виступати територіальні інтереси.

Стратегічними напрямками вдосконалення структури господарського комплексу Тульчинського району слід вважати пріоритетний розвиток агропромислового комплексу. Природною основою його розвитку є сприятливий агрокліматичний потенціал, ґрунтові ресурси. Соціально-економічними чинниками є наявність переробних підприємств, споживача, історично сформований досвід населення. Реформування форм власності, утворення нових організаційних структур, інфраструктури свідчать про незавершеність та недосконалість цієї пріоритетної сфери. Подальше вдосконалення АПК передбачає можливість значної диверсифікації форм та умов господарювання.

У найближчі роки район зберігатиме аграрно-індустріальну спеціалізацію. Багатогалузеве сільське господарство та харчова промисловість залишатимуться пріоритетними напрямками розвитку господарського комплексу.

Однак, необхідно відзначити, що інтенсивність сільського господарства низька. У районі невисокі урожаї сільськогосподарських культур, помітна залежність від погодних умов, низька продуктивність тваринництва. Вартість продукції тваринництва менша вартості рослинницької продукції.

У сільському господарстві неврегульованими залишаються права власності на землю. Реформування КСП у господарські структури ринкового типу на їх базі призвело до появи колективних сільськогосподарських підприємств із розпайованим статутним фондом та земельними угоддями й внутрішньогосподарським договором оренди, які перетворюються на приватно-колективні сільськогосподарські підприємства, акціонерні та інші господарські товариства, селянські фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи та інші господарства, які не заборонені законодавством України.

У районі відсутні фермерські господарства, що спеціалізувалися б на тваринництві.

У аграрному секторі господарства району найважливішими є такі проблеми:

- нерозвиненість аграрного ринку;
- обмеженість власних обігових коштів;
- недостатність кредитного забезпечення;
- існуючий диспаритет цін;
- виснаження родючості земель;
- фізичне й моральне старіння основних фондів;
- втрата традиційних ринків збуту продукції.

Важливим для аграрного сектору району є створення досконалої інфраструктури – складського господарства, фінансового, транспортного обслуговування, іпотечного кредитування тощо.

Розвиток аграрного сектору стимулюватиме розвиток відповідних галузей машинобудування – виробництво сільськогосподарської техніки, обладнання для харчової промисловості.

Нарощування виробництва сільськогосподарської продукції на новій технічній основі та реорганізованій власності сприятиме більш повному задоволенню потреб населення у продуктах харчування, переробної промисловості, в сировині, сприятиме вирішенню проблем зайнятості, дозволить зміцнити експортний потенціал району.

Промисловість, як одна з провідних галузей господарства, визначає рівень економічного розвитку, його спеціалізацію, масштаби участі в територіальному поділі праці та інтеграційних процесах.

Успішне здійснення структурної перебудови можливе лише за умов стабільної роботи підприємств та наявності капіталовкладень.

Більшість підприємств перебувають у стані "виживання", пристосування до обмеженого попиту, різкого зменшення обсягів виробництва, енергоресурсного дефіциту, умов жорсткої конкуренції. Політика короткострокової реструктуризації, яка полягала в оперативній зміні господарських зв'язків, асортименту продукції, вкладанні коштів у придбання обладнання, частковому вдосконаленні технологій, себе вичерпала. У таких випадках вагомим і, по суті, невичерпним є повномірна й глибока реструктуризація та реорганізація виробництва з метою прискорення адаптації до ринкових умов. Ефективна інвестиційна діяльність підприємств у довготерміновій перспективі, підвищення конкурентоздатності у значній мірі визначають напрями й діапазони реструктуризації. З чотирьох основних видів реструктуризації найчастіше здійснюється правова: комерціалізація, корпоратизація та формальна зміна власника державних підприємств. Спроби ж вирішення питань управлінської, фінансової, фізичної реструктуризації – нечасті. Процедура реструктуризації – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення технічної, економічної та фінансової життєдіяльності підприємств. Щоб вважатись технічно життєздатним, кожне підприємство повинне володіти відповідними виробничими потужностями, технологією, ноу-хау, управлінськими навичками, мати своїх постачальників, аби виходити на ринок із конкурентоздатною продукцією.

Упродовж п'яти років у Тульчинському районі процеси реструктуризації підприємств та господарств відбувалися за такими напрямками:

- підвищення ефективності використання виробничого потенціалу;
- підвищення конкурентоспроможності виробництва і збільшення експортного потенціалу підприємств;
- оновлення виробництва на науково-технічній основі;
- організаційна реструктуризація підприємств для забезпечення ефективного функціонування їх структурних підрозділів.

Враховуючи аграрний характер економіки району, стратегічно доцільним є надходження інвестицій у модернізацію підприємств харчової промисловості, інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, переозброєння комбікормової промисловості, елеваторного та складського господарств, машинобудування для агропромислового комплексу. Інвестування агропромислового виробництва дозволить зміцнити експортний потенціал району, що є сприятливим фактором розвитку економіки.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. На контурну карту нанесіть межі Тульчинського району. Оцініть його географічне положення.
2. Проаналізуйте природні умови та ресурси Тульчинського району. Зробіть висновки щодо їх впливу на розвиток економіки.
3. На основі аналізу сучасних статистичних даних схарактеризувати демографічну ситуацію в районі.
4. Які історичні етапи можна відмітити у розвитку району?
5. Охарактеризуйте основні галузі промисловості району. З'ясуйте доцільність їх розміщення.
6. Обґрунтуйте спеціалізацію сільського господарства району.
7. Охарактеризуйте тенденції розвитку соціального комплексу району.
8. Визначте тенденції розвитку сфери послуг то торгівлі Тульчинського району.

Творчі завдання

1. Скласти прогноз розвитку ринку праці Тульчинського району.
2. Розробити проект «Туристичний імідж» Тульчинського району.
3. З'ясуйте проблеми та запропонуйте шляхи розвитку сільських населених пунктів Тульчинського району (групові завдання).
4. Які причини зменшення поголів'я ВРХ та свиней в Тульчинському районі. Висловіть власні погляди щодо причин цього явища.
5. Як Ви гадаєте, чи раціонально в районі використовуються земельні угіддя? Якби Ви були агрономом, які б запропонували заходи, щоб повернути ґрунтам їх родючість?
6. Якщо поблизу є промислове підприємство, поцікайтесь, як на ньому вирішується проблема відходів? Чи забезпечене підприємство необхідним сучасним устаткуванням? Запропонуйте, як зробити його економічно чистим.
7. Відвідайте районну адміністрацію. Зясуйте у її працівників, як здійснюється управління соціально-економічним процесом у районі, скільки і які фахівці займаються цим?

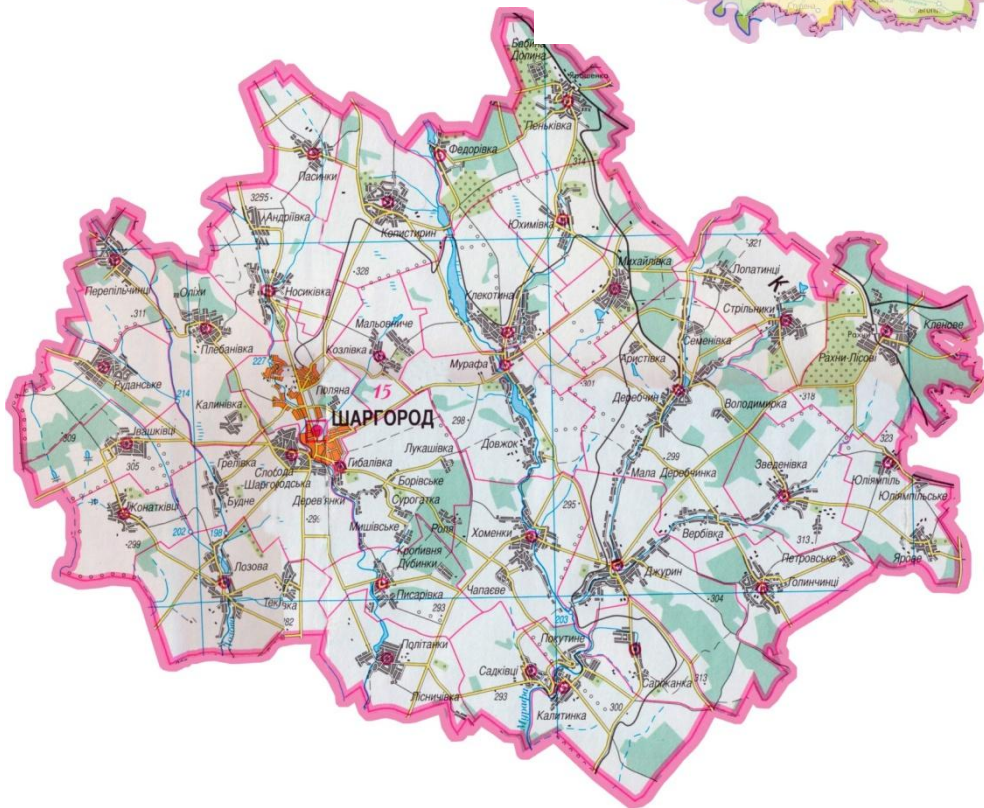
Тематика рефератів

1. Демографічні зміни у розвитку сільських поселень Тульчинського району.
2. Суспільно-географічний аналіз ринку праці Тульчинського району.
3. Торгівельне обслуговування сільського населення Тульчинського району.

4. Особливості формування цукрової промисловості Тульчинського району.
5. Напрями використання сакральних об'єктів Тульчинського району.
6. Агрохолдінги та безпека господарювання на території Тульчинського району.
7. Проблеми та перспективи розвитку легкої промисловості Тульчинського району.
8. Інвестиційна «привабливість» Тульчинського району.
9. Розвиток малого підприємництва Тульчинського району.
10. Історія розвитку міста Тульчина.
11. Стан заповідних об'єктів Тульчинського району.
12. Видатні постаті Тульчинщини.

Шаргородський район

Історико-географічна довідка

Перші відомості про Шаргород стосуються кінця XIV ст. У 1383 році 5 травня литовський князь Вітовт видав грамоту на володіння землею з прилеглими лісами, де нині розташований Шаргород, своєму слугі В. Карачевському.

У 1579 році князь Замойський, якому на той час належали ці землі, одержав від польського короля грамоту на спорудження замку. Відтоді все володіння й фортеця дістали назву Шаргород.

Наприкінці XVI ст. магнати Замойські звели в Шаргороді чимало будинків, костьол, оточивши його стіною й ровами. Місто Шаргород укріплене міцними стінами й валом, швидко заселялося.

У 40-х роках XVII ст. Шаргород був міцною фортецею і мав суттєве значення в охороні південних кордонів від нападів кримських татар. Після Брестської унії він став одним з опорних пунктів католицизму на Україні.

Населення Шаргорода не мирилось з соціальним і релігійним гнобленням, воно брало активну участь у повстанських загонах Кшиштофа Косинського й Северина Наливайка.

Під час визвольної війни українського народу 1648-1654 року Шаргород опинився у зоні активних боїв. На початку серпня 1648 року загони Максима Кривоноса штурмом оволоділи Шаргородом, містечко увійшло до Брацлавського полку Данила Нечая. Його населення активно допомагало війську Б. Хмельницького в боротьбі проти польської шляхти.

У другій половині XVIII ст. польська шляхта намагається перетворити район у один з центрів підготовки єзуїтів на Поділлі, у 1784 році у місцевій єзуїтській школі навчалося близько 600 учнів.

У процесі возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії, Шаргородський район увійшов до Подільської губернії.

Після реформи 1861 року в регіоні настало певне економічне пожвавлення. З'явилися нові промислові підприємства переробки сільськогосподарської сировини. На початку 80-х років у містечку відкрилися гуральня, пивоварний завод, три млини, два шкіряні заводи. Більш швидкими темпами розвивалася торгівля й ремісниче виробництво, тут налічувалося 125 лавок, у ремісництві було зайнято 275 осіб. Варто зазначити, що ремісництвом і торгівлею займалося переважно єврейське населення.

У другій половині XIX ст. в Шаргороді сталися певні зрушення в галузі культури. З 70-х років тут працювали повітове й церковнопарафіяльне училища, у 1866 році з'являється перша згадка про бібліотеку. У Шаргородській бурсі навчалися майбутні українські письменники С.В. Руданський і М.М. Коцюбинський.

Серед пам'яток архітектури привертають увагу костьоли Святого Флоріана у місті Шаргороді та Непорочного зачаття Діви Марії у селі Мурафа,

Свято-Миколаївський монастир у Шаргороді (православний), дерев'яна Покровська церква у селі Лозова та колишня єврейська синагога у місті Шаргороді.

У результаті реформи 1965 року до складу Шаргородського району увійшов колишній Джуринський район, який, як самостійна територіальна структура (до об'єднання з Жмеринським районом), існував до 1959 року.

Сьогодні до складу району входить 62 населених пункти, які об'єднані в 31 сільську та Шаргородську міську ради[4].

Географічне положення

Шаргородський район розміщується в південно-західній частині області на Подільській височині, займає територію площею 1137 км² – це 4,2% від території Вінницької області. До складу району входить м. Шаргород та 62 населених пункти, всі вони підпорядковуються одній міській та 31 сільським радам.

Район межує на півночі із Жмеринським районом, на північному заході – з Барським, північному сході – Тиврівським, на заході з Муровано-Куриловецьким, на південному заході і півдні – Могилів-Подільським та Чернівецьким, на південному сході – Томашпільським, на сході – з Тульчинським.

Шаргородський район має вигідне транспортне положення, територією проходять важливі транспортні шляхи, протікають невеличкі річки: Мурафа, Мурашка, Дербчинка, Вовчанка. Відстань до обласного центру складає 90 км, до найближчої залізничної станції Ярошенка – 27 км, до важливого залізничного вузла – м. Жмеринки – 47 км.

У фізико-географічному положенні вигідним є розташування району на Подільській височині у Лісостеповій зоні, що має сприятливі умови для проживання і господарської діяльності населення.

Природно-ресурсний потенціал

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) відображає всю сукупність природних ресурсів, є передумовою і чинником розвитку та функціонування суспільно-територіальних комплексів, фундаментом раціональної територіальної організації природокористування загалом.

Найважливішими ознаками ПРП району як системи є: особлива єдність компонентів ПРП у взаємозв'язку «людина – суспільство – виробництво», яка проявляється через структури – компонентну, функціональну, територіальну, організаційну.

Компонентна структура ПРП району характеризує внутривидові та міжвидові співвідношення природних ресурсів, фактично визначається часткою кожного виду ресурсів у загальній сукупності:

- функціональна структура характеризує співвідношення природних

ресурсів за комплексуючою здатністю та участю в територіальному поділі праці;

- територіальна структура ПРП відображає внутрірайонні форми територіальної організації комплексів природних ресурсів;
- організаційна структура ПРП відображає співвідношення між видами ресурсів за економічною експлуатацією, охороною і відтворенням.

Економічна оцінка використання потенціалу окремих видів природних ресурсів, як характеристика їхньої суспільної споживчої вартості, визначена у річному розрізі на базі єдиного критерію – економії суспільної праці та узагальнюючого показника – вартості валової продукції, вираженої у загальнодержавних або регіональних кадастрових цінах, розрахованих методом рахування приведених витрат. Валова продукція характеризує сукупну продуктивність усіх природних ресурсів території.

Природними ресурсами Шаргородський район забезпечений недостатньо. На нього припадає 3,6% загального ПРП області (частка площі і населення району в області, відповідно, 4,2% і 3,65%). Для оцінки ПРП району доцільно взяти сукупність усіх природних ресурсів: земельних, лісових, водних, мінеральних, фауністичних та природно-рекреаційних в інтегральному природно-ресурсному потенціалі області (табл. 52).

Таблиця 52

**Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу
Шаргородського району**

Регіони	Потенціал ресурсів													
	мінеральні		водні		земельні		лісові		фауністичні		природно-рекреаційні		сумарний	
	млн. гр. од.	%	млн. гр. од.	%	млн. гр. од.	%	млн. гр. од.	%	млн. гр. од.	%	млн. гр. од.	%	млн. гр. од.	%
Шаргородський район	3,16	4,6	6,25	9,0	53,7	77,8	3,45	5,0	0,28	0,4	2,24	3,8	69,08	100
Вінницька область	40,5	2,1	187,5	9,7	1535	79,1	68,7	3,5	9,2	0,5	99,1	5,1	1940	100

Як свідчать дані таблиці, найбільша частка ресурсів району припадає на земельні – 77,8%, найменша на фауністичні. У ґрунтовому покриві переважають сірі і ясно-сірі лісові ґрунти та опідзолені чорноземи, є також типові чорноземи.

Мінеральні ресурси (4,6%) району представлені переважно сировиною для будівельної промисловості та підземними водами. Серед будівельних матеріалів головна роль належить гранітам, пиляним вапнякам та лесоподібним суглинкам. Найбільші за запасами гранітів Писарівське родовище та Хоменківська група родовищ. У районі на балансі нараховується 19 родовищ пиляних вапняків (вапняків-черепашників): Адамівське, Козацький горб, Вербівське, Сапіжанське, Мурафське та інші. Лесоподібні суглинки – головна сировина для одержання цегли. Найбільшими родовищами цього виду мінеральної сировини є Мурафське та Стрільниківське. Незначна частина вапняків використовується для технологічних потреб цукрової промисловості (Мурафське родовище), виготовлення будівельного вапна (Джуринське, Жданівське, Вербівське родовища) та вапнування кислих ґрунтів (Західно-Вербівське родовище). Підземні води представлені мінеральними столовими водами (вода «Шаргородська») та низкою родовищ прісних вод.

Земельні ресурси та ґрунти – є найважливішим природним багатством району, оскільки вони визначають спеціалізацію його господарства, участь у загальнодержавному поділі праці. Орні землі, природні кормові угіддя, землі під багаторічними насадженнями є основними земельними ресурсами району. Загальний земельний фонд району становить 113679га, із них:

- с/г угідь – 86800 га, зокрема : ріллі – 74922 га;
- лісів та лісових площ – 17633 га;
- водний фонд – 1097 га;
- багаторічні насадження (сади, виноградники) – 2815 га;
- сінокоси – 1774 га;
- інші – 8149 га.

Водні ресурси – важливе природне багатство території, яке включає поверхневі і підземні води, придатні для використання у господарстві. Всі водні об'єкти області є складовими єдиного державного водного фонду. У інтегральному природно-ресурсному потенціалі на водні ресурси припадає 9,0%. Найбільшою річкою Шаргородського району є Мурафа з притоками Мурашкою та Лозовою, які входять до басейну Дністра. На ріках району облаштовано 11 ставків загальною площею водного дзеркала 834 га. Запаси підземних вод у Шаргородському районі невеликі, але вони представлені низкою артезіанських свердловин глибиною понад 60м, вода яких використовується населенням та в господарстві. Ускладнення процесів взаємодії природи і суспільства, зростання масштабів і темпів водовикористання потребують проведення невідкладних заходів щодо поліпшення використання, охорони і відтворення водно-ресурсного потенціалу району.

Лісові ресурси. Площа лісів Шаргородського району становить 15,7 тис. га. Лісоутворювальними породами є граб, дуб, ясен, липа, клен. Полезахисних і охоронних лісонасаджень загалом 1,5 тис. га, зокрема, 706га лісосмуг. У районі діє 4 лісництва: Шаргородське, Івашківське, Джуринське та Михайлівське.

Фауністичні ресурси. У районі поширені тварини, які характерні для лісостепової зони України: лисиця, козуля, заєць, білка, гризуни, господарського значення вони не мають.

Населення і трудові ресурси

Кількість населення Шаргородського району станом на 1 січня 2012 року становила 59975 осіб, це 3,6% від загального обласного показника. Район займає 4 місце серед районів області за чисельністю населення (частка території району 4,2%, 5 місце серед районів). Більшість населення проживає в сільських поселеннях – 53028 осіб або 88,5% населення району. Міське населення зосереджене у м. Шаргороді і складає 6947 осіб або 21,5% від загальної кількості. Частка сільського населення району значно перевищує середньо обласний показник – 51,8%, а частка міського населення значно нижча від середньо обласного – 48,2%.

За основними віковими групами населення району поділяється таким чином: найбільш чисельніша група віком від 15 до 64 років, значна частка людей похилого віку (табл. 53)[21].

Таблиця 53

Розподіл населення за основними віковими групами

Кількість населення, осіб	У тому числі, років			Відсотків до всього населення у віці		
	0 - 14	15 - 64	65 - старше	0 - 14	15 - 64	65 - старше
59975	10314	38977	9511	17,5	66,3	16,2

Демографічна ситуація. Чисельність постійного населення району має тенденцію до його зменшення. Щільність населення становить 54 особи на км². Основним фактором динаміки населення району є систематичне зменшення природного приросту, яке становить 11,5% у загальному скороченні населення. У 2012 році кількість померлих у середньому склала 16,8 тис. осіб, у міських поселеннях – 12,1, у сільських – 17,4 тис. осіб. Природний приріст склав – 5,3‰, зокрема, у міських поселеннях – -1,0‰, а у сільських – -6,1‰. Отже, щорічно населення району скорочується на величину, що перевищує кількість населення одного населеного пункту. Загалом демографічна ситуація у районі характеризується стійкою

тенденцією скорочення чисельності населення, особливо сільського (табл. 54)[21].

Таблиця 54

Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності природного приросту населення у Шаргородському районі у 2012 році

Регіони	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст населення
Шаргородський район	11,5	16,8	-5,3
Вінницька обл.	10,9	15,5	-4,6

Як свідчать дані таблиці, кількість народжених та кількість померлих на 1000 жителів наявного населення у районі дещо перевищує обласний показник. Якщо за коефіцієнтом народжених на 1000 жителів район займає 7 місце, за коефіцієнтом померлих на 1000 жителів – 9 місце, то за природним приростом (скороченням) населення на 1000 жителів – 10 місце. У районі високий рівень дитячої смертності. За кількістю дітей, які померли у віці до 1 року, район займає 25 місце. Основними причинами смертності населення залишаються хвороби системи кровообігу (72,4%), новоутворення (10%).

Зміни в чисельності населення істотно залежать від змін у шлюбності та народжуваності, а також від динаміки вікового та статевого складу населення.

У 2007-2012 роках спостерігався невеликий міграційний приріст чисельності населення проти значного відпливу у попередні роки. У середньому кількість прибулих у район становить – 12,2, а вибулих – 9,2 з розрахунку на 1000 жителів, у порівнянні, загальнообласний показник становить відповідно– 15,4, і 15,7 особи на 1000 жителів[18 ,19, 20, 21] .

Різноманітний і національний склад населення району,зокрема, 98,7% його складають українці, проживають на території Шаргородщини також росіяни, білоруси, поляки, євреї, молдовани - всього представники 37 національностей.

За зайнятістю населення розподілене так:

- у агроформуваннях на штатних посадах працює понад 2000 осіб;
- на промислових підприємствах - майже 1000 осіб;
- у освітянських закладах - понад 2000 працівників;
- у закладах охорони здоров'я - понад 1000[20].

У районі спостерігається низький рівень зайнятості економічно активного населення, про що свідчить незбалансованість попиту і пропозиції на ринку праці. Зокрема, кількість зареєстрованих громадян не зайнятих трудовою діяльністю в середньому, за останні три роки, складає – 970 осіб, а потреба підприємств у працівниках,на заміщення вільних робочих місць, в середньому 25 осіб. Навантаження на одне робоче місце загалом по району

складає в середньому 45 осіб. Це є свідченням низки проблем у розвитку господарства району, які відбулися впродовж десяти років.

Населення району проживає у 62 поселеннях, з них – одне місто (Шаргород) та 61 село.

У місті проживає 6947 осіб, а у сільських поселеннях – 53028 осіб. За людністю сільські поселення об'єднані в групи: <25, 25-100, 100-250, 250-500, 500-1000, 1000-2000, 2000-3000, >3000.

Для поселень району характерною ознакою є зменшення їх населення. За період з 1989 по 2012 рік населення скоротилось на 7050 особи. Відбулися зменшення середньої людності поселення з 994 до 894 осіб.

У 2012 році найчисельнішою групою залишається група 1001-2000 осіб, яка включає 18,0% поселень і 28,6% населення – це центри сільських рад. Середня людність села в цій групі складає 1421 особу. Великими за кількістю населення є групи 501-1000 осіб і понад 3000 осіб. Ця група включає в себе 7 сіл (27,8%) і 23370 осіб (42,8% населення). Групи менше 25 і 25-100, найменші за чисельністю поселень і кількістю населення – це невеликі села з середньою людністю (11 і 56 осіб), тут майже відсутні заклади освіти, охорони здоров'я, населення цих поселень обслуговуються переважно у центрах сільських рад[21].

Більш стабільними, стійкими поселеннями, при загальній тенденції скорочення населення в районі є поселення групи 1001-2000 осіб, вони є перспективними для розвитку всієї системи населених пунктів, розвитку господарства, створення умов для нормальної життєдіяльності населення.

Характеристика господарства

У комплексній структурі господарства району основне місце займає виробнича складова (компонентна). Частка зайнятого населення на підприємствах, що належать до видів економічної діяльності виробничого характеру, складає 13,8%.

Галуззю спеціалізації району є сільськогосподарське виробництво. У блоці функціонування сільськогосподарського комплексу основне місце займають компонентні виробництва. Рівень промислового виробництва (за обсягом продукції) – низький і становить 64,5 млн. грн., що складає 1/3 від загального обласного показника. До спеціалізованих виробництв увійшли: виробництво масла вершкового, цукру, борошна. Виробництво інших видів продукції харчової промисловості має низький рівень.

Сільське господарство

У сукупній валовій продукції сільського господарства і промисловості, переважає сільське господарство. Кількість зайнятих у сільському господарстві – 1840 осіб (39,6%).

Розвиток і спеціалізація сільського господарства визначаються природними і соціально-економічними факторами. Основа сільського господарства – земельні ресурси, які складають переважну частину природньо-ресурсного потенціалу.

Загальна земельна площа району складає 113,6 тис. га, зокрема 74,9 тис. га ріллі. Для району характерна висока розораність ґрунтів, із загальної площі сільськогосподарські угіддя (землі, які безпосередньо використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції) складають 86,8 тис. га. У структурі сільськогосподарських угідь на ріллю (орні землі) припадає 74,9 тис. га (90,8%), сіножаті – 1,8 тис. га, пасовища займають 7,3 тис. га (9,2%).

У структурі землевласників і землекористувачів найбільша частка припадає на сільськогосподарські підприємства – 74,8%.

У районі працює 147 сільськогосподарських підприємств, у них в обробітку знаходиться 51,8 тис. га ріллі, та тисяча гектарів багаторічних насаджень зокрема: 6 вертикально-інтегрованих структур, ними обробляється 13 тис. га ріллі або 25 відсотків; 43 сільськогосподарських підприємства, що працюють без інвесторів ними обробляється 25,3 тис. га ріллі або 48,8 відсотків та 500 га багаторічних насаджень; 98 фермерських господарств обробляє 13,5 тис. га ріллі або 26,2 відсотка, багаторічних насаджень 500 га, а також 25 686 особистих селянських господарств обробляють 17,3 тис. га ріллі[21].

Рослинництво. У районі вирощують пшеницю, жито, озимий та ярий ячмінь, горох, сою, кукурудзу, гречку, просо. З технічних культур – цукровий буряк, ярий та озимий ріпак. Агрофірма імені Івана Франка с. Івашківці спеціалізується з вирощування маку.

За всіма категоріями господарств у 2012 році зернові культури займали – 50,5%, технічні – 30,9%, кормові – 11,3%, картопля і овочі – 7,2%.

Посівна площа сільськогосподарських культур району у 2012 році збільшилась на 2 тис. га, порівняно з 2011 роком і складала 68,8 тис. га, зокрема:

- зернові культури займали 34,8 тис. га,
- технічні культури 21,2 тис. га,
- картопля і овочі 4,9 тис. га,
- кормові культури 7,8 тис. га.

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур з 2009 по 2012 р. відображено у таблиці 55[18, 19, 20, 21].

Таблиця 55

Виробництво основних сільськогосподарських культур (тис. т.)

Показники	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Зернові культури	109,2	114,5	140,2	135,4

Цукрові буряки	21,9	64,1	81,4	72,2
Соняшник	10,3	8,9	14,6	17,9
Картопля	19,2	22,6	27,5	26,2
Овочі	6,8	7,0	7,9	8,3

Як свідчить аналіз статистичних даних, за минулі чотири роки, виробництво зернових, цукрового буряка, соняшника, картоплі, овочів має тенденцію до зростання, хоча ці показники із року в рік коливаються в залежності від багатьох чинників.

Тваринництво. Громадське тваринництво Шаргородського району зосереджене в 16 сільськогосподарських підприємствах, з них розведенням ВРХ займаються – 11 господарств, свинарством – 9, вівчарством – 1, конярством – 11[21]. У розвитку тваринницької галузі району, за останні чотири роки, спостерігається позитивна динаміка до стабілізації виробничих показників (табл. 56).

Таблиця 56

Виробництво продукції тваринництва

Показники	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
М'ясо всіх видів (у живій вазі) тис. т.	3,4	3,8	3,7	3,5
Молоко, тис. т.	40,1	39,0	39,1	39,5
Яйця, млн. шт.	15	15,2	15,3	15,4

Найкращими сільськогосподарськими виробниками у районі є:

- ПП «Юхимівське», с. Юхимівка;
- ПП «Золотий колос», с. Михайлівка;
- ПП «Зето», с. Клекотина;
- СТОВ ім. Мічуріна, с. Довжок;
- СТОВ «Колос», с. Хоменки;
- СТОВ «Подільська зоря», с. Руданське;
- ФГ «Агро-Дарс», с. Слобода-Шаргородська;
- ПП «Врожайне», с. Слобода-Шаргородська.

Станом на 01.01.2011 року поголів'я великої рогатої худоби становило 3222 голів, зокрема корів – 1378 голів, свиней 2835 голів, овець і кіз – 49 голів, птиці – 6532 голів, коней – 165 голів[20].

Виробництво та реалізація м'яса має негативну тенденцію, у зв'язку із зменшенням чисельності поголів'я свиней, особливо відгодівельного.

Сільськогосподарськими підприємствами району у 2011 році надано 3658 ц. молока, вирощено худоби в загальній кількості 5827 ц.

Загалом у районі вироблено валової сільськогосподарської продукції на суму 121748,2 тис. грн., зокрема, у галузі рослинництва – 99160,8 тис. грн., у тваринництві на 14085,4 тис. грн. Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції у 2011 році склав 23,8%, зокрема у рослинництві – 24,4%, у тваринництві – 3,6% [20].

Значна увага приділяється впровадженню інвестиційних проектів у сфері реконструкції, будівництва тваринницьких приміщень, застосуванню новітніх технологій та модернізації існуючої технічної бази.

Завершено реконструкцію приміщення для безприв'язного утримання ВРХ (корів) – у ПП «Юхимівське» с. Юхимівка, будівництво ферми на 200 голів ВРХ в ФГ «Мілк-Сервіс» м. Шаргород.

Товариством ім. Мічуріна с. Довжок придбано та встановлено нове доїльне обладнання, молокопровід Брацлавського виробництва.

Забезпечено виконання постанови Кабінету Міністрів України № 342 від 23 квітня 2012 року щодо державної підтримки тваринницької галузі, а саме виплати спеціальної дотації фізичним особам за утримання та збереження молодняка ВРХ. З початку дії постанови № 342, фізичним особам – загальною кількістю 1717 чоловік, нараховані дотації на суму 1,134 млн. грн. за утримання та збереження – 2456 голів молодняка ВРХ.

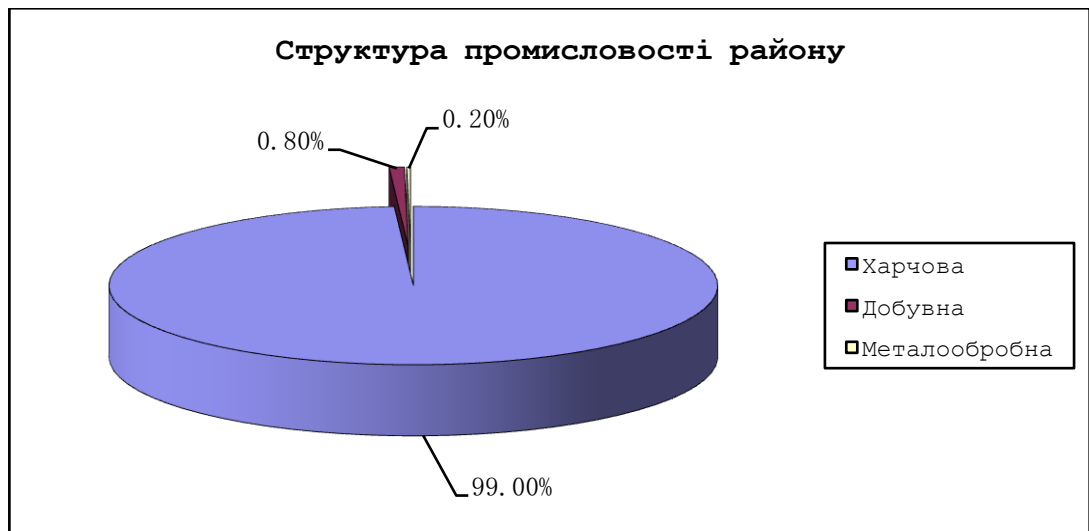
Усіма категоріями господарств порівняно з 2011 роком збільшено виробництво молока на 3,5 тис. тонн та яєць на 0,3 млн. шт. Створено та діє 29 пунктів заготівлі молока.

Промисловість

Промислові види діяльності сформувалися ще в умовах планової економіки. Основними чинниками їх створення і функціонування є орієнтація на сировину та суспільно-географічне положення.

Обсяг виробництва промислової продукції у порівняльних цінах підприємств декілька років поспіль перевищує рівень 80 млн. грн. та складає 86,4 млн. грн. Обсяг реалізації промислової продукції (робіт, послуг) складає 117 млн. 682 тис. грн. у відпускних цінах підприємств без ПДВ та акцизного збору (15 місце серед районів області). Питома вага району становить 0,7% до загально обласного показника, що складає 1436,1 грн. на душу населення.

Промисловий комплекс району представлений харчовою (99%), добувною (0,8 %), металообробною (0,2%) галузями (рис. 6).

Рис. 6. Структура промисловості району

У галузевій структурі промисловості Шаргородського району переважає обробна промисловість, де найбільшу питому вагу займає харчова галузь. Упродовж п'яти років зменшуються обсяги виробництва будматеріалів та металовиробів. У територіальній структурі промисловості основна роль належить промисловому центру м. Шаргород та межуючими із ним селам: Соснівці (цукровий завод), Пасинкам (цегельний завод), Рахнам-Лісовим (консервний завод, ПАТ «Концерн-Хлібпром»).

У сучасних умовах становлення ринкових відносин і трансформації структури господарства України змінилась галузева і територіальна структура промисловості Шаргородського району. Основу промислових видів діяльності складають підприємства: ПАТ «Шаргородське РП «Агромаш» (виготовлення металевих конструкцій), ТОВ «Джуринське шахтоуправління» (видобуток каменя стінового повномірного та не повномірного), ПрАТ «Шаргородський маслозавод» (виробництво молочних продуктів), ПАТ «Концерн-Хлібпром» с. Пенківка (переробка давальницької сировини на борошно), СТ «Джуринський хлібзавод» (хлібобулочні вироби, борошно, макарони, роздрібна торгівля), ДП «Мурафський кар'єр» (видобування вапнякового каменю), ТОВ «Рахнівсько-Лісовий консервний завод» (виробництво харчових концентратів). Підсумки роботи промислових підприємств свідчать про те, що в районі існує стійка тенденція до зростання промислового виробництва. Саме продукція харчової галузі займає понад 90 відсотків від загального обсягу виробництва та реалізації промислової продукції.

З 2008 року збільшилися обсяги виробництва промислової продукції на 4-х підприємствах району, зокрема:

- ПАТ «Шаргородське РП «Агромаш», м. Шаргород;
- ПрАТ «Шаргородський маслозавод»;

- ТОВ «Джуринське шахтоуправління»;
- ПАТ «Концерн-Хлібпром», с. Пеньківка.

Два підприємства у 2011 році призупинили виробничу діяльність, це – ДП «Мурафський кар'єр» та СТ «Джуринський хлібзавод».

У добувній промисловості обсяги виробництва теж збільшилися, зокрема збільшився видобуток каменю стінного з вапняку на 9%.

Харчова промисловість. У обробній промисловості, яка є основною в районі, обсяги випуску продукції зростають, зокрема у харчовій промисловості збільшилось виробництво соків фруктових та овочевих, джемів, пюре, паст фруктових, борошна, хлібобулочних виробів, молока обробленого, масла вершкового та спредів (масла та сумішей вершково-рослинних). Одним із значимих підприємств харчової промисловості є ПрАТ «Шаргородський маслозавод», який спеціалізується на виготовленні масла вершкового, молока і вершків сухих, молока обробленого. За виробництвом масла вершкового район займає значне місце в обласному територіальному поділі праці – частка в області 5,5% (1549 тонн). Свою продукцію підприємство частково вивозить за межі району і області, сировину (молоко) одержує від сільськогосподарських підприємств району, а також фермерів-землевласників і селян. На основі тісних зв'язків підприємства і постачальників сировини сформувався спеціалізований молокопромисловий комплекс. У 2012 році підприємство призупинило виробничу діяльність у зв'язку із скрутним фінансовим становищем.

Виробництво борошна відбувається на ПАТ «Концерн-Хлібпром» у селі Пеньківка. За виробництвом борошна район посідає одне з провідних місць в області, а саме, третє місце, обсяги його виробництва становлять 14899 тонн, що складає 10% усього виробництва борошна області. Сировину (зерно) постачають сільськогосподарські господарства різних форм власності. Завдяки такій тісній взаємодії в районі сформувався спеціалізований борошнопромисловий комплекс АПК.

Споживче товариство «Джуринський хлібзавод» с. Джурин у грудні місяці 2010 року розпочало ремонтні роботи з реконструкції виробничих ліній, які на сьогоднішній день ще не завершені. Натепер підприємство не працює.

Провідне третє місце район займає по виробництву консервів, які виготовляються на консервному заводі у селі Рахни-Лісові. Обсяги виробництва продукції – 11026 тис. умовних банок, що становить 6,2% обласного виробництва консервів. Продукція району вивозиться за межі району та області[21].

ПАТ «Шаргородське РП «Агромаш» та ТОВ «Джуринське шахтоуправління» працюють у звичайному режимі та нарощують темпи виробництва.

Інвестиції та будівельна діяльність

У районі нараховується 5 організацій, що здійснюють будівельні та ремонтно-будівельні роботи: ТОВ «Райагробуд», КП «Будівельник», КП «Монтажник», державне дорожнє підприємство «Райавтодор» та Управління газового господарства.

На території району проводяться роботи з газифікації сіл: Мурафа, Джурин, ДЕРЕБЧИН, Михайлівка, Плебанівка, Носиківка, Андріївка, Будне, Хоменки, Рахни-Лісові. Завершено будівництво Соснівської школи ліцею, поліклініки КП «Шаргородська ЦРЛ», чотирьох-поверхового багатоквартирного будинку у м. Шаргород.

У 2008 році введено в дію 22,5 км газових мереж, на даний час, (2012 р.) газифіковано 28 населених пункти.

Обсяги інвестицій в основний капітал, освоєних підприємствами та організаціями району за 2011 рік склали 82,974 млн. грн., що більше, у порівнянні з 2010 роком, на 47,5%, або на 26,8 млн. грн.

За 2011 року введено в експлуатацію 1199 м² загальної площі житла, що становить 29,03% до відповідного показника 2010 року. Обсяг інвестицій в житлове будівництво становить 5,2 млн. грн.

У жовтні 2011 року відбулося офіційне відкриття газопроводу до с. Носиківка потужністю 14,2 км. Загальна сума коштів, витрачених на будівництво газопроводу становить 1 млн. 795,34 тис. грн. На території району в стадії завершення знаходяться будівництво двох підвідних газопроводів до с. Хоменки, протяжністю 2,9 км та с. ДЕРЕБЧИН, протяжністю 4,1 км. На будівництво яких у 2012 році із НАК «Нафтогаз України» виділено 663 та 1072 тис. грн. відповідно.

Станом на 01.01.2012 року прямих іноземних інвестицій надійшло 109,5 тис. дол.[21].

Транспорт і зв'язок

Загальна протяжність автомобільних шляхів з твердим покриттям Шаргородського району становить 363 км. Територію району пролягають автобусні маршрути різних сполучень, зокрема, міжнародних: Вінниця-Кишинів, обласних: Шаргород – Вінниця, Могилів – Подільський – Вінниця та міжрайонних : Шаргород – Жмеринка, Могилів – Подільський – Жмеринка, Бар – Тульчин. Пасажирські перевезення автомобільним транспортом здійснюють ВАТ «Шаргородське АТП – 10528» та приватні перевізники. У межах району розташовані дві залізничні станції: Ярошенка та Рахни-Лісові, через які проходить залізнична колія Київ-Одеса.

За 2011 рік перевезено: пасажирів 2 292,6 тис. осіб, пасажирооборот складав 45010,0 тис. пас. км. , вантажів 48,8 тис. тон, вантажооборот становив 10,0 млн. т.км. Функціонуюча філія «Шаргородський райавтодор» загалом

обслуговує 362,9 км. доріг, зокрема, 80,6 км. територіальних , 106,6 км. обласних , 175,7 км. районних. Територією району також проходить магістральний нафтопровід «Одеса–Броди».

У м. Шаргород працює ПАТ «Укртелеком» Вінницька філія ЦТП №26 та Цех обслуговування споживачів №4 Вінницької дирекції УДППЗ «Укрпошта». Станом на 01.01.2012 року в районі діяло 35 сільських телефонних станцій , які обслуговували 7900 абонентів, працювало ефірне радіомовлення.

На території району функціонують 16 вишок мобільного зв'язку та нараховується близько 39 тис. його абонентів. Поштові послуги надають 26 стаціонарних сільських та 3 пересувних відділень зв'язку[21].

Торгівля, ресторанне господарство

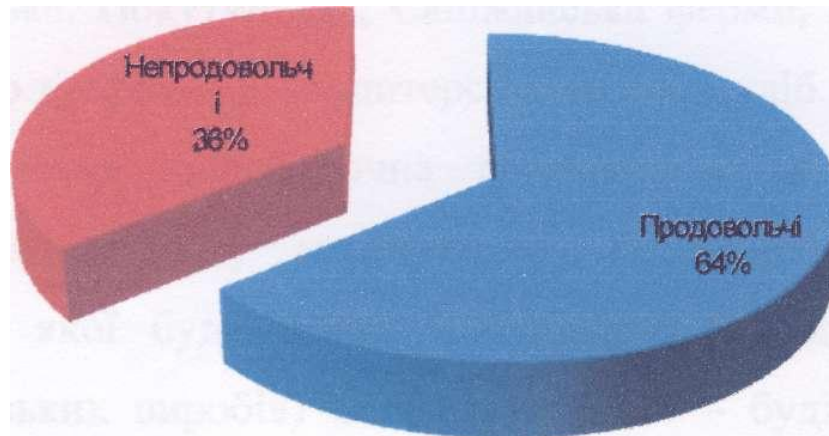
Стратегічною метою регулювання розвитку торгівлі в районі є формування і стабілізація споживчого ринку для задоволення соціальних потреб шляхом активізації комерційних відносин між товаровиробниками, продавцями і споживачами на усіх етапах переміщення товарів, створення більш сприятливого інвестиційного клімату у цій сфері. Торгівельне обслуговування населення району здійснюють 87 підприємств роздрібною торгівлі різних форм власності, зокрема, 49 магазинів, 54 кіосків, 8 закладів ресторанного господарства, 40 їдалень у загальноосвітніх школах, 5 аптек[20].

Районна споживча спілка об'єднує в структурі 4 сільських споживчих товариства, комбінат кооперативної промисловості, вона організовує торговельне обслуговування населення району промисловими і продовольчими товарами, заготівельну діяльність.

Обсяг роздрібного товарообігу підприємств торгівлі за 2011 рік становив – 78,9 млн. грн. Обсяг реалізації промислових товарів, послуг зріс у порівнянні з 2010 роком, на 11,5%. У 2011 році обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу населення району становив 1 млн. 862,4 грн., по області – 9 млн. 615,4 грн.

Роздрібний товарообіг визначається обсягом продажу споживчих товарів населенню через роздрібну торгову мережу всіма діючими підприємствами незалежно від форм власності, а також промисловими, транспортними та іншими неторговими підприємствами безпосередньо населенню через касу підприємств.

Рис. 7. Товарообіг Шаргородського району

У загальному обсязі роздрібного товарообігу району продовольчі товари становлять 64%, непродовольчі - 36%. Це співвідношення відображено на рис. 7.

Товарообіг роздрібної торгівлі відображає один з аспектів рівня життя населення – купівельну спроможність. Диференціація товарообігу, що припадає на одну людину, пояснюється перш за все, функціональною роллю поселень, їх особливим економіко-географічним положенням, щільністю населення тощо. Найвищі показники роздрібного товарообігу на одну людину характерні для м. Шаргорода, с. Джурин, с. ДЕРЕБЧИН, с. Клекотина, с. Мурафа, с. Пеньківка, с. Рахни-Лісові, с. Федорівка. На цей показник значною мірою впливають різниця доходів населення в різних селах та містах, нерівномірний розподіл торгової мережі, неоднакове споживання продовольчих товарів тощо. У селах, наприклад, реалізується значно менше продуктів харчування у зв'язку з наявністю підсобних присадибних господарств.

Структуру продовольчих товарів у Шаргородському районі формують переважно м'ясо і м'ясопродукти, кондитерські вироби, хліб і хлібобулочна продукція, цукор, молоко й молочна продукція. Цукрових заводів на території району немає, тому цукор є привозним, а молочними виробами населення району забезпечує Шаргородський маслосирзавод, також значну частку на ринки поставляє Тульчинський маслосирзавод (ТОВ «Інтер-Фуд»), а в структурі непродовольчих товарів найбільшу питому вагу становлять товари культурно-побутового і господарського призначення (меблі, одяг, білизна, трикотаж, взуття, тканини, легкові автомобілі). Дещо знизився продаж товарів культурно-побутового і господарського призначення (годинники, радіоприймачі, піаніно, фотоапарати, холодильники, пральні та швейні машини тощо). Звичайно виробництво цих видів продукції на території Шаргородського району не відбувається, а завозиться на ринки району з

інших областей та країн, хоча деяке виробництво меблів, одягу в районі все ж таки присутнє, але має винятково місцеве значення.

Розміщення об'єктів ресторанного господарства часто не збігається з розміщенням об'єктів торгівлі. Однак, останнім часом різко зросла мережа кафе, ресторанів, буфетів, закусочних, розміщених уздовж головних вулиць міст і сіл, у місцях їх перетину, на автостанціях і вокзалах, центральних частинах населених пунктів, у районі функціонування ринків та біля трас. Розвивається мережа не тільки спеціалізованих магазинів (фірмових, магазинів-складів, комісійних), а й підприємств ресторанного господарства, особливо швидкого обслуговування. Перше місце за кількістю мереж кафе, буфетів, закусочних займає с. Рахни-Лісові. Це пов'язано з тим, що його територію перетинає залізнична магістраль міжнародного значення. Інші населені пункти у забезпеченні об'єктами громадського харчування цілком збігаються з поділом на групи із забезпечення матеріально-технічної бази населення.

Послуги

Населенню у районі надаються такі послуги: ремонт взуття, ремонт побутової техніки, фотопослуги, ремонт годинників. Розширено мережу послуг за рахунок приватних підприємств. Побутові послуги населенню надають два комунальних підприємства та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності.

Обсяг реалізованих послуг населенню підприємствами за 2012 рік становив у ринкових цінах по району 11320,2 тисячі грн., що на 8,6% менше, ніж у минулому році [21].

Розвиток малого підприємництва

Важливу роль у створенні надійного механізму стабілізації економіки району відіграє розвиток малого підприємництва. Упродовж п'яти років змінювалася кількість малих підприємств. Так станом на 1.01.2009 року у районі було зареєстровано 169 малих підприємств, з них діючих 154, на 1.01.2012 року у сфері малого підприємництва відповідно до державної реєстрації діяло 2490 суб'єктів господарювання, з яких 275 одиниць – малі підприємства, 25 одиниць – середні підприємства, 2087 приватних підприємців – фізичних осіб та 103 діючих фермерських господарства. Загальна кількість фермерських угідь – 113,7 тис. га. [21].

Аналізуючи стан розвитку підприємництва можна зробити такі узагальнення про його тенденцію та перспективи : по-перше, продовжує зростати кількість діючих малих підприємств, по-друге, більш різноманітною стає їх діяльність. Зараз у районі намітилась тенденція до збільшення підприємств, які займаються не торгово-посередницькою діяльністю, а

наданням послуг населенню, виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції, іншими видами діяльності.

Соціальна інфраструктура

Освіта. У районі діє розгалужена мережа освітніх закладів, у яких забезпечено належні умови для розвитку інтелектуальних та фізичних здібностей школярів та дітей дошкільного віку. Функціонують 42 загальноосвітні школи, Буднянська допоміжна школа-інтернат, 2 позашкільних навчальних заклади (будинки дитячої та юнацької творчості і дитячо-юнацька спортивна школа), 30 дошкільних виховних закладів.

У 42 загальноосвітніх школах району навчається 6953 учнів і працює 1035 вчителів. Розподіл шкіл за ступенями має такий вигляд: школи першого ступеня розміщені у селах із переважною кількістю населення до 200 жителів, у школах I–II ступенів навчається дуже мало дітей, оскільки села де вони розміщені знаходяться біля населених пунктів, де функціонують школи I–III ступенів[21].

Гордістю району є Шаргородська районна гімназія, урочисте відкриття якої відбулось 1 вересня 2011 року. Учні гімназії навчаються за одним із двох профілів: суспільно-гуманітарним, природничо-математичним. На базі гімназії планується розпочати роботу науково – експериментальних майданчиків вищих навчальних закладів м. Вінниці (педагогічного, медичного, технічного та аграрного університетів), з наступним відбором абітурієнтів для вищезгаданих ВУЗів. До послуг учнів гімназії: сучасна бібліотека; 4 лабораторії; актова зала на 240 місць; їдальня, обладнана найсучаснішим технологічним оснащенням на 190 місць; 4 спортивних майданчики; 2 стадіони; 3 майстерні; навчально-матеріальна база для викладання автосправи, яка даватиме можливість отримати водійські права.

У районі намітилася тенденція скорочення кількості шкіл, що пов'язано зі зменшенням контингенту учнів, чисельності сільських населених пунктів, подрібненням поселенської мережі, зростанням частки міських жителів. Особливістю багатьох загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості є малокомплексність, тобто функціонування при відсутності окремих класів.

Проблемою для району є і те, що певна частина дітей шкільного віку (0,61% від їх загальної чисельності) не охоплені навчальним процесом, найбільша кількість таких дітей нараховується у Перепільчинцях, Носиківцях та Політанках.

Невід'ємною складовою освітнього комплексу є професійно-технічна освіта. У Шаргородському районі немає жодного професійно-технічного навчального закладу, хоча до 90-х рр. в Шаргороді працював один такий заклад, але у зв'язку з низькою кількістю студентів його закрили. Даний заклад готував кадри, які працювали у сільськогосподарській сфері. Натепер

випускники району навчаються переважно у навчальних закладах різних рівнів акредитації області та м. Вінниці, є студентами аграрного, педагогічного, медичного, політехнічного, торговельно-економічного університетів.

Аналіз територіальної організації комплексу освіти свідчить, що в районі достатньо загальноосвітніх шкіл 1-2 та 1-3 ступеня, проте взагалі відсутні заклади освіти інших рівнів акредитації. Місцевими центрами освітнього обслуговування є Шаргород, Рахни-Лісові, Джурин.

Охорона здоров'я. Шаргородський район має не досить розвинену мережу об'єктів охорони здоров'я, в яку входять лікарні, амбулаторно-профілактичні заклади, станції швидкої медичної допомоги, стоматологічні поліклініки, аптеки, диспансери, фельдшерсько-акушерські пункти.

Територіальна організація закладів охорони здоров'я, передусім визначається демографічними чинниками та наявною системою міських та сільських поселень, величиною населених пунктів. У районі функціонують 35 фельдшерсько-акушерських пункти, 6 лікарських амбулаторій сімейного лікаря, 3 дільничні лікарні, 1 центральна районна лікарня. Натеper у районі проведено розмежування рівнів надання медичної допомоги населенню, відповідно до Закону України від 07.07.2011 року "Про реформування галузі охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві".

Первинну медичну допомогу надає Шаргородський районний Центр первинної медико-санітарної допомоги, до складу якого, як структурні підрозділи, входять Шаргородське відділення загальної практики - сімейної медицини з приписною дільницею (25 ФАП і ФП) та 9 амбулаторій загальної практики сімейної медицини (с. Джурин, Рахни-Лісові, Мурафа, Пеньківка, Дребчин, Клекотина, Носиківка, Плебанівка, Михайлівка з приписними дільницями). При всіх амбулаторіях створені денні стаціонари. Загалом розгорнуто 165 ліжок денного стаціонару, працює 43 лікарі, 169 середніх медичних працівників Шаргородського районного Центру ПМСД [21].

Мережа лікарняних закладів порівняно з 1995 р. зменшилась на 33%, переважно за рахунок закриття та реорганізації дільничних лікарень у сільські лікарські амбулаторії. Загальна кількість лікарняних ліжок по району впродовж 2000–2012 рр. зменшилась майже на 40%. Забезпеченість лікарняними ліжками становить 56,7 на 10000 населення (по Україні – 89,9, по області 79,7). Найнижчий показник характерний для с. Голинченці, с. Зведенівка, с. Покутино, с. Калитинка, с. Сапіжанка, с. Конатківці, с. Політанки та інших відсталих у розвитку сіл, що знаходяться далеко від районного центру.

Рівень медичного обслуговування в сільській місцевості та міських поселеннях істотно відрізняються. Лікувальні заклади в сільській місцевості потребують переоснащення, обладнання сучасним лікувально-діагностичним

устаткуванням. Показник забезпеченості лікарями вищий за середньо-обласний, лише по м. Шаргород (35,5), забезпеченість лікарями на 1000 населення в сільській місцевості становить 17,9. Чисельність середніх медпрацівників на кінець 2008 р. становила 928, а на кінець 2011 року – 169. Порівняно з 1998 р. кількість їх зменшилась на 6,1%. Зменшення кількості середнього медперсоналу фіксується з 1991 року.

Важлива роль у покращенні стану здоров'я населення належить фізичній культурі та спорту, широкому впровадженню їх у життя. У 2011 році на Шаргородщині функціонувало 12 стадіонів з трибунами на 200 місць, 35 спортивних майданчиків, 28 футбольних поля, 2 стрілецьких тири, 3 плавальних басейнів, 18 спортивних залів, 12 майданчиків з тренажерним обладнанням та 62 спортивних залів для фізкультурно-оздоровчих занять. У сільській місцевості знаходиться один стрілецький тир, а також один в міській місцевості, від 62% до 69% – майданчиків з тренажерним обладнанням та спортивних майданчиків і майже 90% – футбольних полів. Більше половини (59%) спортивних споруд належить середнім закладам освіти, 48% – підприємствам, установам та організаціям, 1,8% – спортивним товариствам і відомчим фізкультурним організаціям, менше 1% – управлінням з питань фізичної культури і спорту.

Ситуація в галузі є досить складною. У незадовільному стані знаходиться багато спортивних споруд, зокрема с. Покутино, с. Голинченці, с. Стрільники, с. Конатківці, с. Перепільчинці, с. Пасинки, с. Політанки, с. Лозова та ін., дитячо-юнацька спортивна школа м. Шаргорода. Більшість футбольних полів району не відповідають сучасним вимогам. У 2011 році всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи охоплено 24,8 тис. осіб, або 14,7% всього населення району. У сільській місцевості фізкультурно-оздоровчими заняттями займалися 9,8 тис. чоловік, або 13% всього сільського населення. У платних (абонементних) групах займається 0,7% від усіх, охоплених фізкультурно-оздоровчою роботою. Частка дітей, які займаються різними видами фізкультурно-оздоровчої роботи в середніх закладах освіти становить 62,9.

Істотного покращення вимагає розвиток фізичної культури і спорту у сільській місцевості району. У переважній більшості сіл з людністю 500 і більше осіб відсутні стадіони, 80% сіл не мають спортивних залів, лише 0,1% дитячо-юнацьких спортивних шкіл розміщені у сільській місцевості, переважна їх більшість не укомплектовані тренерськими кадрами.

Загалом на сьогоднішній день Шаргородський район недостатньо забезпечений закладами охорони здоров'я, фізкультури та спорту.

Культура, відпочинок і туризм. У Шаргородському районі діють: 44 будинки культури, клуби і клуби – бібліотеки; 39 бібліотек; 2 стаціонарних бібліотечних пункти видачі книг; дві дитячі музичні школи; районний

кінотеатр; музей образотворчого мистецтва; "народний" музей історії с. Пеньківки; 2 музеї на громадських засадах. Надбанням району є 14 колективів, що носять звання народний. Діяльність установ культури забезпечують 217 працівників, з яких 105 працюють у сільській місцевості. На обліку у районі: 162 пам'ятки, зокрема, 61 - археології; 58 - історії; 39 - архітектури та містобудування; 4 - мистецтва[20].

Із загальної кількості бібліотек 5 належить до системи Міністерства культури і мистецтва України, 44 - профспілковим організаціям. Переважна більшість бібліотек (86,7%) знаходиться в сільській місцевості. Кожна міська бібліотека обслуговує значно більше читачів, ніж середня сільська. Найбільша кількість масових бібліотек в Шаргороді, Джурині, Рахнах-Лісових, найменша - у Політанках, Покутино, Стрільниках, Теклівці, Юліямполі.

Бібліотечні фонди масових бібліотек становлять понад 2000 примірників. Упродовж останніх років спостерігається зменшення фондів. Нові надходження у сільські бібліотеки у декілька разів менші, ніж у міські. У фондах бібліотек більше половини літератури гуманітарного спрямування, кожне п'яте видання - суспільного характеру. Друковані видання російською мовою складають 52%, українською - 48%.

Значну просвітницьку діяльність здійснює районна бібліотека, міська Шаргородська № 1 та № 2. У роботі бібліотеки впроваджуються нові інформаційні технології, підведено інтернет, що допомагає поповнювати новими матеріалами. Бібліотеки району є організаторами та учасниками різноманітних творчих акцій, проводять пошукову краєзнавчу роботу, відзначають ювілейні дати діячів культури та мистецтва, проводять декади (місячники) культур національних меншин, що проживають в районі. Прибібліотеках працюють клуби і об'єднання за інтересами. Клубні установи розміщені згідно з адміністративним поділом території і за виробничим принципом - при заводах, фабриках, учбових закладах. У структурі клубних закладів району переважають заклади системи Міністерства культури і мистецтва України, серед них 40 клубів та будинків культури, Шаргородський будинок народної творчості. Значна кількість закладів культури знаходиться у сільській місцевості.

Через обмеженість фінансування в окремих населених пунктах діють поліфункціональні заклади: клуби-бібліотеки.

Заклади культури району здійснюють різні види роботи. Систематично проводяться театралізовані свята, вечори відпочинку, концерти, вистави, виставки декоративно-прикладного мистецтва. Створені вокально-хорові, театральні, хореографічні колективи художньої самодіяльності, оркестри та інструментальні ансамблі. У закладах культури працює 42 дискотеки. Традиційними стали свята гумору і сатири ім. С.Руданського в с. Руданське, "Велика рідня" в с. Рахни-Лісові на базі школи № 2 та за участі учнів та вчителів цієї школи. Творчі колективи з різних сел презентують

народне мистецтво Шаргородщини на міжрайонних, міжобласних, міжнародних і всеукраїнських святах, конкурсах, фестивалях.

Стримуючим чинником функціонування клубних закладів області є слабка матеріально-технічна база. Так, лише кожен другий клубний заклад системи Міністерства культури і мистецтва забезпечений танцювальними залами, невирішеною є проблема забезпечення клубів музичними інструментами, підсилювальною апаратурою, обладнанням, сценічними костюмами. Найбільш слабку матеріально-технічну базу мають села Перепільчинці, Покутино, Зведенівка, Голинченці, Стрільники, Конатківці, Політанки.

Серед 8 діючих музеїв району кожен другий – історичний або мистецький, кожен третій – літературний. В районі найбільшого значення має Шаргородський музей, всі інші мають місцеве значення. На базі музеїв працюють клуби, проводяться свята, фестивалі, конкурси, презентації, здійснюється експозиційно-виставкова діяльність. Шаргородським районним музеєм організовуються виставки: "Історію Шаргородщини творять шаргородці", "Сучасне мистецтво: за і проти" та ін. У районі працює 2 музеї на громадських засадах. До дитячих закладів культури належать дитячі музичні школи, дитячі школи мистецтв, дитячі художні школи, хореографічні школи як державної, так і приватної форм власності.

Сьогодні винятково важлива роль у формуванні духовного потенціалу населення нашої держави належить збереженню традицій народної культури, зокрема, всіх видів і жанрів народної творчості, ужиткового мистецтва, ремесел, промислів. У районі з 1995 р. працює районний осередок Співки майстрів народного мистецтва за підтримки обласного осередку Співки майстрів народного мистецтва України та за сприянням міського голови м. Шаргорода, основним завданням якого є відродження ткацтва, гончарства, вишивки, народного малярства, писанкарства, витинанки, різьблення. Так, с. Калитинка відоме далеко за межами України завдяки народній вишивці. Майстрині цього села створюють неповторної краси роботи, які отримали високу оцінку прихильників цього виду мистецтва. Шаргородщина здавна відома гончарними осередками.

Вже традицією стало проведення в районі свят народного мистецтва, що популяризують найвідоміші ремесла даного району – це "Мурафський оберег" в с. Мурафа, "Бубнівська кераміка" в с. Пеньківка, "Українська витинанка" в с. Слободі-Шаргородські, "Народне малярство" в с. Джурин.

У районі відсутні професійні театри, але театральні трупі ставлять свої вистави на сценах сільських будинків культури та районного будинку культури.

Загалом можна зробити висновок, що галузь культури в Шаргородському районі має сприятливі умови для розвитку при належному фінансуванні.

Проблеми і перспективи розвитку району

Розв'язання проблем соціальної сфери неможливе без динамічного розвитку реального сектору економіки, прогресивних зрушень у його структурі, розширення внутрішнього ринку, підвищення ефективності, конкурентоспроможності економіки та здійснення заходів з стимулювання довгострокового кредитування, для поповнення обігових коштів та прискорення технічного переоснащення підприємств.

Пріоритетними завданнями промислового комплексу району мають бути:

- підвищення ефективності роботи підприємств за рахунок нарощування обсягів виробництва, збільшення випуску конкурентоспроможної продукції, зменшення кількості промислових підприємств, які працюють збитково;
- впровадження механізмів щодо запобігання фіктивного банкрутства підприємств;
- залучення, як іноземних так вітчизняних інвесторів для впровадження інноваційних проектів;
- запровадження принципу безумовного виконання платіжних зобов'язань;
- приділення першочергової уваги до питань енергозбереження та застосування енергозберігаючих технологій.

Ключовими проблемами сільськогосподарських підприємств району є вкрай низька розвиненість інфраструктури аграрного ринку, ріст цін на енергоносії, мінеральні добрива, запчастини та комплектуючі механізми, невідповідність цін на сільськогосподарську продукцію затратам на їх виробництво, недосконалий механізм банківського кредитування, виснаження родючості землі, знос основних фондів та складні погодні ситуації.

Факторами нарощування сільськогосподарського виробництва мають стати:

- економічне використання всіх наявних матеріальних ресурсів;
- безумовне використання існуючих та впровадження нових технологій виробництва, як в рослинництві, так і у тваринництві;
- поліпшення організації праці;
- вдале використання кредитних ресурсів;
- покращення стану справ в сортонасінництві;
- стабілізація поголів'я худоби;
- поліпшення відтворення поголів'я;
- зміцнення кормової бази.

Запитання і завдання для самоконтролю.

1. Доведіть, що економіко-географічне положення Шаргородського району є зручним.
2. Схарактеризуйте агрокліматичні ресурси Шаргородського району та зробіть висновки щодо їх впливу на спеціалізацію сільського господарства району.
3. На які види мінеральних ресурсів багата ваша місцевість? Оцініть будівельні ресурси.
4. Які зміни в структурі зайнятості населення Шаргородського району, на ваш погляд, можливі в перспективі?
5. Схарактеризуйте національний та етнічний склад населення Шаргородського району.
6. Назвіть галузі виробничої і невиробничої сфери, дайте їм коротку характеристику.
7. Які особливості просторового розміщення промислового виробництва на території району.
8. Схарактеризуйте структурні ланки АПК району.
9. З'ясуйте особливості розвитку соціальної інфраструктури Шаргородського району.

Творчі завдання

1. За допомогою топонімів Шаргородського району спробуйте визначити, як відбувалося освоєння його території.
2. Чому в Шаргородському районі з'явилося безробіття? Знайдіть відповідь у періодичній пресі. Подайте пропозиції, щодо вирішення цієї проблеми.
3. Використовуючи матеріали періодичної преси статистичні показники, дослідіть спосіб життя сільських та міських жителів. Зробіть висновки.
4. Відвідайте найближче до Вас сільськогосподарське підприємство і з'ясуйте:
  - а). Скільки землі у господарстві? Яка її якість?
  - б). Які культури вирощують? Яка їх урожайність?
  - в). Яка спеціалізація господарства?
  - г). Де і як зберігається та реалізується готова продукція?
  - д). Скільки працівників у господарстві та які умови їх праці?

є). Чи рентабельне господарство? Одержані відповіді проаналізуйте, визначте проблеми у розвитку господарства, запропонуйте шляхи їх вирішення.

5. Як ви гадаєте, чи раціонально в районі використовуються земельні ресурси.

Тематики рефератів Шаргородського району

1. Тенденції розвитку харчової промисловості Шаргородського району.
2. Особливості розвитку тваринництва Шаргородського району.
3. Розвиток садівництва, його тенденції та проблеми.
4. Транспортний комплекс Шаргородського району.
5. Історичний розвиток Шаргородського району.
6. Рекреаційно-туристичний потенціал Шаргородського району.
7. Ринкові перетворення в економіці Шаргородського району.
8. Екологічна ситуація Шаргородського району.
9. Проблеми соціального комплексу району, та шляхи їх вирішення.
10. Духовна спадщина Шаргородщини.
11. Інвестиційний клімат Шаргородського району.
12. Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку Шаргородського району.

Літературні джерела

1. Географія Вінницької області: Пробний навчальний підручник для середньої школи / За ред. Денисика Г.І., Жовнір Л.Ф. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с.
2. Гудзевич А.В. Природно-заповідна Вінниччина / А. В. Гудзевич. – Вінниця, 2002. – 147 с.
3. Денисик Г.І. Перлини Східного Поділля / Г. І. Денисик, Г. В. Чернова, А. В. Гудзевич, А. М. Дручинський. – Вінниця: ПП “Видавництво “Тезис”, 2008. – 168 с.
4. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К.: Вид-во АН УРСР, 1972. – 778 с.
5. Малаков Д.В. По Восточному Подолью: от Жмеринки до Могилев-Подольского / Д. В. Малаков. –Москва: Искусство, 1988. - 168 с.
6. Півошенко І.М. Клімат Вінницької області / І. М. Півошенко. – В.: «Віноблдрукарня», 1997. – 240 с.
7. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / В. П. Руденко. – К.: ВД «К.-М. Академія». - Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
8. Населення і господарство Вінницької області. Навчальний посібник. – Вінниця: 1995. – 86 с.
9. Розвиток селянських (фермерських) господарств Вінницької області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2012,— 60 с.
10. Роздрібна торгівля області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2010, — 50 с.
11. Роздрібна торгівля області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2011, — 45 с.
12. Роздрібна торгівля області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2012, — 48 с.
13. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України / В. П. Руденко, В. Я. Вацеба, Т. В. Соловей. — Чернівці: Рута, 2001. — 268 с.
14. Середнє Побужжя / За ред. Г.І. Денисика. — Вінниця: Гіпаніс, 2002. — 280 с.
15. Статистичний щорічник України за 2012 рік. — К.: Техніка, 2009. — 599с.
16. Статистичний щорічник Вінниччини за 2007 рік. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2008. — 529 с.
17. Статистичний щорічник Вінниччини за 2008 р. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2009. — 526 с.
18. Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 р. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2010. — 527 с.

19. Статистичний щорічник Вінниччини за 2010 р. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2011. — 529 с.
20. Статистичний щорічник Вінниччини за 2011 р. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2012. — 611 с.
21. Статистичний щорічник Вінниччини за 2012 р. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2013. — 527 с.
22. Статистичний щорічник Вінниччини за 2013 р. / за ред. С. Ігнатова. — Вінниця, 2014. — 527 с.
23. Торгівельна мережа області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2010. — 47 с.
24. Торгівельна мережа області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2011. — 46 с.
25. Торгівельна мережа області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2012. — 45 с.
26. Транспорт Вінницької області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2011. — 61 с.
27. Транспорт Вінницької області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2012. — 60 с.
28. Транспорт Вінницької області. Статистичний збірник. — Вінниця, 2013. — 59 с.

Зміст

Адміністративно-територіальний поділ	3
Барський район. Чернова Г.В.	10
Гайсинський район. Чернова Г.В.	108
Жмеринський район. Чернова Г.В., Лисак А. Р.	144
Муровано-Куриловецький район. Лисак А. Р. Ковальова Л.П.	336
Немирівський район. Зеленчук В.Р.	350
Тиврівський район. Бірюкова Н.В., Лисак А. Р.	481
Тульчинський район. Бірюкова Н.В.	461
Шаргородський район. Бірюкова Н.В.	550
Літературні джерела	586